

Sociale problemen

1. Introductie

Het is vanzelfsprekend dat dit orthobeeld het omvangrijkste is in de nieuwe gedragsorthotheek. In dit orthobeeld komen dan ook allerlei typen sociale problemen aan de orde.

2. Omschrijving

In dit orthobeeld gaat het over:

- aansluiting bij anderen;
- acceptatie door anderen;
- affiliatie;
- alleen (kind is altijd);
- contactproblemen;
- eenling;
- erbij horen (niet);
- geïsoleerd;
- houding;
- initiatief nemen;
- pedagogisch klimaat;
- samenspelen;
- samenwerken;
- sociaal initiatief;
- sociaal zelfvertrouwen;
- sociale acceptatie;
- sociale angst;
- sociale belangstelling;
- sociale cognitie;
- sociale gerichtheid;
- sociale houding;
- sociale initiëring;
- sociale interesse;
- sociale kennis;
- sociale ontwikkeling;
- sociale reclame;
- sociale vaardigheden;
- solitair.

Andere orthobeelden die een nauwe relatie hebben met 'Sociale problemen' zijn: Agressie, Angstige kinderen, Compendium gedragsproblemen, Emotionaliteit, Faalangstige kinderen, Geremde kinderen, Samenwerken en Spelen.

Omdat het in dit orthobeeld gaat over sociaal gedrag binnen de schoolsituatie, is het aan te bevelen de sociale ontwikkeling te benaderen vanuit de sociale vaardigheden; leerkrachten worden met problemen op dat gebied het duidelijkst geconfronteerd. In het nu volgende zal het domein van de sociale ontwikkeling geleidelijk worden opgebouwd. Aan het begin van ieder sociaal contact staat het initiatief nemen tot dat contact of het reageren op anderen.

Na het nemen van sociale initiatieven of het reageren op anderen kunnen er drie clusters van sociale contacten ontstaan, namelijk:

- *'alledaagse' sociale omgang*: reageren op wat anderen doen, kijken naar anderen, naast anderen bezig zijn, samen naar gymnastiek gaan, reageren op wat anderen zeggen, vragen of iemand even aan de kant wil gaan, etc.;
- *samenwerken*: het samen uitvoeren van een opdracht, waarbij alle individuen een optimale inbreng hebben en sprake is van interactie die recht doet aan de deelnemers;
- *samen spelen*: het samen spelvormen uitvoeren, waarbij alle individuen optimaal inbreng hebben en sprake is van interactie die recht doet aan de deelnemers.

Voor deze vaardigheden is het nodig dat het kind sociale reclame kan maken. Daarbij gaat het erom dat het kind ervoor moet zorgen dat het wordt opgenomen in de groep. Het kind moet proberen acceptabel te zijn voor anderen. Dit wordt ook wel genoemd het streven naar affiliatie, dat wil zeggen het streven naar aansluiting bij of waardering door anderen.

Voor dit alles is het ook nodig dat het kind een voldoende sociaal zelfvertrouwen heeft. Het kind moet voldoende durf hebben om sociale contacten aan te gaan en ook voort te zetten. Het tegenovergestelde van sociaal zelfvertrouwen is sociale angst. Het is ook van belang dat het kind sociaal tegen een stootje kan en minder leuke interacties kan verwerken. Het kind moet sociaal weerbaar zijn. Onderwijskundig is dit alles niet los te zien van het pedagogische klimaat, dat is de wijze waarop kinderen met elkaar en met de leerkracht omgaan.

De sociale ontwikkeling binnen dit orthobeeld

Dit orthobeeld richt zich specifiek op problemen op het gebied van de sociale ontwikkeling binnen de schoolsituatie. We onderscheiden drie clusters van activiteiten, namelijk:

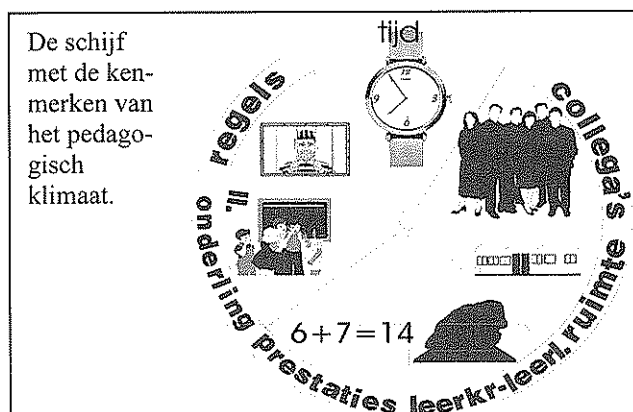
- *sociale vaardigheden*: contact beginnen, contact voortzetten, spreken, luisteren, samenwerken, problemen oplossen enz.;
- *sociale cognitie*: dat is kennis die nodig is om sociaal te functioneren, zoals kennis van jezelf, kennis

van het gedrag van anderen met wie je regelmatig omgaat, kennis van gedrag van mensen in het algemeen;

• *sociale attitude*: de houding ten opzichte van anderen, die gekenmerkt kan worden door begrip, acceptatie, tolerantie, durf, etc.

De relatie met het pedagogisch klimaat

Sociaal handelen vindt plaats binnen een bepaalde sfeer in een school en in een klas. Dat betekent dat de relatie tussen sociaal handelen en pedagogisch klimaat vanzelfsprekend is.

De sfeer in de groep wordt bepaald door de volgende componenten:

- de tijdsfactor: wie bepaalt in de groep hoe de tijd wordt gebruikt. Bepaalt de leerkracht iedere activiteit of hebben kinderen keuzemogelijkheden t.a.v. werk/taakvolgordes?
- de collegiale factor: hoe is de sfeer tussen leerkrachten onderling? Collegiale problemen hebben hun weerslag op het leerkrachtgedrag.
- de ruimtefactor: welke sfeer spreekt er uit de schoolruimte, de inrichting van het lokaal en de ruimte om de school heen?
- de factor m.b.t. de relatie leerkracht-leerling: spreekt de leerkracht positieve verwachtingen uit t.a.v. het kind, wordt het kind voldoende gesteund en werkt de leerkracht aan een positieve relatie met het kind.
- de prestatiefactor: hoe gaat men met prestaties om en is er een juiste verhouding tussen het werken aan prestaties en het overdreven benadrukken van prestaties.
- de factor m.b.t. de relaties tussen de leerlingen onderling: hoe gaan de kinderen onderling met elkaar om?
- de regelfactor: hoe werkt het systeem van regels en afspraken in een sociale omgeving als die van de schoolpopulatie?

3. Diagnose

Ten aanzien van het observeren van sociaal gedrag worden in het nu volgende twee mogelijkheden geboden:

- 3.1 De diagnostische vragenlijst op pagina 647;
- 3.2 De SOL op pagina 648 en 649;
- 3.3 Daarnaast bieden we in de bijlage de Dangerous Signslijst. Zie pagina 685;
- 3.4 U kunt de specifieke diagnosemiddelen die bij dit orthobeeld horen gebruiken, maar u kunt ook de meer algemene diagnosemiddelen uit deze orthotheek hanteren. Zie daarvoor de opzet voor de gedragsdiagnose zoals weergegeven op pagina 21 t/m 40 en dan de diagnosemiddelen:
 - diagnosezoekwijzer op pagina 22;
 - diagnosehulp 1 op pagina 29-33;
 - diagnosehulp 2 op pagina 34-36;
 - diagnosehulp 3 op pagina 37;
 - diagnosehulp 4 op pagina 38-40.

De SOL

De SOL is een gedragsbeoordelingslijst waarmee u het geobserveerde gedrag kunt vastleggen. De SOL is gebaseerd op de drie categorieën van sociaal gedrag die we in het voorafgaande al hebben genoemd.

Categorie 1: Sociale vaardigheden (zie blz. 648)

Hierbij gaat het om de mogelijkheden van het kind om bepaalde sociale gedragingen uit te voeren. De SOL werkt met telkens twee contrasterende uitspraken die gescheiden worden door driehoeken. Maak de driehoek die van toepassing is, zwart. Als de linker uitspraak van toepassing is, vult u : ◀ in en als de gewenste vorm van toepassing is, vult u : ▶ in.

Veel items van de SOL spreken voor zichzelf. Enkele zullen we er toelichten.

1.1 t/m 3.8: Onderstreep eventueel ook dingen die van toepassing zijn. Als u bij 1.1 vindt dat het kind sociale situaties vermijdt, zet u bij 1.1 een streep onder 'vermijdt sociale situaties'.

1.4: Hier gaat het om de sociale reclame. Het kind moet ervoor zorgen dat het opgenomen wordt in de groep. Het moet proberen acceptabel te zijn voor anderen.

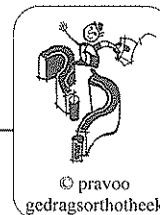
Dit wordt ook wel genoemd het streven naar affiliatie, oftewel het streven naar aansluiting bij of waardering door anderen.

In de concrete omgangspraktijk gaat het naast allerlei vormen van vaardigheden, kennis en houding vooral om dingen als 'aardig zijn', anderen vriendelijk tegemoet treden, plezier kunnen maken.

1.13: Hier gaat het niet zozeer om het luisteren naar anderen, zoals bij 1.5, maar om het kijken naar anderen als die anderen wat doen. Sommige kinderen kijken onvoldoende naar, en leren daardoor onvoldoende van en over elkaar.

1.1 t/m 1.16: Bij al deze items moet de leerkracht zelf bepalen wat nu precies gewenst is en wat ongewenst. Hij kan dat doen op grond van ontwikkelingspsychologische kennis en ervaringskennis, of door andere kinderen in de groep met het desbetreffende kind te vergelijken.

Diagnostische vragenlijst Sociale problemen

Naam/groep:.....

Geboortedatum:/ingevuld op:/ingevuld door:.....

1. Ik-trek

1.1 Hoe is de leerbaarheid van het kind? Leert het over het algemeen dingen makkelijk of moeilijk?

1.2 Trekt het kind aandacht? Zo ja, op welke manier?

1.3 Vertoont het kind agressiegedrag?

1.4 Weet het kind zelf welke sociale problemen het heeft?

1.5 Vertoont het kind ook explosies van angst zoals bij 1.8 op angsten 227?

2. Ik-verbaliteit

2.1 Hoe is de spraak-/taalontwikkeling in het algemeen? Heeft het kind problemen op het gebied van het taalbegrip en de taalexpressie?

2.2 Spreekt het kind ook angstig, zoals te zacht, trillend stotteren, etc.

3. Ik-zelfbeeld

3.1 Welk zelfbeeldtype heeft het kind. Zie bijlage 8.2 op blz. 370 en verder voor de bepaling van het zelfbeeld.

3.2 Hoe is het zelfvertrouwen van het kind?

4. Ik-emotionaliteit

4.1 Heeft het kind bepaalde emotionele problemen?

5. Ik-socialiteit

5.1 Geef in het kort de sociale problemen weer en maak eventueel gebruik van de SOL op de volgende pagina's.

6. School

6.1 Met welke klasgenoten heeft het kind een goede relatie?

6.2 Hoe zijn de sociale uitingen van de klasgenoten? Wordt het kind voldoende sociaal gestimuleerd door de klasgenoten? Dit voor wat betreft de categorieën sociale vaardigheden, sociale cognitie en sociale attitude.

6.3 Is het kind voldoende geaccepteerd in de groep of wordt het gepest?

6.4 Hoe is uw relatie met het kind?

6.5 Besteedt u regelmatig aandacht aan de begeleiding van de sociale ontwikkeling van de hele groep?

6.6 Hoe reageert u op sociale situaties? Reageert u positief op sociaal gedrag? Zorg dat u zo vaak mogelijk reageert op de (weinige) sociale uitingen in uw groep. Zorg u ervoor dat kinderen door uw positief stimulerende aandacht bij sociale situaties hun sociaal zelfvertrouwen kunnen vergroten?

6.7 Hoe zijn uw sociale vaardigheden, sociale cognitie en sociale attitude?

6.8 Hoe is het pedagogisch klimaat in uw groep? (Zie daarover de schijf op pagina 646).

6.9 Tijdens welke activiteiten doet het problematische gedrag zich vooral voor?

6.10 Is er sprake van onderling pesten in de groep?(zie ook 6.3)

7. Thuis

7.1 Hoe is de sociale situatie thuis? Hoe is het sociale gedrag van de ouders; vinden er voldoende gewenste sociale interacties plaats in het gezin; krijgt het kind voldoende positieve reacties op zijn sociale gedrag?

7.2 Heeft het kind naast de thuissituatie ook mogelijkheden voor sociale contacten met andere kinderen?

7.3 Hoe is het sociale gedrag van mogelijke broers of zussen: hebben ze voldoende contacten met het kind; accepteren/respecteren ze het; vormen ze gewenste sociale identificatiemodellen voor het kind?

7.4 Heeft het kind bepaalde angstervaringen, zoals scheiding van moeder in de vroeg-kinderlijke periode?

Aanvullende gegevens:

SOL: Sociale ontwikkelingslijst**Sociale-ontwikkelingslijst**

Naam kind: _____ School: _____

Geb. datum: _____ Groep: _____

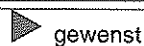
Ingevuld op: _____ door: _____

1 Sociale vaardigheden

▶ gewenst

1.1	Het kind heeft moeite sociale contacten aan te gaan, sociale initiatieven te nemen; heeft gebrek aan durf, vermijdt sociale situaties.	◁ ▷	durft/kan voldoende initiatief tot sociaal contact nemen
1.2	Het kind heeft moeite sociale contacten voort te zetten, reageert niet/nauwelijks op anderen, te gauw agressief, trekt zich terug, wil anderen eisen/gedrag opdringen, toont angst, etc.	◁ ▷	kan sociale contacten voldoende voortzetten/onderhouden
1.3	Het kind kan zich onvoldoende inleven in anderen, weet niet wat het anderen aandoet. Zie ook 3.2.	◁ ▷	kan zich voldoende inleven in gevoelens van anderen
1.4	Het kind weet onvoldoende hoe het zichzelf sociaal acceptabel moet/kan maken bij anderen.	◁ ▷	kan zichzelf voldoende sociaal acceptabel maken bij anderen
1.5	Het kind heeft moeite met het luisteren naar anderen, kijkt ze onvoldoende aan of begrijpt hun taal niet/onvoldoende.	◁ ▷	kan voldoende naar anderen luisteren
1.6	Het kind heeft moeite met het spreken met anderen. Het kind gebruikt taal te weinig, spreekt onduidelijk en onsamenhangend.	◁ ▷	kan voldoende met anderen spreken
1.7	Het kind heeft moeite eigen wensen en behoeften/gevoelens uit te drukken.	◁ ▷	kan eigen wensen/behoeften/gevoelens voldoende uitdrukken
1.8	Het kind is te weinig assertief, komt onvoldoende voor zichzelf op.	◁ ▷	is voldoende assertief
1.9	Het kind heeft problemen met het samenwerken met anderen. Kan onvoldoende reageren op anderen, durft/kan onvoldoende initiatieven (nemen), wil eigen wil opdringen etc.	◁ ▷	kan acceptabel samenwerken met anderen
1.10	Het kind heeft problemen met het samen spelen. Sluit niet aan bij spel van anderen, treedt niet binnen in spel van anderen, etc.	◁ ▷	kan acceptabel samen spelen met anderen
1.11	Het kind heeft moeite met het oplossen van sociale problemen/conflicten. Trekt zich terug, te gauw ruzie, etc.	◁ ▷	kan sociale problemen voldoende oplossen/afsluiten
1.12	Het kind heeft moeite aangepast met anderen om te gaan (voor de beurt praten, veel afkeuren, anderen niet laten uitpraten, uitlachen, vernederen).	◁ ▷	kan zich voldoende aangepast gedragen
1.13	Het kind kijkt onvoldoende naar anderen (oogcontact en in het algemeen naar anderen kijken).	◁ ▷	kijkt voldoende naar anderen
1.14	Het kind heeft moeite naast anderen bezig te zijn (irriteert anderen, plaagt ze, bemoeit zich met anderen, etc.).	◁ ▷	kan aangepast naast anderen bezig zijn
1.15	Het kind vertoont sociale problemen als de kinderen samen ergens naar toe lopen (plagen, duwen, agressie)	◁ ▷	kan aangepast met anderen ergens naar toe lopen
1.16		◁ ▷	

Sol-vervolg van:

gewenst

2 Sociale cognitie

2.1	Het kind heeft een matige sociale kennis. Het kan onvoldoende voorspellen hoe mensen zich gedragen, wat ze leuk/niet leuk vinden.	◁ ▷	heeft voldoende sociale kennis
2.2	Het kind heeft een matige persoonskennis. Dat wil zeggen dat het kind het karakter of de eigenaardigheden van klasgenoten onvoldoende kent.	◁ ▷	heeft voldoende kennis van de karakters van klasgenoten
2.3	Het kind kent zichzelf onvoldoende en is zich onvoldoende bewust van de eigen gevoelens.	◁ ▷	heeft voldoende zelfkennis en is zich voldoende bewust van de eigen gevoelens

3 Sociale attitude

3.1	Het kind is te weinig soepel in sociale situaties. Het is star en wil alleen maar doen waar het zichzelf op ingesteld heeft, is koppig.	◁ ▷	is voldoende stabiel in sociale situaties
3.2	Het kind is egocentrisch en stelt zichzelf centraal in sociale situaties. Richt alles op zichzelf, betreft te veel op zichzelf, kan zich niet inleven in anderen. Zie ook 1.2.	◁ ▷	kan zich voldoende inleven in en richten op anderen
3.3	Het kind is te weinig tolerant, heeft moeite anderen te accepteren en heeft ook moeite begrip/respect voor anderen op te brengen. Zie ook 3.1.	◁ ▷	is voldoende tolerant bij het omgaan met anderen
3.4	Het kind becommentarieert anderen te zeer en geeft te vaak ongevraagd advies.	◁ ▷	beoordeelt anderen niet te vaak
3.5	Het kind is sociaal te weinig weerbaar. Te gauw geraakt, bang, voelt zich te gauw bedreigd, te gauw 'van de kaart' en geëmotioneerd. Zie ook 1.8.	◁ ▷	is sociaal voldoende weerbaar
3.6	Het kind heeft te weinig interesse in het wel en wee van anderen.
Matige sociale belangstelling en gerichtheid op anderen.	◁ ▷	heeft voldoende belangstelling voor anderen
3.7	Het kind staat onvoldoende open voor anderen, is te gauw defensief, heeft vooroordelen, voelt zich te gauw aangesproken, oordeelt te gauw.	◁ ▷	staat voldoende open voor anderen
3.8	Het kind houdt onvoldoende rekening met anderen, wil zich niet aanpassen aan het tempo en de werkwijze van anderen, zegt dingen die anderen pijn doen, etc.	◁ ▷	houdt voldoende rekening met anderen

Aanvullende gegevens:

Categorie 2: Sociale cognitie

Kinderen doen sociale ervaringen op en vanuit deze ervaringen ontstaat sociale kennis. 2.1 t/m 2.3 zijn vooral van toepassing op kinderen in de midden- en bovenbouw.

Bij 2.1 gaat het om mensenkennis in het algemeen. Dus weten dat mensen verdrietig worden als ze iets naars hebben meegemaakt, dat ze geprikkeld zijn als iets niet wil lukken, dat ze graag een complimentje willen, dat ze boos kunnen worden als iemand leugens over hen vertelt, etcetera. Bij oudere kinderen kunt u dat merken in groeps gesprekken of bij activiteiten als begrijpend lezen.

Bij 2.2 gaat het om kennis met betrekking tot klas-/groepsgenoten. Bij het omgaan met groepsgenoten kunnen kinderen gebruik maken van de kennis die ze hebben opgebouwd vanuit ervaringen met deze groepsgenoten. Kinderen moeten weten dat Jan niet veel durft, dat Petra wat meer tijd nodig heeft om te zeggen wat ze wil, dat Karel gauw denkt dat iemand hem wat wil doen, dat Jos wat langzaam is, dat Hans mooi kan tekenen enz. Om dit te peilen moet u kinderen goed observeren en kijken of conflicten te maken kunnen hebben met een gebrekkige persoonskennis. 2.2 is vergeleken met 1.1 t/m 1.16 wat minder concreet, maar zeer belangrijk, omdat hieruit, in combinatie met problemen met het accepteren van anderen, veel conflicten kunnen ontstaan. Zie 3.3. Bij 2.3 gaat het om zelfkennis.

Categorie 3: Sociale attitude

In deze categorie gaat het om de houding ten opzichte van anderen, de sociale mentaliteit.

Begeleidingsmogelijkheden

Gekoppeld aan de SOL-items worden in hoofdstuk 5 op 'Sociale problemen' blz. 651 en verder begeleidingsmogelijkheden geboden voor kinderen die belemmeringen ondervinden op het gebied van de sociale ontwikkeling.

4. Verklaringen

Sociale problemen kunnen te maken hebben met sociale verwaarlozing, met aangeleerd onjuist sociaal gedrag, met vroege angstervaringen, met een ander waarden- en normensysteem in de thuissituatie. Soms zijn er duidelijke oorzaken binnen de schoolsituatie in de vorm van het niet-geaccepteerd zijn of gepest worden, met als gevolg dat het kind minder sociale ervaringen opdoet. Sociale problemen kunnen cognitieve stoornissen als achtergrond hebben in de vorm van een onvermogen om sociale ervaringen om te zetten in sociale kennis. Daarbij gaat het om kinderen die wel een goed sociaal aanbod ontvangen, maar daar te weinig van leren. Deze kinderen blijven moeite houden met het inschatten van sociale situaties, het opbouwen van een juist zelfbeeld en het leren van sociale vaardigheden. Dan is er dus sprake van een cognitief probleem. In ernstige gevallen kan

het gaan om autisme of aan autisme verwante contactstoornissen.

Problemen op het gebied van de sociale ontwikkeling kunnen vanuit de volgende achtergronden worden verklaard:

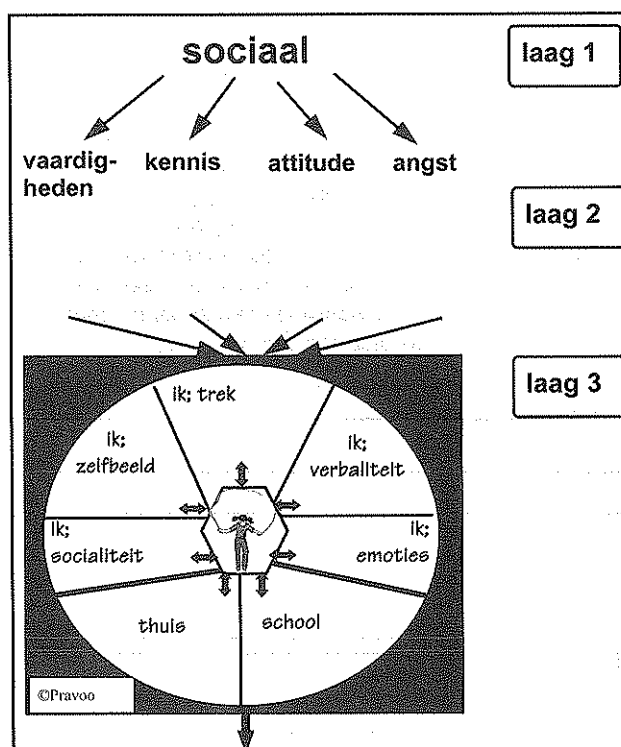
Sociaal gedrag van de ouders of andere opvoeders en hun opvoedingsstijl

De invloed van de personen in de omgeving van het kind op het sociale gedrag kan op verschillende manieren tot stand komen:

- kinderen kunnen sociale vaardigheden leren van mensen uit hun directe omgeving. Verlegen, agressieve, teruggetrokken ouders kunnen model staan voor hun kind;
- kinderen kunnen opgroeien in een sociaal arm milieu. Dat is een milieu waarin zich weinig sociale interacties voordoen doordat men niet 'echt' met elkaar omgaat;
- kinderen die door hun ouders te vaak ongunstig worden beoordeeld op hun gedrag en prestaties en gestraft worden voor hun falen, zullen een angst ontwikkelen om in het openbaar op te treden. Ook als ouders aan kinderen te hoge eisen stellen, zullen deze in sociale situaties niet ontspannen zijn.

Negatieve zelfevaluatie

Bij sommige kinderen hebben sociale problemen of de angst voor sociale situaties te maken met het feit dat het kind te negatief over zichzelf denkt. Sommige kinderen hebben het gevoel dat niet hun handelen goed of slecht is, maar zichzelf goed of slecht zijn. Deze negatieve zelfevaluatie wordt vooral gevoeld doordat men gewoonlijk niet zegt: 'Jaap, je doet iets stouts', maar: 'Jaap, jij bent stout!' In een aantal geval-

len krijgt het kind geen negatieve opmerkingen uit de omgeving, maar heeft het een cognitieve stoornis die verhindert dat het een reëel beeld van zichzelf opbouwt.

Gebrek aan sociale vaardigheden

Sociale problemen kunnen ook te maken hebben met een tekort aan sociale vaardigheden. Sommige kinderen zijn teruggetrokken doordat ze niet weten hoe ze contacten kunnen beginnen. Andere kinderen stoten groepsgenoten af doordat ze niet weten hoe ze zichzelf sociaal aantrekkelijk kunnen maken.

Invloed van het gedrag van broertjes/zusjes en andere kinderen

Kinderen nemen ook broertjes of zusjes en andere kinderen uit de buurt als model voor hun sociale gedrag. Een tweede kind in een kinderrij kan sociaal gedrag van een ouder broertje of zusje nadoen. Een broertje of zusje met veel ongewenst sociaal gedrag wordt soms ook geïmiteerd. Op die manier leert het kind het ongewenste gedrag aan.

Sociale verwaarlozing

Sommige kinderen vertonen sociale problemen doordat ze thuis niet geleerd hebben met anderen om te gaan. Er zijn gezinnen waarin de hoeveelheid sociale interacties zeer beperkt is. Ouders spreken wel tegen, maar niet met hun kinderen. Samen iets doen komt weinig voor. Als dan ook de ouders onderling nauwelijks met elkaar omgaan, krijgt het kind onvoldoende gelegenheid om zich te oefenen in sociaal gedrag. Als kinderen van hun ouders aandacht krijgen, ervaren ze hoe mensen met elkaar omgaan. Aandacht krijgen van je ouders en samen met je ouders iets doen is de basis van de sociale ontwikkeling. Als in de thuissituatie deze voorwaarden ontbreken, zal de sociale ontwikkeling worden belemmerd.

Gehechtheidsstoornis

Samenhangend met de vorige verklaring is het gegeven dat wanneer kinderen geen gelegenheid hebben gehad om in hun jongste jeugd een band met ouders of verzorgers op te bouwen er een gehechtheidsstoornis ontstaat. Een gehechtheidsstoornis kan veel sociale problemen tot gevolg hebben. Zie daarover blz. 651.

Sociaal gedrag is aangeleerd gedrag

De gedragstheorie verklaart sociale gedragsproblemen vanuit de gedachte dat kinderen bepaalde gedragsvormen aangeleerd hebben. Iemand aan de kant duwen in plaats van te vragen of hij aan de kant wil gaan, kan een kind hebben geleerd doordat het aan-de-kant-duwen eerder succes opleverde. Iedere keer dat een kind er succes mee heeft, wordt dat gedrag versterkt. Ongewenst gedrag kan dus ontstaan/versterkt worden doordat het kind merkt dat het daarmee wat kan bereiken.

Vroege angstervaringen

Soms kunnen bepaalde ingrijpende angstervaringen, zoals scheiding van de moeder of nare sociale ervaringen, het kind angstig maken voor sociale situaties.

Ernstige contactstoornissen: autisme, ODD, PDD-NOS

Er zijn ook kinderen met een fundamentele contactstoornis in de vorm van autisme, ODD of PDD-NOS. Zie daarover de desbetreffende orthobeelden.

5. Begeleiding

Noteer de gekozen handelingsplaninhouden op het formulier van blz. 44.

5.1 Begeleiding; technieken

Bij de begeleiding van kinderen met sociale problemen kunt u ook orthopedagogische technieken toepassen. Zie voor de opsomming pagina 49-118.

Bruikbaar voor deze kinderen is de basistechniek:

- 0-1 visualiseren op pagina 51; laat het kind op plaatjes zien wat het doet voor, tijdens of na de sociale contacten;
- Vooral techniek 0-2 over het oefenen is een basistechniek. Zie pagina 55 en verder;
- Maak een bakjesaanpak die aansluit bij de kenmerken van het sociaal functioneren van het kind. Zie daarover pagina 6 en 160.
- Zie ook de technieken 3-1, 3-2, 3-3, 3-4, 3-5, 3-6, 3-6, 3-7, 3-8, 3-10, 3-11, 3-13, 3-15, 3-18, 3-19, 3-20 vanaf pagina 79.
- Zie ook:
 - 3-32 Lastbewustzijn, blz. 114;
 - 3-34 Supernannyprincipes, blz. 116.

5.2 Begeleiding; aanvullende mogelijkheden

De weergave van de algemene aanpak voor de begeleiding van kinderen met sociale ontwikkelingsproblemen is georganiseerd rond de zesentwintig onderdelen van de SOL (sociale-ontwikkelingslijst), zoals weergegeven op 'Sociale problemen' blz. 648-649.

Een basisvoorwaarde

Bij alle in het nu volgende weergegeven doelstellingen op het gebied van de sociale ontwikkeling is het van belang kinderen bewust te betrekken bij de begeleiding. Dat kan met behulp van de cognitieve benadering. Bij de cognitieve benadering gaat het erom het kind bewust te maken van het sociale probleem, van hetgeen eraan gedaan gaat worden en van het beoogde effect van die speciale gedragsbegeleiding. Bij kleuters moet u kijken of dat wel in alle gevallen haalbaar is, maar bij midden- en bovenbouwkinderen is het zeker mogelijk. Het gaat dan om:

1. *Probleembewustzijn.* Maak het kind bewust van het sociale probleem of de sociale problemen. Leg het uit wat er aan de hand is en waarom dat een probleem is. Houd daar een gesprek over en kijk ook of het kind het begrijpt, het ermee eens is, etcetera.

Bespreek vervolgens het tegenovergestelde van het probleemgedrag. Dat is het doelgedrag. Geef duidelijk aan wat u van het kind verwacht. Noteer dat doelgedrag eventueel op een kaart of maak er een tekening van.

2. *Procesbewustzijn.* Geef het kind nu aan wat u er aan gaat doen. Het kind weet dan waartoe de komende activiteiten dienen. Noteer eventueel voor het kind een handelingsplan op een kaart, opdat het kind overzicht heeft over wat er gaat gebeuren en het kan aftekenen als er weer iets is geweest. Betrek zo het kind bij de inhoud van de speciale gedragsbegeleiding.

3. *Evaluatiebewustzijn.* Praat na verloop van tijd ook met het kind over het effect van de begeleiding. Vindt het kind zelf dat het veranderd is en, zo ja: in welke zin? Geef elk ook uw mening over het gedrag van het kind.

Noteer eventueel op de kaart waarop ook het doelgedrag in letters of in plaatjes was aangegeven het huidige (veranderde) gedrag. Geef eventueel een beloning. Op deze manier weet het kind waar het om gaat en kan het zichzelf ook inzetten om zijn gedrag te veranderen. Als kinderen 'zomaar' speciale gedragsbegeleiding ontvangen en niet weten waarvoor het is, kunnen ze zich niet inzetten om hun gedrag te veranderen. Zonder de cognitieve benadering is de speciale begeleiding louter een 'behandelen' van kinderen (zoals ook klei wordt behandeld). Mét de cognitieve benadering is het een *begeleiden* van het kind, waarbij het zelf ook bewust handelt. In het nu volgende zullen deze zesentwintig categorieën van een algemene aanpak worden voorzien.

5.1 Sociale vaardigheden

5.1.1 *Moeite met het beginnen van sociale contacten*

Kinderen kunnen met het nemen van sociale initiatieven ook moeite hebben doordat ze bang zijn. Ze kunnen bang zijn voor anderen of bang zijn dat het contact niet goed zal verlopen. Als kinderen over het algemeen angstig zijn, kunt u het orthobeeld 'Angsten' op blz. 225 en verder raadplegen.

Van belang is verder het kind te begeleiden bij het beginnen van het sociale contact.

Doe voor hoe dat kan/moet, blijf erbij en zorg ervoor dat het een plezierig contact wordt. Zeg ook tegen het kind (of laat het zelf vertellen) hoe het contact verlopen is. Op die manier ervaart het kind dat sociale initiatieven goed kunnen uitwerken; vandaar uit bouwt het sociaal zelfvertrouwen op.

Als er kinderen zijn die het kind uitlachen/bedreigen, is het nodig die kinderen te begeleiden en ze dat gedrag af te leren. Zie vooral ook 'Zwijgen' bijlage 8.3, blz. 812 met initiëringsspelletjes die in de praktijk makkelijk zijn uit te voeren en vaak veel resultaat hebben. Zie voor de sociale initiëring ook blz. 684 (punt 2) en voer die activiteiten uit zoals weergegeven bij blz. 682-683.

5.1.2 *Moeite sociale contacten voort te zetten*

Hierbij gaat het om het omgaan met anderen, en dan vooral het ingaan op gedrag van anderen. Het contact is begonnen en moet onderhouden worden. Het op elkaar ingaan en het nemen van sociale initiatieven moet steeds doorgaan.

Nu gaat het om het oefenen van de sociale vaardigheden. Zie vaardigheden op blz. 684 en oefen ze zoals weergegeven op blz. 682 en 683.

5.1.3 *Moeite zich in te leven in anderen*

Vanaf vier jaar kan men kinderen leren om de wereld niet alleen vanuit hun eigen egocentrische standpunt te bekijken, maar zich in te leven in anderen. Zie over die rolneming blz. 113, 170, 169.

Belangrijk is tijdens concrete situaties het kind uit te leggen wat een ander kind op een bepaald moment voelt en denkt. Laat dat die andere kinderen ook zeggen en laat het kind dat nazeggen. Visualiseer dat met behulp van blz. 51 en verder.

5.1.4 *Het kind weet onvoldoende hoe het zichzelf sociaal geaccepteerd moet/kan maken bij anderen*

Hierbij gaat het om concrete zaken als:

- aardig zijn;
- vriendelijk zijn;
- belangstelling tonen (vragen stellen);
- elkaar helpen;
- humor;
- vertrouwelijkheid;
- geduld.

Zie ook 768-770 over de denkfouten. Zie ook 5.3 op blz. 662. Het gaat om het kunnen toepassen van vaardigheden. Voor de begeleider betekent dit: als u te maken hebt met een kind met tekorten op dit gebied, kiest u één van de uitingen van sociale reclame uit en probeert die aan te leren of te oefenen.

Voer daartoe de aansluitende begeleiding uit zoals weergegeven in Programma 1 op 'Sociale problemen', blz. 667.

U kiest een van de mogelijkheden van sociale aantrekkelijkheid uit (bijvoorbeeld aardig zijn) en geeft het kind aan op welke wijze het aardig kan overkomen in concrete sociale situaties. U zegt voor, doet voor of laat klasgenoten vertellen wat ze van het kind verwachten.

Zie ook de sociale reclame op blz. 678.

5.1.5 *Moeite met het luisteren naar anderen*

Er zijn kinderen die onvoldoende in staat zijn te luisteren naar anderen. Het gaat dan om kinderen met een onvoldoende luisterhouding. Slecht luisteren naar anderen is de oorzaak van veel sociale problemen, zoals misverstanden, onbegrip, een gebrekkige persoonskennis. Zie voor mogelijkheden om het luistergedrag te verbeteren het orthobeeld 'Sprak-/taalontwikkeling' op blz. 715 en verder. Oefen het luisteren door de verschillende luisteraspecten te bespreken en te oefenen:

- oogcontact;
- hoofdknikken;
- hoofdschudden;
- vriendelijk aankijken;
- herhalen wat iemand heeft gezegd.

Pas het luisteren toe bij het oefenen van de sociale vaardigheden van blz. 682 t/m 684.

5.1.6 Het kind heeft moeite met het spreken met anderen

Veel sociale conflicten komen voort uit een gebrek aan taalvaardigheid. Vooral het taalgebruik in sociale situaties is bij kinderen met sociale ontwikkelingsproblemen nogal eens gebrekkig. Bij de begeleiding van kinderen met problemen op het gebied van de vaardigheid van het spreken met anderen moet men dan ook onderscheid maken tussen:

- de spreekvaardigheid in het algemeen in de vorm van het onder woorden brengen van wensen, gedachten, gevoelens, etc.;
- het weten dat men in sociale situaties taal kan hanteren en haar ook daadwerkelijk hanteren.

De algemene spreekvaardigheid: Zie voor het verbeteren van de algemene spreekvaardigheid het alfabetblad *Spraak-/taalontwikkeling* met een overzicht van de mogelijkheden om de spreekvaardigheid te verbeteren. Zie *'Spraak-/taalontwikkeling'* 715 en verder.

- *Het hanteren van taal in sociale situaties:* Hierbij gaat het erom taal te gebruiken om iets duidelijk te maken of om problemen op te lossen. Veel kinderen duwen liever iemand die in de weg staat aan de kant dan te vragen of die persoon even aan de kant wil gaan.

Pas het spreken met anderen toe bij het oefenen van de sociale vaardigheden van blz. 682 t/m 684.

5.1.7 Moeite eigen wensen en behoeften/gevoelens uit te drukken

In het nu volgende zullen een aantal verwijzingen worden gegeven. Een belangrijke benadering is de vorm waarbij u probeert de gevoelens/wensen/behoeften voor het kind te verwoorden. U let extra op het kind en u probeert hetgeen het kind wenst/voelt/etc. onder woorden te brengen.

U zegt: 'Jij wilt dat liever niet, want je bent bang dat...'

Door dit regelmatig en veelvuldig te doen laat u het kind horen hoe gevoelens/wensen/etc. onder woorden kunnen worden gebracht. U doet dat voor. Voor veel kinderen is dat zeer belangrijk, omdat ze niet weten op welke wijze ze hun wensen kenbaar kunnen maken. Probeer u in te leven in het kind en mogelijke gedachten te verwoorden. Na verloop van tijd probeert u het vragenderwijs. U vraagt het kind of het... of dat het wil?

U brengt dan voor het kind onder woorden dat het wenst en vraagt het kind dat na te zeggen. Prijs het

kind vooral steeds als het een poging doet zijn wensen uit te drukken.

Werk indien nodig met een beloningensysteem. Veel geduld, zo vaak als mogelijk verwoorden en prijzen levert over het algemeen bij deze kinderen veel verbetering op. Maak verder gebruik van de inhoud van het orthobeeld 'Emotionaliteit' zie blz. 333 en verder.

5.1.8 Het kind is te weinig assertief en komt onvoldoende voor zichzelf op

Assertiviteit is het opkomen voor jezelf zonder anderen te kwetsen. Sommige kinderen laten zich wegduwen, laten zich dingen afpakken, laten zich een knechtenrol opdringen, laten zich plagen, laten zich vernederen, laten zich handelingen opdringen enz. Vaak gaat het om wat bangige kinderen die niet 'hun mannetje staan'. Een gebrek aan zelfvertrouwen speelt ook vaak een rol. Het is van belang dat iedere leerkracht zich realiseert dat weerloosheid een ernstig probleem is, omdat kinderen er diep onder gebukt kunnen gaan en er zeer ongelukkig door kunnen worden. Een heel enkele keer lijkt het alsof het kind niets doet, maar over het algemeen zijn kinderen er erg ongelukkig onder.

Bij veel kinderen lokt weerloosheid agressie uit. Zwakheid wordt vaak gestraft. Kinderen die te weinig weerbaar zijn en zich bedreigd voelen, gaan vaak gespannen naar school, zijn bang en functioneren ook didactisch gezien niet optimaal. Kortom: het ongelukkige leven van deze kinderen en de belemmeringen die ze daardoor in hun ontwikkeling ondervinden, maken deze situatie tot een probleemsituatie.

Voor de begeleiding van deze kinderen binnen de schoolsituatie is het volgende aan te bevelen.

De leerkracht:

Zorg ervoor dat u onvoorwaardelijk achter het kind staat. Vaak zal het te geringe weerbare gedrag u reeds opgevallen zijn en in andere, zeer ernstige situaties zult u klachten van de ouders hebben ontvangen. Het is van belang dat u met de ouders en het kind afsprekt dat u vanaf dit moment het kind extra in de gaten houdt. Het kind en de ouders moeten weten dat u ze ondersteunt. Zeg ook dat u zo nodig onmiddellijk zult ingrijpen, en doe dit ook! Straf/corrigeer iedere bedreiging van het kind zeer consequent. Zorg ervoor dat dat ook in de pauzes gebeurt. Het plagen van weerloze kinderen wordt vooral in stand gehouden door het succes dat het heeft. De 'aardigheid' gaat er op den duur af als het te vaak niet lukt.

Daarnaast is het van belang dat de leerkracht het kind zelf ook niet bedreigt of de weerloosheid van het kind accentueert. De leerkracht moet de klas wijzen op de flinke dingen die het kind doet en hij moet ook in situaties waarin dat mogelijk is, aangeven dat zij/hij het flink vindt wat het kind doet. Op deze manier kan de groep anders over het kind gaan denken omdat zij andere informatie over het kind krijgt.

Het is daarbij van belang het gedrag van het kind niet

te prijzen als daar helemaal geen aanleiding voor is, of als de 'gedragsprestatie' te gering is.

Het kind zelf:

Bespreek bijvoorbeeld na schooltijd met het kind concrete situaties en leer het hoe het zich daarin moet gedragen. Veel weerloze kinderen weten ook niet hoe ze zich weerbaar moeten opstellen. Het is daarom aan te bevelen dat u als leerkracht overdag de situaties noteert waarin het kind een te geringe weerbaarheid vertoonde. Deze concrete situaties (bang voor iets, te gauw huilen, ingaan op plagerijen van anderen) bespreekt u met het kind. Leg het kind uit hoe het zich zou moeten gedragen.

Oefen dat ook met het kind door het te spelen. U speelt dat iets niet lukt en laat zien dat dat u niet van de kaart brengt. Samen kunt u spelen dat het kind geplaagd wordt; u leert het kind hoe het zich dan kan gedragen. Ga er bij deze kinderen van uit dat ze de weerbaarheid moeten leren.

Deze aanpak, waarbij concrete situaties het uitgangspunt zijn, kunnen de weerbaarheid van kinderen enorm verbeteren. Doe dit ook met de hele klas. Laat andere kinderen ook spelen hoe ze voor zichzelf opkomen zonder anderen te kwetsen en hoe ze zich in bepaalde benarde situaties flink kunnen gedragen.

Het kind ziet dan hoe anderen zich gedragen en kan daar weer veel van leren door dat gedrag te imiteren.

Dit is de hoofdaanpak.

Daarnaast is van belang:

- zorg voor een speel-/werkgenoot voor het kind. Vooral kinderen die helemaal alleen staan zijn vaak het mikpunt. Bekijk bij welk kind u een vriendschap met het weinig weerbare kind zou kunnen stimuleren;
- wijs het kind overdag ook op weerbaar gedrag van klas-/groepsgenoten. U kunt ook gebruik maken van de inhoud van het orthobeeld Pesten;
- Zie ook het orthobeeld 'Faalangstige kinderen' op blz. 353 en verder.

Een verhaal

Voor oudere kinderen kunt u ook gebruik maken van het verhaal *Ik laat me niet op m'n kop zitten* op het orthobeeld Sociale problemen, blz. 655.

Dit verhaal is op twee manieren te gebruiken. U kunt het voorlezen en vervolgens nabespreken, maar u kunt het ook vermenigvuldigen en door kinderen individueel of in groepjes laten lezen. Na het voorlezen of het individueel of in groepjes lezen kunt u een aantal vragen aan de orde stellen. Bij oudere kinderen kunt u die vragen ook nog uittypen en vermenigvuldigen en ze eerst alleen of in hun groepje laten nadenken over de inhoud van het verhaal. De volgende vragen kunnen dan aan de orde komen:

- In regel 25 staat dat Hans aan de kant gaat en Paul laat voorgaan. Wat zou jij gedaan en gezegd hebben?
- Zou jij, net als Paul, geprobeerd hebben Hans aan de kant te laten gaan?
- Lijk jij meer op Hans of meer op Paul?

• Waarom zou Paul Hans zo aan de kant zetten? (Zie regel 25).

• Waarom deed Hans wat Paul wilde? (zie regel 25).

• Moeten mensen zijn zoals Paul, of zoals Hans of zoals Hans aan het eind van het verhaal wil zijn?

• Noem eens wat keren dat jij je op je kop hebt laten zitten.

• Bespreek de antwoorden en hanteer als 'boodschap' dat kinderen zich niet op hun kop hoeven te laten zitten, maar zonder boos te worden voor zichzelf mogen opkomen. Mogelijke vervolgvragen zijn:

• laat het verhaal naspelen;

• let de komende week extra op dit soort situaties die zich concreet binnen de groep voordoen. Bespreek deze situaties en laat kinderen oefenen/spelen hoe ze zich assertief kunnen gedragen.

Een lijst

• Bespreek de lijst 'Opkomen voor jezelf of niet' op 'Sociale problemen' blz. 658. U kunt kinderen die lijst ook eerst laten invullen.

De groep:

Ook de groep zal vaak begeleid moeten worden. Probeer erachter te komen wie vooral het initiatief nemen tot het plagen van het kind.

Praat na schooltijd met deze kinderen. Als het erge plaaggeesten zijn, zult u in het bijzijn van de ouders met het kind of deze kinderen moeten spreken. Leg het kind of deze kinderen uit wat het plagen voor het weerloze kind betekent.

Geef ook aan dat u daar nu niets meer van zult accepteren en zware straffen zult hanteren. Bekijk of de kinderen die misbruik maken van de weerloosheid van een kind, zelf ook speciale gedragsbegeleiding nodig hebben.

De ouders:

Ga op huisbezoek, bespreek het functioneren van het kind met zijn ouders en bekijk ook op welke wijze men daar thuis wat aan kan doen. Vertel ook wat u doet. Bieden de ouders het kind wel voldoende mogelijkheden om flink te zijn? Hoe reageren zij zelf op probleemsituaties? Geven ze het kind voldoende steun? Stimuleren ze het voldoende? Prijzen ze het voldoende? Bevorderen ze het zelfvertrouwen van het kind voldoende? Zijn ze te streng of te zacht tegen het kind?

Bekijk op welke manier men thuis wat kan doen om de weerbaarheid te verbeteren. Stel eventueel begeleiding door bureau Jeugdzorg voor.

Bespreek regelmatig concrete situaties die u met het kind op school hebt geoefend ook met de ouders opdat ze precies weten waarmee u bezig bent op school. Zo kunnen zij zich daar eventueel bij aansluiten of ermee verder gaan.

Ik laat me niet op m'n kop zitten

- 5 Nog een half uurtje, dan was het half vier en zat er weer een schooldag op. Het was een leuke dag geweest. Vooral aardrijkskunde was leuk, omdat Hans daar ook goed over mee kon praten. Het ging vandaag over Frankrijk. Al vanaf zijn tweede jaar ging hij met zijn ouders naar Frankrijk met vakantie.
- 10 Veel kinderen in de klas waren er nog nooit geweest en ze hadden vol bewondering naar Hans zitten luisteren, omdat hij er zo veel van wist. Aan het eind van de dag mochten ze nog hun tekenwerk afmaken. Hans had vanmorgen al een begin gemaakt met een tekening van de Eiffeltoren en nu hij verder wilde gaan, zag hij dat de punten van twee potloden op waren. Hij loopt dan ook naar de puntenslijper toe. Hij is nog maar een tel bezig en dan komt Paul er ook aan.
- 15 Paul zegt: 'Laat mij even een punt aan dit potlood slijpen.' Hans stopt met het draaien aan het apparaat en kijkt Paul aan. Hij denkt: 'Ik hoef maar twee potloden en ik was toch het eerst bij de slijper, laat Paul maar even wachten.'
- 20 Hans kijkt Paul aan en Paul kijkt wat vreemd naar Hans en begint ook wat streng en ongeduldig te kijken. Hans weet niet goed wat hij moet doen. Het lijkt wel alsof Paul steeds strenger begint te kijken. Zonder iets te zeggen haalt Hans het potlood uit de slijper en laat Paul zijn plaats innemen.
- 25 Hans doet een stap naar achteren en wacht tot Paul klaar is. En zonder iets te zeggen loopt Paul weer naar zijn plaats terug. Nu kan Hans ook weer verder met het slijpen. Als hij zo bezig is met de potloden, denkt hij na. Hij denkt: 'Waarom heb ik hem nu voor laten gaan? Dat was toch helemaal niet nodig geweest. Paul had net zo goed even op mij kunnen wachten. Waarom moet ik hem voor laten gaan?'
- 30 't Is ook weer niet zo vreselijk wat er gebeurd is, maar het was ook niet nodig. Hans denkt dat hij een beetje bang was voor de strenge toon waarop Paul het zei.
- 35 En als Hans erover nadenkt, weet hij nog wel meer van die situaties. Bij het voetballen komt het ook wel vaak voor dat hij op een plaats moet spelen die hij niet zo leuk vindt. En als iemand steeds tegen zijn tafel stoot, durft hij er ook niets van te zeggen.
- 40 Zo waren er veel dingen waarbij Hans deed wat anderen wilden. Hij kwam meestal te weinig voor zichzelf op. Hoe meer hij erover nadenkt, des te meer vraagt hij zich af waarom hij zich steeds zo op z'n kop laat zitten.
- 45 Waarom zou hij nou iemand voor moeten laten gaan bij het punten-slijpen, en waarom zou hij moeten toestaan dat ze steeds tegen zijn tafel stoten?

50 Waarom zou hij moeten toestaan dat anderen spullen van hem afpakken, waarom zou hij moeten toestaan dat ze hem plagen, waarom zou hij moeten toestaan dat hij steeds het knechtje moet zijn?

Misschien is het wel zo dat anderen denken dat hij een bang schaap is. Hij doet immers steeds zo als anderen willen?

55 De kinderen in de klas weten ook dat je Hans makkelijk even aan de kant kunt zetten.

'Au', Hans voelde opeens zijn vinger. Hij had maar staan denken en was vergeten dat hij aan het slijpen was. Zijn wijsvinger zat tegen een klem aan.

60

Thuis sprak Hans er met zijn vader en moeder over. Zijn ouders waren het met Hans eens: hij hoefde zich niet op zijn kop te laten zitten.

65 Van nu af aan zou Hans proberen beter voor zichzelf op te komen. Zijn vader legde hem nog uit dat hij dan moest proberen niet boos te worden.

Hans zou proberen voor zichzelf op te komen zonder boos op anderen te worden en ruzie te gaan maken.

70 Misschien gaan de kinderen op school dan ook anders over hem denken en zetten ze hem niet meer zo aan de kant en spelen ze ook niet meer zo de baas over hem.

Specialistische begeleiding

Soms is het nodig dat kinderen een individuele therapie gaan volgen. Als uw aanpak op school onvoldoende effect heeft, zal het kind psychotherapeutische behandeling moeten ondergaan.

Bekijk met de ouders of bureau Jeugdzorg een assertiviteitstraining zou kunnen bieden.

5.1.9 Problemen met het samenwerken

Zie blz. 583 en verder met het orthobeeld *samenwerken*.

5.1.10 Problemen met het samenspelen

Zie blz. 579 en verder met het orthobeeld *samenspelen*.

5.1.11 Moeite met het oplossen van sociale problemen

Sociale conflicten kunnen altijd voorkomen. Veel kinderen weten echter niet hoe ze zoiets kunnen oplossen. Het is van belang dat u het kind de volgende mogelijkheden aanleert:

- uitpraten;
- veranderen van eigen gedrag;
- vermijden van bepaalde mensen en situaties;
- bespreken met anderen.

Het is aan te bevelen voor het aanleren van deze sociale vaardigheden de begeleiding zoals weergegeven in Programma I van 'Sociale problemen' blz. 667 toe te passen.

Binnen deze aanpak gaat u uit van een concreet sociaal conflict. Het is ook mogelijk uit te gaan van een verhaal of van een situatie die door u is verzonnen, maar het aanknopen bij een concreet conflict waarborgt betrokkenheid.

Ga dan te werk zoals bij de aansluitende begeleiding van blz. 667 is aangegeven. Met betrekking tot de sociale vaardigheden op dit gebied zijn de volgende opmerkingen nodig:

Uitpraten:

Leg de kinderen duidelijk uit dat conflicten kunnen worden afgehandeld door uitpraten. Laat de kinderen niet alleen een conflict uitpraten, maar vertel ze ook dat dat zo heet.

De kinderen moeten weten wat ze aan het doen zijn. Laat kinderen met een sociaal conflict samen het conflict uitpraten. Eventueel in de groep, zodat andere kinderen er ook wat van kunnen leren.

Bij het uitpraten gaat het om:

- het reconstrueren van de situatie. Wat is er gebeurd en hoe is het verder gegaan;
- het rustig blijven. Kinderen mogen wel hun boosheid uiten, maar niet agressief worden;
- het zich inleven in de gevoelens van anderen. Wijs kinderen die daar moeite mee hebben er extra op. Zeg ze wat hun gedrag de ander deed of geef de ander de gelegenheid dat te vertellen;
- het goed luisteren naar anderen;

-het spreken met anderen;

-het toegeven;

-het eventueel hanteren van humor;

-het weer goed maken;

-het bekijken op welke manier dit voortaan kan worden voorkomen.

Probeer deze vaardigheden aan de orde te stellen. Doe dat zo bij diverse conflicten. Binnen de schoolsituatie hebt u veelal geen gelegenheid dit zeer langdurig te doen. Het is daarom aan te bevelen het wel iedere mogelijke keer te doen, maar kort, en daarbij steeds een ander aspect centraal te stellen.

Veranderen van eigen gedrag:

Bekijk ook bij ieder conflict of het nodig is dat iemand zijn gedrag probeert te veranderen. Soms gaat het om niet goed luisteren of niet goed spreken. Sommige kinderen zijn te ongeduldig, andere kinderen denken te veel aan zichzelf. Probeer zo concreet mogelijk te omschrijven welk gedrag veranderd zou moeten worden. Bekijk ook of het kind dat zelf kan vaststellen.

Spreek met het kind af dat het daaraan gaat werken. Hanteer eventueel ook een beloningensysteem. Werk wel geleidelijk en begin met maar één gedragsvorm.

Vermijden van bepaalde mensen en situaties:

Soms zal men een oplossing moeten zoeken in het vermijden van bepaalde mensen en situaties. Sommige kinderen kunnen maar beter niet met een bepaald ander kind in aanraking komen. Bij andere kinderen is het aan te bevelen ze niet de hoofdrol te laten spelen in een toneelstukje.

Besprek dit met het kind en stimuleer het tot het vermijden van deze personen en situaties. Herinner een kind er ook aan. Zeg bijvoorbeeld: 'We gaan nu..., en wat kun jij dan beter niet doen?'

Bespreken met anderen:

U kunt kinderen ook voorstellen sociale problemen te bespreken met anderen. Wijs kinderen erop dat ze met anderen over hun nare sociale ervaringen kunnen spreken. Dan kan het gaan om 'het luchten van je hart', maar ook om vragen om raad. Kinderen kunnen dat doen bij klasgenoten, de leerkracht, ouders, kennissen, vrienden, etc.

Spreek daar met de klas over. Met bovenbouwkinderen kunt u dat ook oefenen. Neem één concreet sociaal conflict en laat kinderen dat in tweetallen met elkaar bespreken.

Oefen dan de twee mogelijkheden van het luchten van je hart en het vragen om raad. Wijs kinderen op de voordelen van het bespreken van conflicten met anderen.

Opkomen voor jezelf of niet*Situatie**Wat zeg je, wat doe je?*

- 1 Je bent bij een tante en een oom. Als je gaat eten, zie je dat het iets is dat je echt niet lust en waarvan je zult gaan overgeven.
- 2 Je moet boodschappen doen voor je moeder en als je bij de bakker staat te wachten, zie je dat er iemand voordringt, terwijl jij net aan de beurt bent.
- 3 Het is al een tijdje onrustig in de klas en de meester zegt: als er nu nog iemand iets zegt, moet hij tot vijf uur schoolblijven. Jij ziet echter dat er een bladzijde uit je boek is.
- 4 Je bent aan het afrekenen bij een kassa in een winkel en je ziet dat je een kwartje te weinig terugkrijgt.
- 5 Iemand in je groep heeft op zijn verjaardag een boek over schepen gekregen. Schepen zijn toevallig ook jouw hobby.
- 6 Je bent aan het tekenen en je weet niet hoe je verder moet. De meester komt bij je en doet je een idee aan de hand, maar dat lijkt je helemaal niets.
- 7 Het is half vier. De school gaat uit en de meester vraagt je nog een klusje te doen. Jij hebt echter heel andere plannen na schooltijd.
- 8 Je bent thuis aan het t.v.-kijken. Je moeder komt thuis en die wil de t.v. op een ander net zetten.
- 9 Je bent in een winkel en als je wilt betalen, komt er iemand aan en die zegt: 'Ik mag zeker wel even voor?'
- 10 Je bent samen met een aantal kinderen een spel aan het spelen en je ziet dat een kind erg vals speelt.
- 11 De meester is iets aan het uitleggen waar je echt niets van begrijpt.
- 12 Je bent bij een vriendje thuis en de moeder van dat vriendje vraagt of je iets over jullie vakantie wilt vertellen. Maar jij wilt liever spelen.
- 13 Je bent bij handenarbeid met iets bezig. Het gaat moeilijk. Je wilt het toch zelf doen. Dan komt de juf om je te helpen.
- 14 Je bent heel aandachtig aan het werk en een kind naast je zit steeds met een pen op tafel te tikken, zodat jij niet goed kunt nadenken.
- 15 Je taalwerk is nagekeken en je ziet dat iets fout is gerekend dat volgens jou echt niet fout is.
- 16 Jullie houden een gesprek in de klas en één kind is steeds aan het woord. Jij wilt echter ook wel wat zeggen.

5.1.12 Moeite aangepast met anderen om te gaan

Deze categorie lijkt veel op de categorie die we hebben behandeld in 5.1.2. Bij 5.1.2 gaat het echter om het voortzetten van een contact, bij 5.1.12 om het omgaan met elkaar zonder dat er een direct eerste initiatief tot contact is geweest.

Kinderen functioneren in elkaars nabijheid en reageren op elkaar. Sommige kinderen laten anderen niet uitpraten of lachen anderen uit, vernederen ze, etcetera. In een aantal gevallen gaat het om kinderen die moeite hebben zich te houden aan bepaalde omgangs- en klassenregels die u hanteert.

Iedere leerkracht hanteert omgangsregels met betrekking tot dingen die niet of wel mogen.

Voor de begeleiding kunt u terecht in het orthobeeld 'Klassenregels' (blz. 439 en verder).

Soms gaat dit ook gepaard met agressie. Zie dan het orthobeeld 'Agressiegedrag' (blz. 151 en verder).

Zie voor kinderen met een gebrek aan inlevingsvermogen 5.1.3 op 'Sociale problemen' blz. 652. U kunt ook de aansluitende begeleiding hanteren zoals weergegeven vanaf 'Sociale ontwikkeling' blz. 667.

5.1.13 Het kind kijkt onvoldoende naar anderen

Voor het omgaan met elkaar is het van belang elkaar aan te kijken. Bij het kijken naar anderen gaat het dus om oogcontact, maar ook om naar anderen kijken als ze niet direct sociaal contact met het kind hebben. Het belang van oogcontact is gelegen in het feit dat het een teken van sociale interesse kan zijn.

Als mensen elkaar tijdens contact aankijken, geeft dat een verdieping van het contact. Kinderen die anderen niet aankijken krijgen op den duur ook minder sociale contacten, want men denkt dat het kind niet geïnteresseerd is. Kinderen die anderen niet aankijken kunnen angstig of faalangstig zijn.

Als u denkt dat een rol speelt, is het aan te bevelen de orthobeelden 'Angsten' (blz. 225) en 'Faalangstige kinderen' (blz. 353) te gebruiken. Het kan ook een gewoonte zijn. In alle gevallen is het van belang het met het kind te bespreken. Laat het kind ook door te overdrijven ervaren hoe het is als je met iemand praat die de andere kant op zit te kijken. Vanaf zes jaar is dit bij de meeste kinderen heel goed bespreekbaar en kunnen ze het leren.

Laat het kind minimaal eenmaal per week met een klasgenoot een gesprekje houden. Kies daarvoor een klasgenoot bij wie het kind zich op zijn gemak voelt. Als de kinderen met elkaar spreken, bent u daarbij en stimuleert u het kind de ander aan te kijken. Als dat goed gaat, laat u dat met twee kinderen doen, zodat het kind afwisselend de een en de ander moet aankijken.

Daarna kunt u het kind stimuleren anderen aan te kijken tijdens groepsactiviteiten. Daarnaast zijn er nog het naar anderen kijken omdat je daarmee mensenkennis kunt opbouwen en het naar anderen kijken om later over sociale situaties te kunnen spreken of er iets van te leren.

Kinderen die niet naar anderen kijken, leren weinig over hoe mensen zich gedragen en ontwikkelen onvoldoende mensenkennis. Zie 5.2.1 (blz. 660). Het zal binnen het onderwijs veelal niet mogelijk zijn regelmatig het kijken naar mensen te oefenen.

Wel is mogelijk dat u bij activiteiten in de klas waarbij bepaalde kinderen wat moeten doen, bij films of bij schooltelevisie-opnamen het kind steeds stimuleert te kijken naar mensen. U gaat dan bij het kind zitten en wijst het steeds op wat er te zien is. Bij iedere situatie die zich op school voordoet probeert u deze begeleiding uit te voeren en spoort het kind aan naar anderen te kijken; door uw commentaar leert het kind wat er te zien is.

Wijst kinderen ook op de betekenis van oog-contact en het aankijken van anderen omdat je dan ook kunt zien wat die ander voelt.

Maak eventueel gebruik van de materialen van Prolog-K2 te Bodegraven om kinderen te leren wat de non-verbale taal betekent:

- VisoDidac: Taal van gevoelens;
- VisoDidac: Mimiek;
- VisoDidac: gebarenfoto's.

5.1.14 Moeite naast anderen bezig te zijn

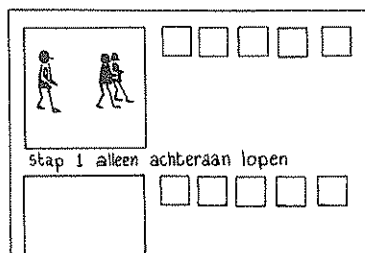
In de eerste plaats is het van belang het kind bewust te maken van hetgeen het doet. U laat dan vooral de andere kinderen zeggen wat ze niet op prijs stellen. Het kind moet van de klasgenoten horen dat ze het lastig vinden wat het kind doet. Zorg ervoor dat dat zo concreet mogelijk wordt aangegeven. Dus niet: 'Het kind is lastig', maar: 'Het stoot steeds tegen de tafel'. Daarna kunt u het volgende doen:

- Spreek met het kind af dat het in het vervolg zijn best zal doen ermee te stoppen;
- Bekijk ook of het nodig is bepaalde dingen te veranderen opdat dit soort problemen worden voorkomen.
- Soms moeten materialen anders geplaatst worden of moeten groepjes anders geformeerd worden omdat kinderen elkaar niet liggen;
- Herinner het kind steeds aan wat er is afgesproken. Dus: 'Nu gaan we weer bouwen; hoe probeer jij dan te voorkomen dat anderen last van je hebben? Wat hadden we ook al weer afgesproken?' Als het kind het niet meer weet, kunt u voorzeggen;
- Eventueel kunt u een beloningensysteem opzetten om het kind te belonen voor iedere periode (kwartier/activiteit) dat het gewenst heeft gewerkt naast anderen;
- Werk ook aan de assertiviteit van kinderen die worden lastig gevallen. Zie categorie 1.8.

5.1.15 Moeite met samen ergens naar toe lopen

Als dit problemen oplevert, is het van belang dit eens rustig na schooltijd met het kind te bespreken. Vaak gaat het zo dat het kind steeds tijdens het lopen wordt gecorrigeerd. Het is van belang niet tijdens de loopactiviteiten, maar na schooltijd met het kind te spreken. Spreek het kind ernstig toe en zeg dat het er nu om

gaat de problemen tijdens het lopen af te leren. Doe dat als volgt. Eerst laat u het kind aan het eind van de rij alleen lopen. Maak een beloningskaart met daarop:

De eerste stap is het alleen lopen; dat kunt u omschrijven of er een tekening van maken. Vertel het kind dat u het extra in de gaten houdt

en steeds naar het kind zult kijken. Als het goed gaat, komt er een krul in een vakje. Bij vijf krullen mag het kind naar de volgende fase. Bovendien krijgt het een beloning. Tijdens de volgende fase geeft u aan welk kind naast het kind mag lopen. De beide kinderen lopen nu weer achteraan in de rij. Ook nu moet het kind weer vijf krullen halen voor een beloning. Bij de volgende fase kiest u weer een kind uit met wie het kind moet lopen, maar nu mag het kind zelf weten waar het wil gaan lopen. Ten slotte is er een fase waarin het kind zelf mag weten met wie het in de rij loopt en waar het loopt. De begeleiding wordt afgesloten als dat ook weer vijf keer goed is gegaan. Steeds wordt dit op de kaart bijgehouden. Het werken met deze kaart werkt motivatiebevorderend doordat het kind het programma kan overzien. Houd ook na iedere fase een gesprek met het kind. Vergewis u ervan dat er geen andere problemen met betrekking tot het lopen in een rij een rol spelen, zoals:

- het is voor de kinderen in het algemeen onduidelijk welke eisen u aan het lopen in de rij stelt;
- het kind wil opvallen in de looprij omdat het zich wil laten gelden vanwege het feit dat het in het klaslokaal nauwelijks aan zijn trekken kan komen;
- het kind wil aandacht trekken (zie het alfabetblad 'Aandacht trekken');
- het kind heeft steeds problemen met een of meer andere kinderen;
- het kind ziet op tegen het doel van de tocht.

5.2 Sociale cognitie

5.2.1 Een matige sociale kennis

Hierbij gaat het om algemene mensenkennis. Kinderen hebben die nodig als ze met mensen in aanraking komen die ze niet kennen. Vanuit persoonskennis (zie 5.2.2) ontwikkelen kinderen algemene kennis met betrekking tot hetgeen mensen leuk/niet leuk vinden of mogelijke reactiewijzen van mensen. Veel kinderen ontwikkelen spontaan deze mensenkennis. Bij kinderen met problemen op dit gebied is het echter nodig hieraan expliciet aandacht te besteden.

Dat betekent dat u kinderen moet wijzen op gedrag van anderen en ze moet uitleggen wat er precies gebeurt. Sociale kennis kan niet intensief getraind worden. De meeste kinderen zouden die abstracte gegevens niet kunnen verwerken, en bovendien zou het

dan theoretische kennis zijn, die niet gekoppeld was aan concrete gebeurtenissen. Dat betekent dat in het onderwijs uw begeleidingsmogelijkheden beperkt zijn. Er zijn twee mogelijkheden:

- Tijdens het voorlezen of begrijpend lezen komen kinderen in aanraking met figuren die ze niet kennen. Laat kinderen dan niet alleen het verhaal lezen (of lees niet alleen het verhaal voor), maar wijs het kind ook steeds op drie dingen:
 - hoe mensen zich gedragen;
 - waarom mensen zich zo gedragen;
 - wat mensen kunnen denken.
 - Leg aan deze kinderen gedrag van anderen uit. Deze kinderen ontdekken dat niet spontaan, maar hebben iemand nodig die hen op het gedrag van anderen wijst en het uitlegt. Ook krantenknipsels of interviews kunt u hierbij gebruiken. Als u gebruik maakt van schooltelevisie of video, kunt u hetzelfde doen als bij het omgaan met verhalen. Probeer op die manier de mensenkennis van het kind te vergroten.
- Maak eventueel gebruik van de materialen van Prolog-K2 te Bodegraven om kinderen te leren wat de non-verbale taal betekent:
- VisoDidac: Taal van gevoelens;
 - VisoDidac: Mimiek;
 - VisoDidac: gebarenfoto's.

5.2.2 Moeite met de persoonskennis

Persoonskennis is de kennis van concrete personen in de directe omgeving, zoals huis- en groepsgenoten. Er zijn drie soorten persoonskennis:

- naamkennis;
- kennis van het uiterlijk;
- persoonlijkheidskennis.

Naamkennis:

Sociale ervaringen moeten worden gekoppeld aan personen; namen kunnen als kapstok dienen voor de ervaringen en kennis met betrekking tot die personen. Als kinderen verhard moeite hebben met het onthouden van namen, kunt u gebruik maken van de programma's daarvoor uit het Curriculum schoolrijpheid, deel 5: *Geheugentraining*. Zie daaruit blz. 213, 266, 303, 310.

Kennis van het uiterlijk:

Ook het uiterlijk kan behulpzaam zijn bij het ontwikkelen van persoonlijkheidskennis. Mogelijke activiteiten in het kader van het uiterlijk zijn:

- het kind staat voor een klasgenoot en vertelt zo nauwkeurig mogelijk hoe die klasgenoot eruitziet. Het gaat daarbij niet om kleding maar om constanten, zoals het gezicht;
- geblinddoekt iemand betasten en zeggen wie het is;
- het kind doet de ogen dicht, een ander kind zegt een woord en het kind moet zeggen wie dat was;
- het kind doet de ogen dicht en een ander kind verlaat de groep. Het kind mag weer kijken en moet zeggen wie er weg is;

Interviewblad 'Wie ben jij?'

De interviewer is:

Ik heb een gesprek gehad met:

Datum van afname van het interview:

- 1 Hoe heet je voluit?
Dus ook de andere namen die je hebt?
- 2 Heb je nog een vader en moeder en broertjes of zusjes?
- 3 Heb je hobby's?
- 4 Wat vind je leuk om te doen op school, en waarom?
- 5 Wat vind je niet leuk om te doen op school, en waarom?
- 6 Wat vind je lekker om te eten?
- 7 Ben je lid van een bepaalde club of vereniging?
- 8 Wat zou je graag heel goed kunnen? Het moet iets zijn dat niet direct met school te maken heeft.
- 9 Waar ben je goed in op school?
- 10 Wat zou je graag op je verjaardag willen krijgen?
- 11 Zijn er beroepen die je erg leuk vindt?
- 12 Als je naar een onbewoond eiland zou moeten verhuizen en je zou drie dingen mogen meenemen om je vrije tijd mee door te brengen, welke dingen zouden dat dan zijn?
- 13 Zijn er dingen waar je bang voor bent?
- 14 Als je nou een avond t.v. zelf zou mogen vullen, hoe zou zo'n avond er dan uitzien?

- kinderen nemen foto's mee van een paar jaar geleden en moeten kijken of ze elkaar kunnen herkennen;
 -laat kinderen elkaar natekenen;
 -u neemt een kind in gedachten en de kinderen moeten door het stellen van vragen erachter zien te komen om wie het gaat.

Persoonlijkheidskennis:

Nu gaat het om kennis van de eigenaardigheden, het karakter van klasgenoten. Daarbij moet de nadruk liggen op de aardige eigenschappen. Ook hier is het niet mogelijk een training voor dit doel op te zetten. Er zijn binnen de schoolsituatie wel andere mogelijkheden om de persoonlijkheidskennis bij kinderen die die niet spontaan ontwikkelen, te stimuleren.

Spreek als leerkracht regelmatig over de eigenaardigheden van de kinderen. Veel kinderen merken die spontaan op, maar kinderen bij wie dat niet het geval is, moet u erop wijzen. Zeg dingen als:

- Jaap houdt erg van spannende verhalen;
 - Petra lijkt wel een rekenmachine;
 - Karel kan van die mooie boerderijen maken;
 - Paul vindt het moeilijk snel te werken;
 - Els moet altijd even nadenken als je haar wat vraagt.
- Op die manier kunt u informatie geven aan de kinderen over elkaar, opdat ze elkaar beter leren kennen. Uit de toon van onze voorbeelden blijkt dat de teneur positief moet zijn. Dat betekent dat er geen problemen aan de orde mogen worden gesteld. Klasgenoten mogen wel weten dat een kind langzaam werkt; dan kunnen ze daar bij het groepswerk rekening mee houden. Zorg ervoor dat die kennis niet wordt misbruikt, maar gebruikt om elkaar te waarderen of rekening te houden met elkaar. Een andere mogelijkheid is 'de dag van'. Iedere week staat een dag lang een bepaald kind in het middelpunt van de belangstelling. Op het bord staat dan ook dat het 'de dag van Els' is.

Het kind mag dan zijn lievelingsspeelgoed of mooiste boek meenemen. Ook kunnen foto's meegenomen worden en kan het kind laten zien waar het woont en wie de huisgenoten zijn. Daarnaast kan men een groepsgesprek met het kind houden om het op die manier beter te leren kennen. Leer de kinderen vragen te stellen en zet bij oudere kinderen eventueel thema's op het bord. Het kan dan gaan over:

- hobby's;
- eetvoorkeuren;
- lidmaatschap van clubs;
- favoriete dingen op school;
- wat kan het kind goed op school;
- wat vindt het kind moeilijk;
- wat zou het voor zijn verjaardag willen krijgen;
- favoriete tv.-programma's. Probeer met het kind een gesprek te hebben waarbij op sommige dingen wordt doorgevraagd. Stel het kind ook de rest van de dag wat voor het voetlicht door het:
- klusjes te laten uitvoeren;
- indien mogelijk bij bepaalde activiteiten te laten
- kiezen (wat gaan we tekenen, welk liedje zingen

we, welk spel spelen we). De hele klas doet dan wat het kind aangeeft;

- kinderen te laten aanwijzen: wie mogen er naar buiten, samenstelling van groepen;
- iets te laten leiden (groepsgesprek, groepswerk, etcetera).

Oudere kinderen kunt u ook laten werken met het interviewblad 'Wie ben jij?'. Zie voor dit blad 'Sociale ontwikkeling' 661. Laat de kinderen in tweetallen elkaar zo'n interview afnemen. Op het blad kunnen de antwoorden worden ingevuld. Bij de rapportage vertelt het ene kind over het andere. Ieder kind moet dus weergeven wat een ander ergens van vindt. Zorg ervoor dat dat geen saai oplezen wordt; streef ernaar dat naar aanleiding van de uitingen een gesprek over en met elkaar ontstaat. Laat kinderen op elkaar reageren en doorvragen. Veelal zult u hiervoor meerdere 'lessen' nodig hebben. Zorg ervoor dat alle kinderen het gevoel hebben dat aan hun persoon(lijkheid) voldoende aandacht wordt besteed.

5.2.3 Onvoldoende kennis over zichzelf

Bij de kinderen met een onjuist zelfbeeld is het kind met het diffuus zelfbeeld het kind dat te weinig van zichzelf weet. Zie voor de begeleiding punt 7.1 op blz. 365 en 366. In aanvulling daarop is het volgende aan te bevelen:

Maak een portfolio met daarin allemaal dingen die het kind kenmerken en waarmee het kind die zelfkennis op kan bouwen zoals: wat vind je leuk om te doen, wat vind je lekker, van welk weer houd je, met wie speel je graag, waar ben je bang voor, waar heb je en hekel aan, waarover lees je graag, waar kijk je op de tv graag naar, etc. Bij jonge kinderen geeft u dat op plaatjes weer en bij oudere kinderen in teksten.

Soms komt het voor dat het kind dat niet aan kan geven. Dan moet die zelfkennis nog opgebouwd worden aan de hand van concrete ervaringen. Als een kind blijkt geeft iets leuk te vinden, gaat u naar het kind en dan zegt u: 'Dat vind jij nou leuk.' Ook die ervaringen worden vastgelegd om ze regelmatig even te herhalen en zo de zelfkennis in te slijpen. Vraag het kind dan ook weer terug: 'Je lievelingskleur is.....?', 'Je speelt graag met?' etc,

5.3 Sociale attitude

5.3.1 Te weinig soepel

Sommige kinderen willen alleen maar doen wat ze zich in hun hoofd gezet hebben en zijn moeilijk af te krijgen van een weg die ze zijn ingeslagen. Als iemand voorstelt iets anders te gaan doen, stuit dat bij zo'n kind op ernstig verzet. Voor deze houding van kinderen zijn er twee benaderingen:

- Ga te werk volgens de inhoud van het orthobeeld 'Koppige kinderen' op blz. 459.
- Ga te werk volgens de onderstaande benadering:
 -probeer zo vaak mogelijk bij het kind te zijn. Als u weet wanneer die starheid zich vooral voordoet, is het

aan te bevelen dat u juist dan bij het kind bent om het te begeleiden;

-een school is een onderwijsinstelling en geen therapeutisch instituut. Dat betekent dat onderstaande aanpak consequent en met veel geduld dient te worden uitgevoerd;

-begin steeds met begrip voor het kind uit te spreken. Zeg: 'Ik begrijp wel dat jij liever hiermee doorgaat, maar nu moet je..., want...'. Op die manier verbreekt u het contact met het kind niet. Door te beginnen met: 'Ik begrijp wel dat je...', veroordeelt u het kind niet. Daarna geeft u duidelijk aan wat er wél moet gebeuren;

-leg het kind uit dat dingen op verschillende manieren kunnen. Doe dat bij concrete situaties waarin het kind te weinig soepel is en star voet bij stuk wil houden. Leg tijdens zo'n moment van starheid aan het kind uit dat dingen ook kunnen zoals iemand anders ze voorstelt;

-sommige kinderen zijn star uit angst voor iets dat ze niet kunnen overzien. Help zo'n kind en leg het uit wat er gaat gebeuren als iets anders gaat dan het kind wil;

-probeer wat spanning weg te nemen door humor te hanteren, omdat daarmee de eis van het kind kan worden gerelativeerd;

-prijs het kind steeds als het meegaat met anderen, doet wat anderen willen en niet onnodig op zijn eigen standpunt blijft staan. Zie ook 6.1.3.

5.3.2 Egocentrisch

Hier gaat het om kinderen die zich niet kunnen concentreren op waar anderen mee bezig zijn en zich alleen kunnen bezighouden met waar ze zelf mee bezig zijn. Het zijn kinderen die bijna met 'egoïstisch' moeten worden aangeduid. Steeds hoor je van deze kinderen als iemand wat vertelt: 'Maar ik heb ook...'. Het kind wil steeds de aandacht op zichzelf gericht hebben en kan zich niet bezighouden met anderen. Ten diepste heeft het kind te weinig sociale belangstelling.

Voor de begeleiding geldt:

- zie het orthobeeld 'Aandacht trekken';
- jongere kinderen zult u moeten corrigeren door ze te onderbreken en niet toe te staan dat ze het gebeuren op zichzelf richten, maar ze aan te sporen met hun aandacht bij de belevenissen van de ander te blijven. Leg het kind uit dat het straks een beurt krijgt om zijn eigen belevenissen te vertellen;
- oudere kinderen kunt u dit beter uitleggen, en u dient het kind dan ook toe te zeggen dat u er extra op zult letten en het kind zult 'afkappen' als zich zoiets voordoet;
- probeer de spreekdrang van het kind om te buigen door te zeggen dat het goed moet luisteren naar het andere kind omdat het dat na afloop een vraag moet stellen. Door kinderen te leren vragen te stellen richt u ze op de inhoud van hetgeen de ander ter sprake brengt.

- als het kind vooral problemen heeft met het zich inleven in anderen, kunt u bij 6.1.3 terecht.

5.3.3 Te weinig tolerant

Vaak gaat het hierbij om kinderen die thuis weinig tolerant zijn benaderd en zo die sociale stijl hebben aangeleerd. Het gaat om kinderen die vinden dat anderen net zo moeten zijn als zij. Dat gaat vaak gepaard met anderen dwingen zich te gedragen zoals zij willen. Als anderen anders zijn, worden ze veroordeeld. Bij de begeleiding van deze kinderen zal centraal moeten staan het gegeven dat iedereen weer anders is; zolang iemand anderen geen schade berokkent, moet men dat accepteren/respecteren. Als u geconfronteerd wordt met kinderen die het anders-zijn van anderen niet tolereren, is het aan te bevelen hieraan steeds aandacht te besteden en concrete situaties na te bespreken, waarbij u uitlegt dat anderen anders doen en ook anders mógen doen en dat het kind geen recht heeft dat af te wijzen. Zie verder:

- zie 'Sociale problemen' blz. 666 over rekening houden met elkaar;
- soms is het nodig het kind concreet gedrag aan te leren. Ga daarbij uit van concrete situaties die zich hebben voorgedaan en werk met een beloningensysteem;
- zorg zelf voor zoveel mogelijk contacten met het kind en laat het kind ook wat leren van uw manier van omgaan met anderen. Leg het kind uit dat u in bepaalde situaties tolerant bent. Door het kind te laten zien hoe u met anderen omgaat en vooral door te vertellen wat u doet, kunt u het kind leren met anderen om te gaan op een manier waarbij het tolereren van anderen centraal staat.

5.3.4 Het kind becommentarieert anderen te zeer

Als kinderen anderen te zeer becommentariëren, te vaak ongevraagd advies geven of te veel kritiek leveren op anderen, is het in de eerste plaats van belang kinderen daar bewust van te maken: ze moeten weten wat ze doen. Praat met het kind of de groep over het becommentariëren van elkaar. Leg ze ook uit waarom dat ongewenst is:

- het zorgt voor een negatieve sfeer in de groep;
- anderen vinden het niet leuk;
- anderen worden er gespannen en zenuwachtig van en gaan daardoor minder presteren;
- anderen hebben er niet om gevraagd. Vertel daarna dat u de komende week iedere keer als zoiets zich voordoet de les zult stilleggen en het zult zeggen. Doe dit vervolgens ook, opdat de kinderen concreet weten waarom het gaat en wanneer dat zich voordoet. Aan het eind van de week vertelt u dat het erom gaat dit nu af te leren.
- Zie het Pravoo leerlingvolg- en hulpsysteem voor groep 1, 2 (3) en sbo, bijlage 236.

Als er meerdere kinderen zijn die het doen, kunt u ook nog het verhaal *Je hoeft niet overal wat van te*

Je hoeft niet overal wat van te zeggen

- 'Wie zou deze som wel even willen voordoen op het bord?' vraagt de meester aan de kinderen. Het duurt even voordat iemand zijn vinger opsteekt, want voor het bord komen heeft toch wel iets engs.
- 5 Maar na een poosje komen er toch wat vingers in de lucht. Karin mag voor het bord komen en de som voordoen. Ze krijgt het krijtje van de meester en ze gaat voor het bord staan. Ze moet een som uitrekenen waarbij twee getallen onder elkaar staan en opgeteld moeten worden.
- 10 Dat leek Karin niet al te moeilijk. Rekenen is een soort hobby van haar. Ze zet een streep onder de twee getallen om ze op te tellen.
- De som staat wat hoog op het bord en de streep komt er schuin op te staan.
- 15 'Je lijkt wel dronken', klinkt er uit de groep. 'Dat is Jaap, die roept wel vaker door de klas,' denkt Karin. Ze kijkt naar de streep en inderdaad, hij loopt wel erg schuin, maar wat geeft dat nou? Het gaat toch om het maken van de som.
- 20 Karin begint te rekenen. Ze telt twee en drie bij elkaar op en schrijft de 5 op.
- Maar de 5 komt wat bibberig op het bord te staan. En ja hoor, weer hoort ze allerlei opmerkingen, zoals: 'Je bent dus tóch dronken' en 'Honderd keer de vijf schrijven.'
- 25 Nu wordt het de meester ook te gek en hij vraagt de kinderen niet meer van die opmerkingen te maken.
- Karin gaat verder.
- Ze staat op haar tenen voor het bord en moet nu nog acht en zeven bij elkaar optellen.
- 30 Ze denkt even na en als ze aan het denken is, hoort ze weer uit de groep: 'Wat langzaam, zeg' en sommigen roepen het antwoord al: 'vijftien'.
- Van al dat geroep wordt ze zenuwachtig. Ze kan daardoor niet zo rustig meer nadenken. Ze hoeft zelfs niet eens meer
- 35 na te denken, want het antwoord is al gezegd.
- Ze kan best goed rekenen, maar zo komt daar niets van terecht.
- Ze schrijft zo maar de 15 op, zonder er zelf ook even over na te denken. Ze wil eigenlijk het liefst voor het bord vandaan.
- 40 Wie weet wat ze nog meer gaan zeggen. Zo is er toch niets aan.
- De meester zegt dat de som goed is en Karin maakt dat ze weer op haar plaats komt, want daar voor het bord voelde ze zich niet erg op haar gemak.
- 45 Als ze weg wil lopen, is ze een beetje onzeker geworden. Ze heeft het krijtje nog in de hand en weet niet zo gauw waar ze dat het beste kan neerleggen. En als ze daar even over

- nadenkt, hoort ze weer uit de klas: 'Weet je nou nóg niet waar de krijtjes liggen? Dat zit al vijf jaar op school en weet nog niet waar de krijtjes liggen.'
- 50 Nu is Karin helemaal van haar stuk. Ze legt het krijtje op het tafeltje van het kind dat vooraan zit en ze maakt dat ze op haar plaats komt.
- 55 Als ze op haar plaats zit, voelt ze zich erg ongelukkig. Ze denkt: 'Dat is wel goed waardeloos, om zo een beurt voor het bord te moeten doen.'
- Ze moet er die ochtend nog veel aan denken en heeft het rekenwerk aan het eind van de les dan ook niet af.
- De meester vindt dat vreemd, omdat Karin anders altijd met
- 60 veel plezier met rekenen bezig is.
- In de pauze praat hij er met Karin over en Karin vertelt dat ze steeds aan haar beurt voor het bord heeft zitten te denken. Ze vertelt de meester dat ze het niet leuk vindt dat sommige kinderen overal wat van zeggen.

zeggen op 'Sociale problemen', blz. 664 bespreken. Dit verhaal leest u voor of u laat de kinderen het bestuderen. U kunt de kinderen de onderstaande vragen eerst individueel laten beantwoorden of ze er in groepjes over laten nadenken. U kunt ook na het (voor)lezen de vragen direct mondeling aan de orde stellen. Het gaat dan om de volgende vragen:

- Waarom zouden de klasgenoten zoveel opmerkingen maken over Karin?
- Noem meer dan één nadeel van het maken van dit soort opmerkingen.
- Hoe zou jij je voelen als je Karin was?
- Maak jij wel eens van dit soort opmerkingen? Zo ja, waarom?
- Bedenk aan dit verhaal eens een eind van minstens vijf regels.
- Wist je dat andere kinderen, net zoals Karin, zo'n hekel aan dit soort opmerkingen kunnen hebben?
- Welk soort opmerkingen vinden kinderen wel leuk om te horen. Ook als het om de begeleiding van maar één kind gaat, kunt u deze aanpak hanteren, omdat het kind dan ook van anderen kan horen hoe ongewenst deze gedragswijze is. Na het bespreken van het verhaal of na het bespreken van het door u gesignaleerde gedrag zijn er de volgende mogelijkheden:
- U zegt vastberaden dat u dat nu niet meer zult accepteren. Alleen als u het zegt (bv. bij groepswerk) mogen de kinderen kritiek op elkaar leveren;
- Werk eventueel met een beloningensysteem. Ieder dagdeel dat het gewenste gedrag vertoond wordt, krijgt het kind of de groep een punt; bij vijf punten volgt een beloning. Bouw het aantal punten dat nodig is voor een beloning geleidelijk op;
- Om aan de behoefte aan kritiek spuien toch tegemoet te komen, kunt u een klassenraad instellen. Iedere vrijdag evalueert u aan het eind van de middag met de groep de week. De kinderen mogen dan negatieve dingen zeggen over u en over elkaar. Leer de kinderen dat het geen schelden mag worden, maar leveren van kritiek moet zijn. Bekijk dan ook wat daaruit voor de komende week te leren is en waar men die komende week dan in het bijzonder mee bezig zal zijn. Deze aanpak is voor deze kinderen zeer motiverend, omdat ze weten dat er momenten zijn waarop ze hun kritiek wél kwijt kunnen;
- Effectief is ook het ombuigen van het negatief oordelen in de vorm van het becommentariëren naar het positief beoordelen van elkaar in de vorm van het zeggen van iets leuks. Voor kleuters is deze benadering uitgewerkt in Programma 2 op 'Sociale problemen' blz. 670 (over het verbeteren van de sociale sfeer);
- Bij oudere kinderen kunt u dit ook doen door kinderen de opdracht te geven de hele dag op te letten en aan het eind van de dag/het dagdeel iets leuks over iemand te zeggen. Geef alle kinderen die opdracht en laat een hele week lang alle kinderen ieder dagdeel aan de beurt komen;

• Daarna kunt u kinderen aanwijzen die die dag goed moeten opletten en iets leuks over iemand moeten zeggen;

• Zie voor oudere kinderen ook de verwijzing op 'Sociale problemen' bijlage 86, blz. 679;

• Soms gaat het ook om kinderen die weinig zelfvertrouwen hebben en door het bekritisieren van anderen de aandacht van hun eigen zwakte willen afleiden. Zie dan het orthobeeld 'Faalangstige kinderen' (blz. 353).

5.3.5 Het kind is weinig weerbaar

Zie voor de begeleiding van deze kinderen de aanpak zoals vermeld op blz. 32 en 692.

5.3.6 Te weinig sociale interesse

Hierbij kan het gaan om verwaarloosde kinderen, die weinig positieve sociale ervaringen hebben. Het is dan ook aan te bevelen deze kinderen zeer veel aandacht te geven en ervoor te zorgen dat ze het plezierig vinden met u om te gaan. Uit die positieve contacten met u kan belangstelling voor anderen ontstaan. Ga vaak naar ze toe, help ze wat meer, stimuleer ze wat meer, praat wat meer met ze, probeer met ze te lachen, houd ze zo nu en dan na schooltijd na en probeer dan vertrouwelijke gesprekken te hebben, ga op huisbezoek, etc.

Soms heeft dit ook te maken met een matige sociale en persoonskennis, waardoor ze onvoldoende voorwaarden bezitten om met anderen om te gaan. Pas dan ook de inhoud van 5.2.1 en 5.2.2 toe. Vaak zullen het kinderen zijn met beperkte sociale vaardigheden. Zie dan 5.1 en leer het kind hoe het met anderen kan omgaan. Laat het kind regelmatig met anderen spelen en werken, blijf daarbij, laat het kind ervaren hoe het met anderen kan omgaan en zorg er vooral voor dat het kind het leuk vindt.

5.3.7 Onvoldoende open voor anderen

• Sommige kinderen voelen zich snel bedreigd door anderen. Ze concentreren zich onvoldoende op anderen, denken te gauw weer aan zichzelf of denken dat anderen hen iets willen doen. Voor de begeleiding betekent dit dat het is aan te bevelen het kind meer te richten op anderen. Zie daarvoor blz. 692 met de systematische klasgenootbegeleiding zodat het kind onder begeleiding van u ervaringen op kan doen met de klasgenoten.

6.3.8 Het kind houdt onvoldoende rekening met anderen

Soms gaat het hierbij om kinderen die verwend zijn en nooit geleerd hebben rekening te houden met anderen. De aanbevolen benadering is het aangrijpen van en voortborduren op concrete situaties. Het kind moet een voldoende persoonskennis bezitten, zoals bij 5.2.2 aan de orde is gesteld. Houd het kind extra in de gaten en bespreek met het kind concrete situaties waarbij het onvoldoende rekening hield met anderen. Leg het kind ook uit waarom het zich niet aanpassen

aan anderen in die concrete situatie ongewenst is. Laat groepsgenoten eventueel ook vertellen waarom ze graag willen dat het kind rekening met hen houdt. Geef vervolgens aan hoe het kind met anderen rekening kan houden. Laat anderen dat eventueel ook aangeven. Laat het kind dat doen en laat de groepsgenoten vertellen hoe ze het ervaren. Koppel hier eventueel een beloningensysteem aan, waarbij het kind punten kan verdienen door met anderen rekening te houden. Soms gaan kinderen zo ver in het gaan van hun eigen gang, dat het agressiegedrag wordt. Zie dan het alfabetblad 'Agressiegedrag' (blz. 151). Zie ook 3-32 lastbewustzijn op blz. 114.

6. Ouderadvisering

Zie uit de map *Tips voor thuis* pagina 57, 72, 74, 116, 125, 127, 128.

7. Verder lezen/websites

In de brede zin van het woord gaat het bij dit ortho-beeld om gedragsproblemen. Zie dan ook:

- Delfos, M.F., Kinderen en gedragsproblemen. Swets Zeitlinger, Lisse, 1997;
- Jeninga, John, Professioneel omgaan met gedragsproblemen. HBuitgevers, Baarn, 2006;
- Koning, L.J., Handboek voor gedrag & gedragsproblemen. Pravoo, Lekkerkerk, z.j.
- Ploeg, J.D. van der, Gedragsproblemen. Lemniscaat, Rotterdam, 1996

Zie over het aanleren van sociale vaardigheden:

- Annematt Collot d'Escury-Koenings, e.a., Sociale vaardigheidstrainingen voor kinderen, indicaties, effecten en knelpunten. Swets & Zeitlinger, 1995;
- Kayser, Denny, Interculturele sociale vaardigheden. De Tijdstroom, Utrecht, 1996.

Websites:

www.sociaalemotioneel.nl
www.pravoo.com

8. Bijlagen

Het gaat in deze afdeling om veel bijlagen. Onderstaand eerst de opsomming en daarna de uitwerking

- Programma 1: de aansluitende begeleiding van kinderen met sociale problemen, op 'Sociale ontwikkeling' 667 en verder.
- Programma 2: voor het verbeteren van de sociale sfeer (voor kleuters), op 'Sociale ontwikkeling' 670 en verder.
- Programma 3: contactkaart voor het verbeteren van de relatie tussen een kleuter en haar/zijn leerkracht, op 'Sociale ontwikkeling' 674 en verder.
- Programma 4: opbouwprogramma sociale interactie, op 'Sociale ontwikkeling' 676 en verder.
- Programma 5: de bevordering van de sociale reclame bij kleuters, op 'Sociale ontwikkeling' 678 en verder.

- Programma 6: bevorderen van de groepseenheid in de bovenbouw, op 'Sociale ontwikkeling' 679 en verder.
- Programma 7 aanleren sociale vaardigheden op pagina 682
- Programma 8: de Dangerous signslijst op pagina 685.
- Programma 9: de systematische klasgenootbegeleiding op pagina 692.
- programma 10: Sociale belangstelling, blz. 692.
- programma 11: Flink en weerbaar, blz. 692.

Bijlage 8.1

Programma 1: de aansluitende begeleiding van kinderen met sociale problemen

Het waarom

Voor kinderen in het algemeen, maar vooral voor leergestoorde kinderen is het van belang dat de activiteiten die uitgevoerd worden in het kader van de begeleiding van de sociale ontwikkeling aansluiten bij hetgeen zich concreet in de groep afspeelt.

Als kinderen in een bepaalde periode elkaar regelmatig uitschelden, moeten er activiteiten worden uitgevoerd die daarbij aansluiten en geen projecten worden gehouden over het helpen van elkaar, hoe belangrijk dit laatste ook zij.

Hoe groter de afstand is tussen hetgeen er concreet gebeurt en de inhoud van de activiteiten in het kader van de begeleiding van de sociale ontwikkeling, des te geringer is het effect van deze geplande schoolwerkplaninhouden.

De aanpak

De aansluitende begeleiding bestaat uit zes fasen:

Fase 1: Probleemconstatering

Tijdens de alledaagse activiteiten constateert u een bepaald sociaal probleem. U constateert bijvoorbeeld dat kinderen of dat een kind geen taal hanteert in sociale situaties.

Als iemand in de weg zit, vraagt het desbetreffende kind niet of dat kind even aan de kant wil gaan, maar wordt dat kind weggeduwd. Als het kind iets wil hebben vraagt het er niet om, maar pakt het dingen af.

Fase 2: Afbakenen en beslissen

De leerkracht bakent het probleem af. Dat wil zeggen dat een bepaald probleem geïsoleerd wordt. Het kind uit het voorbeeld van fase 1 hanteert in vrijwel geen enkele situatie taal, maar u moet ergens mee beginnen. Bekijk wat erg storend is of wat u makkelijk lijkt om te veranderen. Beslis vervolgens of dit iets is dat met de hele groep uitgevoerd kan worden of speciaal gericht op één kind moet worden uitgevoerd. Soms is het aan te bevelen een sociaal probleem met de gehele groep aan te pakken, omdat het anders voor het kind te direct is en sommige kinderen dat niet aankunnen. Ook zijn er problemen waarvan de aanpak voor de gehele groep nuttig is.

Fase 3: Gesprek

Nu is het van belang te bekijken of u individueel met een kind of met de gehele groep over het probleemgedrag kunt spreken. Bij vier- en vijfjarigen zijn de mogelijkheden beperkt, maar vanaf vijf jaar zijn gesprekken over probleemgedrag zeer goed mogelijk. Als u met het kind of de groep spreekt, is het volgende van belang:

•3.1 Spreek uitvoerig over het door u afgebakende probleemgedrag. Leg uit wat u ziet. Laat de kinderen ook vertellen hoe/wat het/er plaatsvindt. Vraag ook waarom dit niet kan en leg eventueel zelf ook duidelijk uit waarom u dit gedrag niet wenst.

•3.2 Bespreek ook wat eraan kan worden gedaan. Vraag de kinderen/het kind om ideeën om dit gedrag te verminderen. Vertel ook wat u zelf denkt er aan te gaan doen en vraag wat de kinderen van die aanpak vinden.

Fase 4: Activiteitenkeuze

Vervolgens kiest u activiteiten die uitgevoerd kunnen worden om het ongewenste sociale gedrag te verminderen. Mogelijkheden:

4.1 Bekijk of er van het gewenste gedrag een plaatje/tekening te maken is. De orthobeelden bevatten diverse voorbeelden van mogelijke plaatjes:

- 'Agressie' 173: lief met elkaar omgaan;
- 'Klassenregels' 446: anderen niet aanraken.

Maak een tekening op A4-grootte en hang deze op een duidelijk zichtbare plaats in het lokaal. Vertel de kinderen/het kind dat dit gewenste gedrag vooral aandacht zal krijgen.

4.2 Bedenk ook een rijmpje bij het gewenste gedrag.

Bijvoorbeeld: = *nu laten we merken*

hoe goed we samen kunnen werken =

= *nu is het voor mekaar*

we zeggen geen nare dingen van elkaar =

Dit rijmpje wordt aangeleerd, ingeoefend en regelmatig herhaald.

4.3 Maak eventueel een programma gebaseerd op de gedragstheorie. Zie voor een voorbeeld dat u ook kunt volgen 'Agressie' 171-178. Dit programma kan worden aangevuld met andere doelstellingen. Zie voor andere voorbeelden:

- 'Aandacht' 127-129;
- 1-10 op blz. 69 en verder

4.4 Probeer verhalen te zoeken of zelf te bedenken waarin iets voorkomt dat te maken heeft met het sociale probleem. Zie voor voorbeelden van deze toegepaste verhalen:

- *Het loopt uit de hand (ruzie)*, blz. 187;
- *Meteen naar de juf (ruzie)*, blz. 188;
- *O, pardon (per ongeluk)*, blz. 189;
- *Zand erover (weer goed maken)*, blz. 190;
- *Plagen (plagen)*, blz. 191;
- *Een mooie broek (plagen)*, blz. 192;
- *Mopperen (mopperen)*, blz. 193;
- *Die jongen is aardig (gewenst gedrag)*, blz. 194;

- *Het gaat goed (samenwerken)*, blz. 195;
- *Niet overal op ingaan (sociale weerbaarheid)*, op blz. 196;
- *Karima (culturele achtergronden)*, blz. 223-224;
- *Het verhaal van de tafel (faalangst)*, blz. 371;
- *Niemand is volmaakt (fouten maken)*, blz. 372;
- *Een pluim (complimenten geven)* blz. 374;
- *In de wolken (ontspannen)*, blz. 394;
- *Op vakantie (gelukkig voelen)*, blz. 395;
- *Tweemaal schamen (schamen)*, blz. 396;
- *Ik laat me niet op m'n kop zitten (assertiviteit)*, blz. 655;
- *Je hoeft niet overal wat van te zeggen (bemoeien)*, blz. 664;
- *De nieuwe schoenen (negatief sociaal contact)*, blz. 669.

Deze verhalen kunnen worden (voor)gelezen; vaak zijn er ook aanwijzingen gegeven voor de inhoud van het nagesprek. Na het (voor)lezen is er een nagesprek over de inhoud van het verhaal en in hoeverre de inhoud met de eigen situatie te maken heeft.

4.5 Gewenst gedrag kan ook ingeoefend worden. Dit is een activiteit die in veel bestaande programma's ter stimulering van de sociale ontwikkeling wordt vergeten. Voor veel kinderen is uitleggen en werken op begrip onvoldoende. Inoefenen gaat als volgt: Neem een overzienbaar stukje gewenst sociaal gedrag. Bijvoorbeeld: (niet iemand aan de kant duwen maar) vragen of iemand even aan de kant wil gaan. U schept een situatie waarin dit nodig is. Alle kinderen zitten in de kring en binnen de kring is een situatie waarbij een kind ergens langs moet, terwijl de weg is versperd. Eerst laat u één kind voordoen wat je in zo'n situatie moet doen, een kind van wie u weet dat het het gewenste gedrag zal vertonen. De kinderen met problemen op dit gebied moeten zoveel mogelijk goede voorbeelden zien. U bespreekt dit gedrag na. Daarna krijgen ook andere kinderen de beurt en in elk geval de kinderen met problemen op dit gebied. De dag daarop oefent u dit weer. U zegt: 'Wie weet nog wat we gisteren geoefend hebben? Daarna krijgen weer enkele kinderen de beurt. Doe dit zo minimaal drie dagen. Uit het voorafgaande blijkt dat dit geen lange sessies zijn. Door de afbakening kunnen in vijftien minuten al veel kinderen een beurt krijgen. Deze vorm van inoefenen is dan ook veelal makkelijk te organiseren in het onderwijs. Van groot belang is het aanleren van standaardzinnen. Leer het kind standaardzinnen aan die het moet hanteren, bijvoorbeeld: 'Wil je even aan de kant gaan?' Oefen deze zin. Laat de groep deze zin enkele keren nazeggen. Vooral voor leergestoorde kinderen zijn deze standaardzinnen onmisbaar. Zie ook 'Zwijgen' op blz. 812, onder punt 6: 'Initiëringsspelletjes'.

4.6 Probeer regelmatig de aanpak van de directe-begeleidingsperiode uit te voeren. Zie voor deze aanpak blz. 100 en 588.

De nieuwe schoenen

Wie loopt daar zo trots over straat?

Het is een jongen en hij loopt trots als een pauw over de stoep.

Het is Karel en Karel gaat naar school.

Waarom zou hij toch zo trots lopen?

Nou, als je heel goed kijkt, dan zie je iets aan

Karel. Karel heeft nieuwe schoenen aan. Het

zijn geen dichte schoenen maar open schoenen, sandalen. Karel heeft nieuwe sandalen, daarom loopt hij zo trots. Het was mooi weer geworden en toen had zijn moeder gezegd dat hij nou maar andere schoenen moest hebben. Als het slecht weer is, moet je dichte schoenen aan, maar als het mooi weer is, kun je sandalen dragen. Op zaterdag hadden ze mooie sandalen gekocht en nu, op maandag, mocht hij ze voor het eerst aan naar school, en wat zaten ze toch lekker en wat kon je er toch goed mee lopen. Karel was benieuwd wat de juf van zijn schoenen zou zeggen en natuurlijk ook wat de kinderen in de klas ervan zouden vinden.

Toen hij bij school kwam, was het nog rustig.

Hij was veel te vroeg weggegaan en er was nog niemand. Hij liep wat over de rand van de zandbak. Dat ging ook best met die nieuwe schoenen. Na een poosje kwamen de eerste kinderen op school. Karel hoopte dat ze zijn nieuwe schoenen zouden zien, maar nee hoor. Niemand zei er wat over.

Toen de juf kwam en iedereen mee naar binnen kon, zei Karel in de klas tegen Jos, die naast hem zat: 'Kijk eens, ik heb nieuwe schoenen.'

Jos zei: 'O, wat zitten er gekke gaten in.' Maar Karel zei: 'Dat hoort zo jò, het zijn sandalen.' 'Nou, ik vind die gaten gek,' zei Jos. Karel dacht: 'Zou dat echt gek zijn? Dat hoort toch zo.' Even later kwam Petra binnen en die zei ook al: 'Wat heeft Karel een gekke schoenen aan.' Karel werd er een beetje verdrietig van en met kleine tranen in de ogen zat hij in de kring.

Hij zat maar wat voor zich uit te kijken en dacht: 'Misschien zijn die schoenen ook wel gek, als iedereen dat zegt.'

Toen de juf even later begon, noemde ze de naam van Karel, maar Karel zei niets, zozeer zat hij aan de andere kinderen te denken, die van die nare dingen over zijn schoenen hadden gezegd.

'Wat is er toch met je?' vroeg de juf. Karel vertelde wat er gebeurd was.

Hij vertelde dat hij het niet leuk vond dat ze allemaal van die nare dingen over zijn schoenen hadden gezegd. De juf zei: 'Maar ik vind ze wel mooi, hoor. Het zijn fijne schoenen voor het mooie weer.' 'Laat ze maar eens aan iedereen zien,' zei de juf en Karel mocht de kring door lopen. Nu ging het weer wat beter met Karel en toen hij bij Esther kwam, zei die ook: 'Wat zijn dat een leuke schoenen.'

'Gelukkig,' dacht Karel, 'er zijn ook kinderen die leuke dingen over mijn schoenen vertellen.'

Nu was hij niet meer zo verdrietig.

4.7 Een belangrijke activiteit is ook het houden van gesprekken. Aan het begin van een dag(deel) kan met het kind of met de groep worden gesproken om te herinneren aan hetgeen waaraan gewerkt gaat worden. Ook gesprekken achteraf over hoe het ging kunnen een gunstig effect hebben op het gedrag.

Fase 5: Uitvoering

Voer de speciale gedragsbegeleiding uit. Daarbij is het aan te bevelen te werk te gaan volgens de cognitieve benadering. Binnen deze benadering gaat het erom het actieve denken van het kind een rol te laten spelen tijdens de begeleiding, zodat het kind weet waar het allemaal voor nodig is en de capaciteiten van het kind om zichzelf te veranderen optimaal worden benut. Binnen deze aanpak wordt gestreefd naar:

5.1 probleembewustzijn: het kind moet zich bewust zijn van zijn ongewenste gedrag en van waarom dat gedrag ongewenst is. Zie fase 3. Het kind moet ook exact weten waaraan gewerkt gaat worden. Zie ook 4.1 en 4.2 van het voorafgaande;

5.2 procesbewustzijn: deel het kind of de groep mee wat er gaat gebeuren om het ongewenste gedrag te verminderen en vertel ook waarom u juist die activiteiten uitkoos. Bij een groepsgerichte aanpak worden de uit te voeren activiteiten op het bord genoteerd, bij een individueel gerichte aanpak op een kaart:

☐	het verhaal 'Ga aan de kant' bespreken
☐	een week iedere dag oefenen in vragen of iemand aan de kant wil

De hokjes voor de activiteiten kunnen worden ingevuld als ze zijn uitgevoerd. Het spreekt vanzelf dat dit alleen kan bij kinderen die al kunnen lezen. Bij jonge kinderen wordt alles steeds besproken;

5.3 evaluatiebewustzijn: na afloop van een bepaalde periode van speciale gedragsbegeleiding is het van belang met het kind te spreken over het effect van de activiteiten: is er wat verbeterd?

Fase 6: Schoolwerkplan achteraf

Na afloop van de activiteiten naar aanleiding van een bepaalde vorm van problematisch functioneren is het van belang vast te leggen wat de begeleiding heeft ingehouden. Individueel gerichte activiteiten worden in het handelingsplan vastgelegd. Groepsactiviteiten worden geregistreerd, opdat leerkrachten van volgende groepen ook weten wat er aan de orde is geweest.

Bijlage 8.2

Programma 2 voor het verbeteren van de sociale sfeer (voor kleuters)

Doel van het programma

Het programma kan gebruikt worden door kleuters die te vaak negatieve dingen tegen elkaar zeggen, elkaars gedrag en dingen afkeuren.

Opzet van het programma

Het programma kent de volgende opbouw:

- een introductieverhaal;
- activiteiten;
- het spel;
- eventuele toevoeging: het werken met kaarten.

In dit programma gaat het erom kinderen te leren leuke dingen tegen elkaar te zeggen in plaats van elkaar steeds af te keuren. Het gaat daarbij inhoudelijk om de volgende aspecten:

- iets leuks zeggen over hoe iemand eruitziet;
- iets leuks zeggen over wat iemand doet of gedaan heeft;
- iets leuks zeggen over wat iemand heeft gezegd.

Thema 1:

Iets leuks zeggen over hoe iemand eruitziet

1.1 Introductieverhaal

Vertel aan het begin van de week het verhaal De nieuwe schoenen zoals weergegeven op pagina 669. We geven de lijn van het verhaal; u vertelt het vrij en met wat meer detail.

1.2 Activiteiten

Na het vertellen van het verhaal zijn de volgende activiteiten en verwerkingen mogelijk:

1.2.1 Nagesprek

Na het verhaal kunt u een nagesprek houden. Eerst kunt u vragen stellen over de inhoud van het verhaal, zoals:

- waarom liep Karel zo trots naar school;
- wat zeiden de kinderen van zijn schoenen;
- hoe vond Karel dat;
- merkte de juf ook dat Karel verdrietig was;
- wat zei de juf van de schoenen;
- was er ook een ander kind dat iets leuks zei;
- hoe vond Karel dat?

Daarna kunt u vragen wie van de kinderen ook iets nieuws gehad heeft de laatste tijd en hoe daar op school op is gereageerd. Vraag hoe de kinderen het vinden als iemand iets naars zegt over wat je aan hebt en hoe ze het vinden als er iets leuks gezegd wordt.

Vraag daarna zoveel mogelijk kinderen persoonlijk wat ze daarvan vinden, zodat zoveel mogelijk kinderen zich uitspreken en de kinderen van zoveel mogelijk anderen horen hoe ze dat vinden en ervaren.

1.2.2 Oefenen

Daarna wijst u een kind aan en wordt het 'iets leuks zeggen over hoe iemand eruitziet' geoefend. Het kind dat u hebt aangewezen gaat naar een ander kind (vrij

te kiezen of door u aangewezen) en vertelt iets leuks over hoe het kind eruitziet. Dat kan iets zijn over het haar of over de kleding. Geef zo een aantal kinderen de beurt. Doe dit die week enkele malen. Kom daar steeds op terug en zeg tegen de kinderen:

'Weten jullie nog van het verhaal van Karel? Wat gebeurde er in dat verhaal?'

Nu mogen weer een aantal kinderen iets leuks zeggen van iemand anders. Oefen dit zo de hele week, iedere dag even.

1.2.3 Verwerking

Het verhaal van Karel kunt u ook in een tekening of door middel van verven laten verwerken.

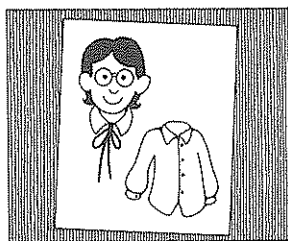
1.2.4 De opdracht voor de week

Geef de kinderen de opdracht deze week zoveel mogelijk leuke dingen van elkaar te zeggen.

1.3 Het spel

2.2.1 Nagesprek

Vier kinderen kunnen het 'Leuke-dingen-zeggen-spel' spelen. Omdat het tot nu toe alleen nog maar gaat over het leuke dingen zeggen over hoe iemand eruitziet, kunnen alleen deze kaartjes gebruikt worden. De kinderen gooien met een dobbelsteen en als ze op een 'k' komen moeten ze iets leuks zeggen over hoe een ander kind eruitziet. U kunt de kaartjes met de afbeelding die u hieronder ziet gebruiken, maar omdat het maar om één vorm van 'iets leuks zeggen' gaat, kunt u ze ook nog achterwege laten. Later in het programma

worden er steeds meer soorten kaartjes gebruikt, omdat je ook iets leuks kunt zeggen over wat iemand heeft gedaan of gezegd. Uiteindelijk zullen er drie soorten kaartjes komen te liggen.

Thema 2:

Iets leuks zeggen over wat iemand doet of gedaan heeft

2.1 Introductieverhaal

In het nu volgende geven we de inhoud van een verhaal dat u kunt vertellen. We geven een samenvatting van de inhoud, zodat u het verhaal zelf vrij kunt invullen en detailleren.

Samen spelen

Vertel een verhaal over twee kinderen die bijvoorbeeld in de bouwhoek aan het spelen zijn. Het ene kind keurt steeds het werk van het andere af. Dat kind heeft daardoor geen zin meer om met hem samen te spelen en vraagt de leerkracht ergens anders te mogen spelen. Dat mag. Het kind speelt nu met een kind dat juist allerlei leuke dingen van het kind zegt.

2.2 Activiteiten

Na het vertellen van het verhaal zijn de volgende activiteiten en verwerkingen mogelijk:

2.2.1 nagesprek

Na het verhaal kunt u een nagesprek houden. Eerst kunt u vragen stellen over de inhoud van het verhaal, zoals:

- waarom wil ... niet meer met ... spelen?;
 - wat vond ... ervan om met... (het derde kind) te spelen?;
 - welke nare dingen werden er allemaal gezegd?;
 - welke leuke dingen werden er gezegd?
- Daarna kunt u de eigen ervaringen van de kinderen bespreken:
- welke nare dingen hebben ze wel eens over jou gezegd toen je iets deed of had gedaan?;
 - hoe vind je dat?;
 - zegt er wel eens iemand gemene woorden zoals stommerd of zoiets?;
 - zeg je wel eens leuke dingen over wat iemand deed?;
 - zo ja: wanneer en wat?

Probeer zo een gesprek te hebben over de eigen ervaringen van de kinderen.

2.2.2 Oefenen

Daarna worden twee kinderen in de kring gezet, die iets gaan spelen. Ze krijgen de opdracht steeds iets leuks van elkaar te zeggen. Het gaat erom iets leuks te zeggen over wat iemand doet. De kinderen krijgen korte beurten en steeds laat u andere kinderen even spelen. Bespreek ook iedere keer duidelijk wat er is gezegd. U kunt de kinderen ook de opdracht geven goed te luisteren. Als ze horen dat iemand iets leuks over een ander zegt, mogen ze het zeggen.

Doe dit die week enkele malen. Kom daar ook steeds op terug en zeg tegen de kinderen: 'Weten jullie het nog, het verhaal van...? Wat gebeurde er in het verhaal?' Iedere dag komen er andere kinderen aan de beurt. In plaats van iets te spelen kunt u ook de kinderen een werkje laten maken of een klusje laten uitvoeren. Oefen dit zo iedere dag even.

2.2.3 Verwerking

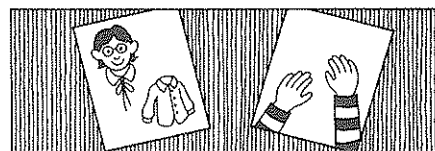
Het verhaal kunt u ook in een tekening laten verwerken.

2.2.4 De opdracht voor de week

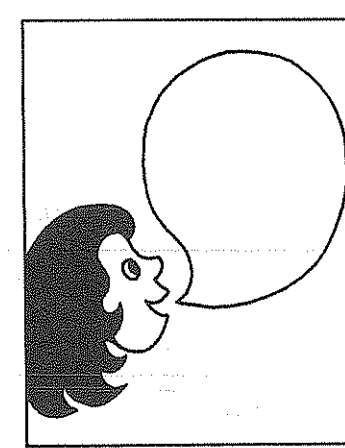
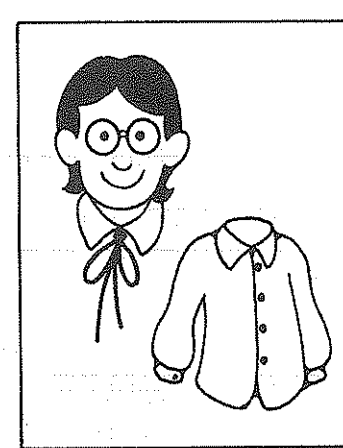
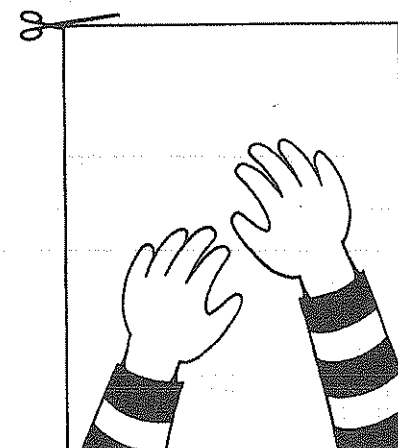
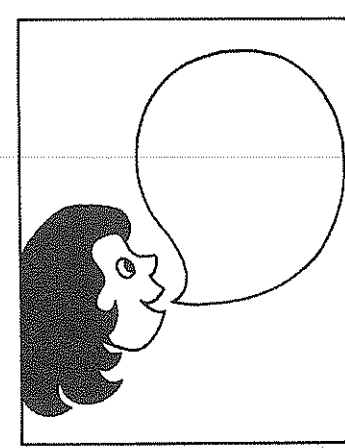
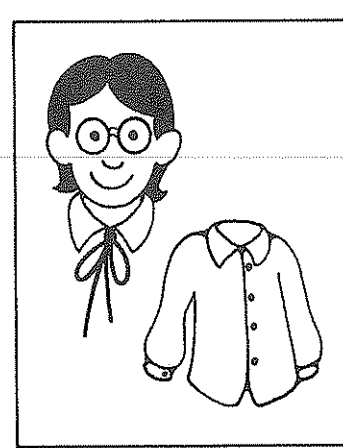
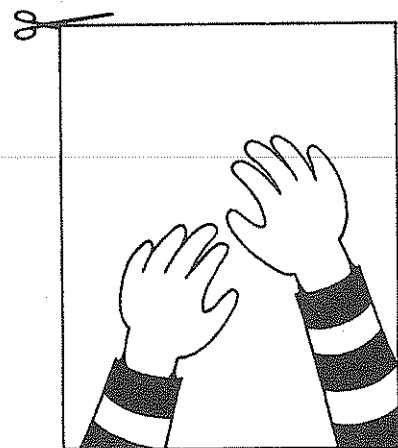
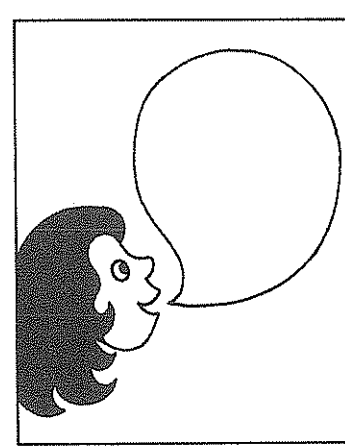
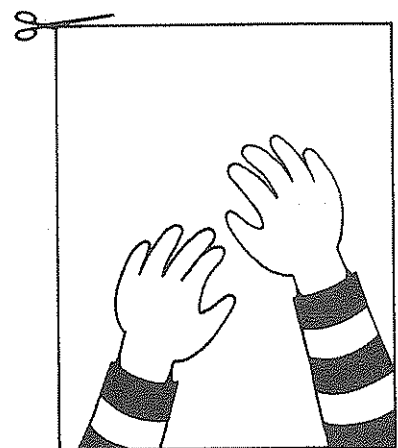
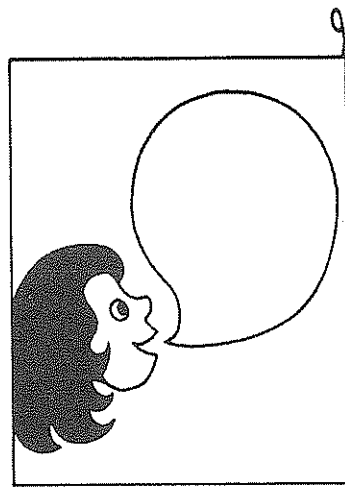
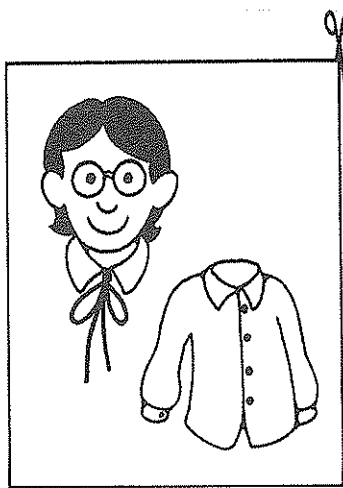
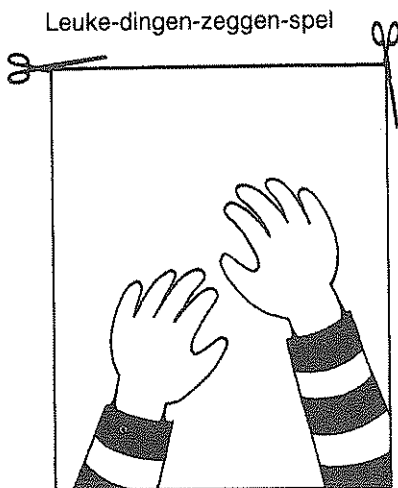
Geef de kinderen de opdracht zelf deze week zoveel mogelijk leuke dingen te zeggen over wat men doet.

2.3 Het spel

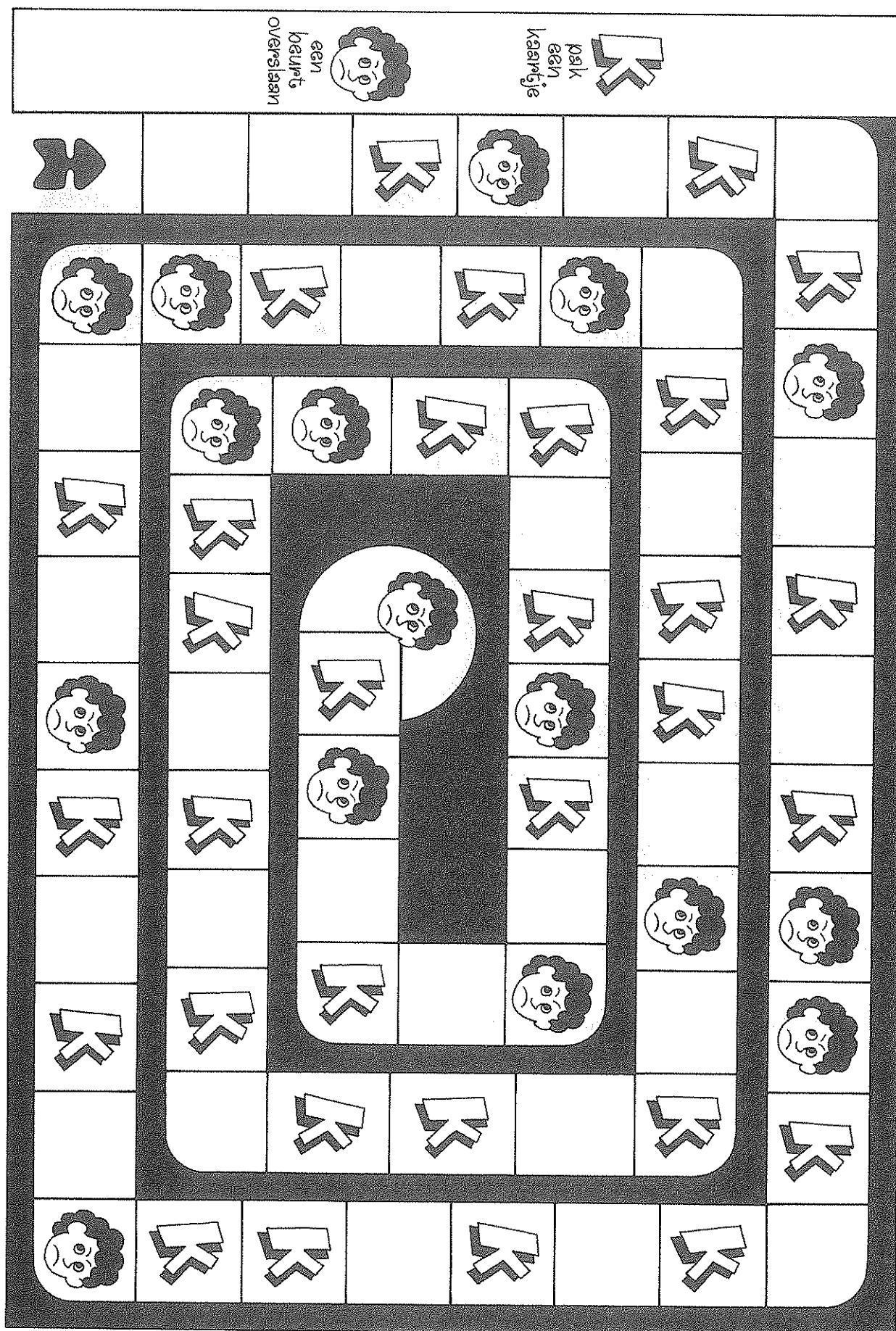
Ook nu kan het spel weer gespeeld worden. Er worden nu twee soorten kaarten gehanteerd, namelijk:

Leuke-dingen-zeggen-spel

Leuke-dingen-zeggen-spel

Bijlage 8.3**Programma 3: contactkaart voor het verbeteren van de relatie tussen een kleuter en zijn leerkracht****Doelgroep**

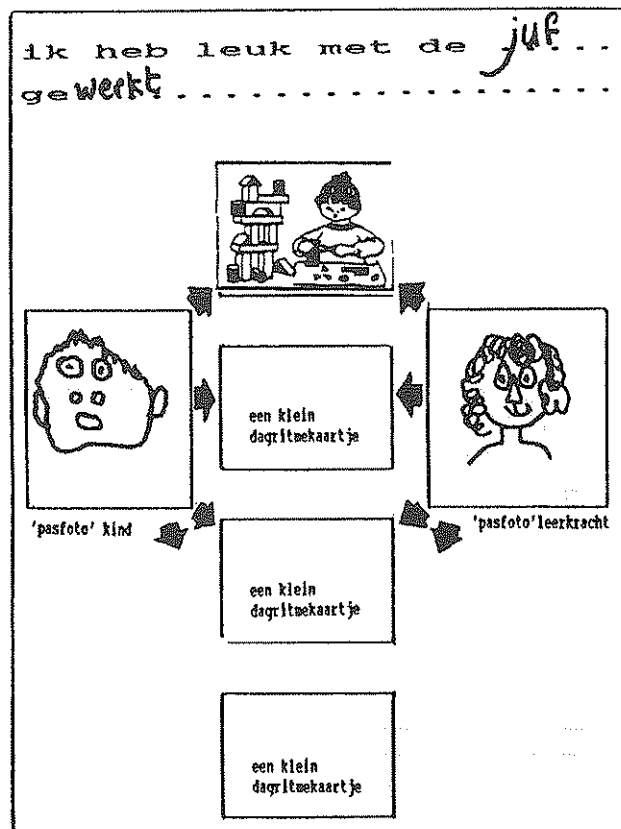
In dit programma gaat het om het verbeteren van de relatie tussen een leerkracht en een kleuter. Sommige leerkrachten hebben de indruk dat deze relatie niet optimaal is. Het kan ook voorkomen dat het kind vindt/denkt dat de relatie niet optimaal is. Het komt ook voor dat kinderen denken dat ze te weinig aandacht van de leerkracht krijgen, terwijl dat niet zo is.

Begeleidingsmogelijkheden

1. Gaat het om een kind dat aandacht trekt, raadpleeg dan ook de inhoud van het orthobeeld 'Aandacht'.

2. Zie voor begeleidingsmogelijkheden ook Programma 2 op 'Koppigheid' blz. 407, met eenentwintig mogelijkheden om de relatie te verbeteren. Het kind ziet nu 'zwart op wit' wat het allemaal met u gedaan heeft. Op die manier zal het zich bewust worden dat het wél aandacht van u ontvangt, hetgeen de relatie kan verbeteren. Het is van belang dat deze contactkaarten ook mee naar huis gaan.

Het kind kan dan thuis ook laten zien welke aandacht het heeft ontvangen; dat kan de indruk die de ouders van u hebben verbeteren.

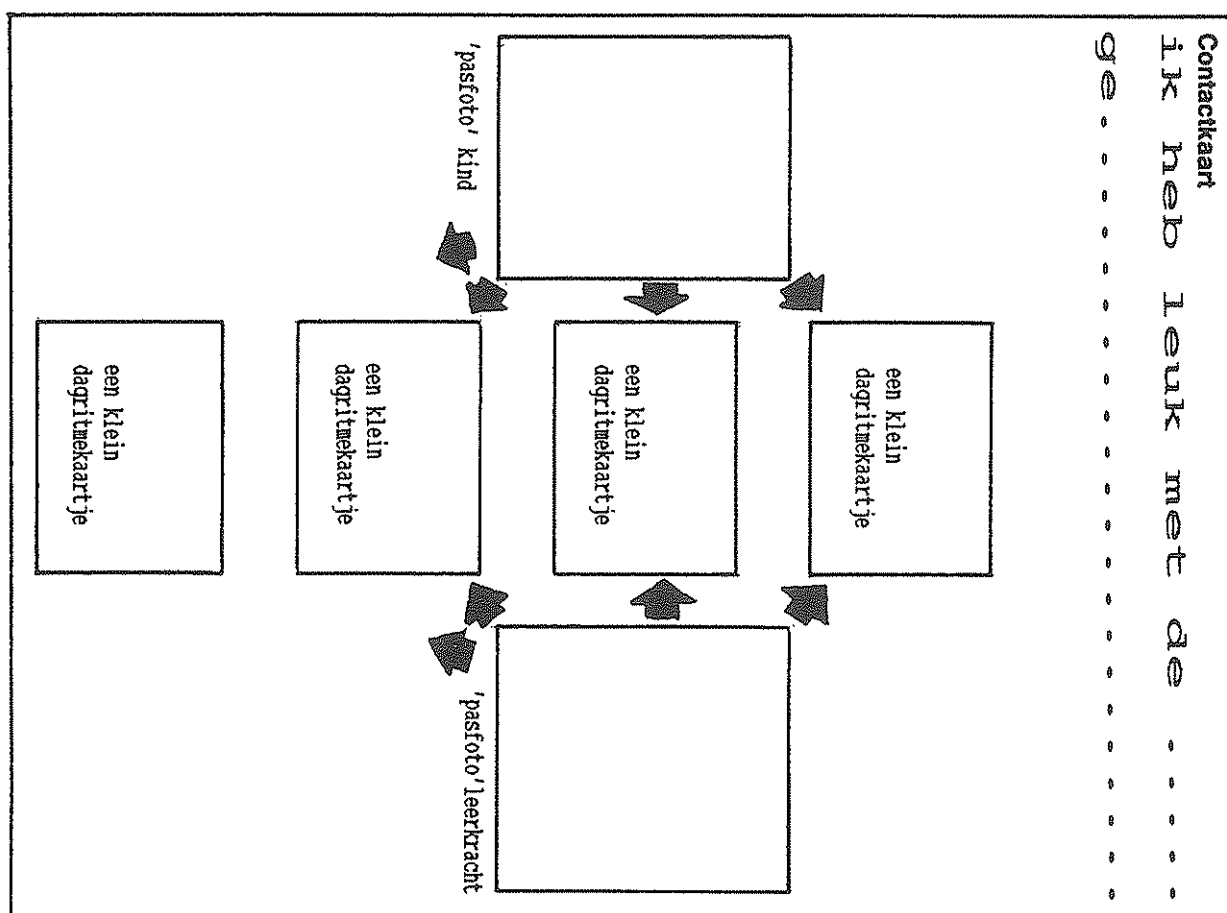
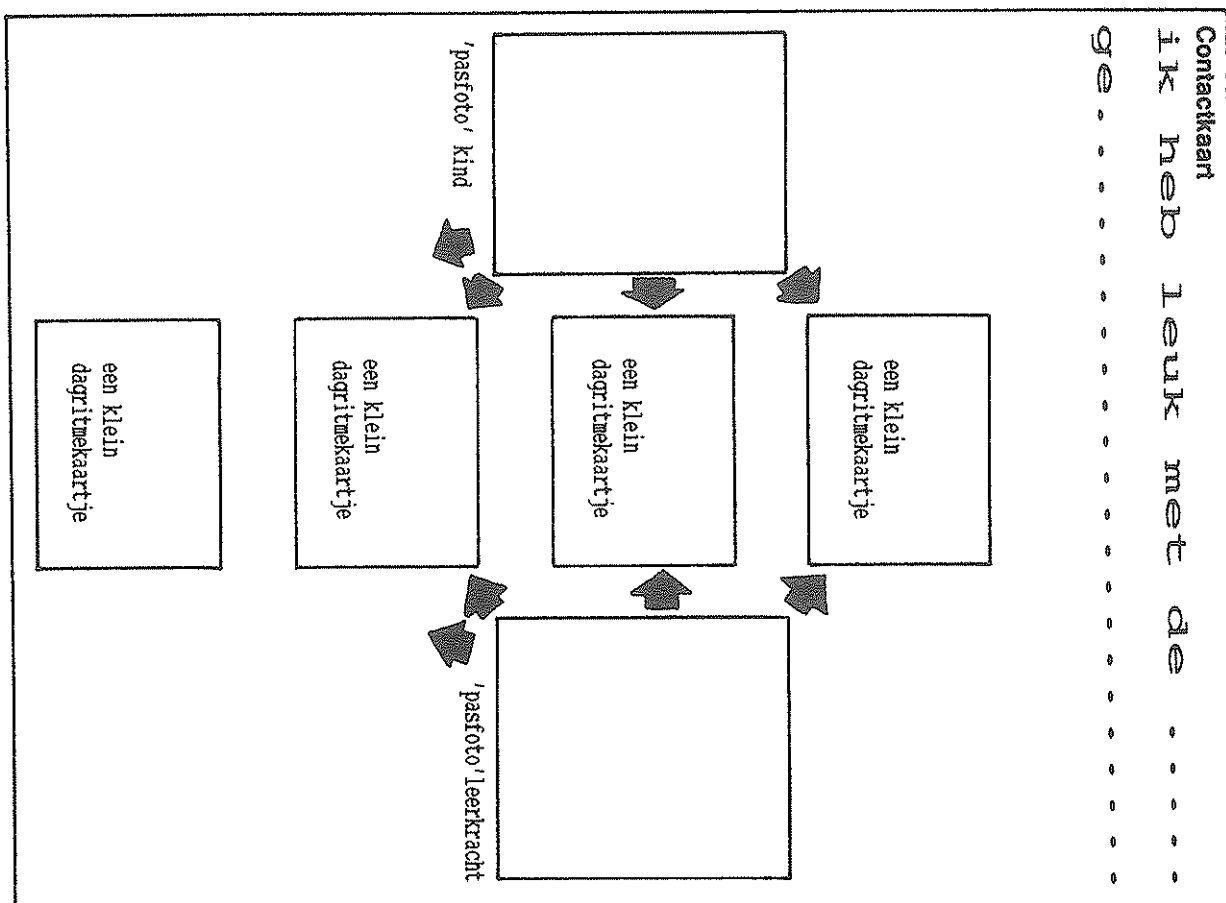
3 De contactkaart

Zie voor deze contactkaart 'Sociale problemen' blz. 675. Op deze kaart bevinden zich twee hokjes voor pasfoto's. Teken in het ene hokje een tekening/pasfoto van de leerkracht. In het andere vakje tekent het kind zijn eigen hoofd. Daarna wordt de kaart vermenigvuldigd.

De werkwijze is nu als volgt: iedere keer als het kind iets met de leerkracht heeft gedaan, wordt dit vastgelegd.

Op de kaart staan vakjes en daarin passen de kleine dagritmekaartjes. Zie voor deze kaartjes pagina 139-140.

Zorg voor een voorraad van deze kaartjes, iedere keer als u iets met het kind gedaan hebt tijdens een bepaalde activiteit, wordt er van die activiteit een kaartje geplakt.

Bijlage 8.4**Programma 4 opbouwprogramma sociale interactie**

Als jonge kinderen moeite hebben met anderen om te gaan, kunt u dat ook heel geleidelijk aanpakken door een opbouw te hanteren waarbij de mate van met-elkaar-omgaan steeds toeneemt. De werkwijze is dan dat u de volgende zes typen van sociale interactie afwerkt. Als het in een bepaalde fase goed gaat, kunt u overgaan naar de volgende fase. Tijdens het omgaan van het kind met de andere kinderen past u begeleidingstechnieken toe. Dat betekent dat u het kind leert om te gaan met anderen op dezelfde manier als u het kind andere dingen leert.

U kunt dan begeleidingstechnieken toepassen als:

- voordoen/nadoen: u doet voor hoe het kind iets met iemand moet doen en het kind doet het na. U kunt de sociale partner van het kind dat ook laten voordoen;
- verwoorden: breng onder woorden wat het kind aan het doen is, opdat het hoort wat het aan het doen is en meer zicht krijgt op eigen functioneren;
- gesprekken: bespreek sociale activiteiten na/voor;
- uitleggen aan welk concreet onderdeel van de sociale interactie het kind gaat werken. Vertel wat het kind zal moeten leren. Laat het kind dat ook nazeggen;
- herinneren: herinner het kind aan hetgeen waarop het speciaal moet letten. Aan het begin van een nieuwe sessie bespreekt u het aspect van het omgaan dat speciaal in de belangstelling staat, opdat het kind weet waaraan het moet denken/wat het moet doen;
- stimuleren: stimuleer het kind en spoor het aan;
- prijzen/belonen;
- aanwijzingen geven.

De typen

De sociale interacties kunnen in zes typen worden ondergebracht. Deze zes fasen kunt u achtereenvolgens afwerken. Pas daarbij ook andere inhouden van deze andere orthobeelden toe.

Het gaat om de typen:

1. kind spreekt niet, neemt geen initiatief:
 - kind reageert met materiële op materiële handeling;
 - kind reageert met materiële op verbale handeling;
2. spontaan ontlokken;
3. uitsluitend spreken op initiatief van anderen:
 - kind reageert op materieel gedrag van anderen;
 - vragen beantwoorden;
4. kind neemt zelf initiatief, non-verbaal;
5. kind neemt zelf initiatief, ook verbaal:
 - het tonen van interesse in anderen;
 - verbaal initiatief nemen;
6. begeleid samen spelen/samenwerken:
 - spelen/werken als groepslid;
 - spelen/werken als groepsleider. Het is van belang het aantal kinderen per groep geleidelijk te laten toemen.

Type 1:

Sociale interactie waarbij het kind niet hoeft te spreken, het hoeft alleen iets te doen. Het reageert op anderen en hoeft zelf geen initiatieven te nemen.

1.1 Het kind reageert met een materiële handeling op een materiële handeling van iemand anders

- In twee rijen iets doorgeven en kijken welke rij het eerste klaar is.
- Beweging nadoen. Een kind doet een beweging voor en een ander kind doet dat na.
- Een hand leren geven.
- Geld of iets anders in ontvangst nemen.
- Zie uit het Curriculum schoolrijpheid, deel 5: Geheugentraining (Malmberg, Den Bosch), de bladzijden 128, 153, 160, 166, 181 en 205.

1.2 Het kind reageert met een materiële handeling op verbaal gedrag van iemand anders

- Iemand vraagt het kind iets aan te geven. (U fluistert een van de klasgenoten in dit te doen: 'Vraag jij ... maar even om de schaar'.)
- Zie uit Curriculum schoolrijpheid, deel 5: Geheugentraining (Malmberg, Den Bosch) de bladzijden 282 en 293.

Type 2:

Sociale interactie die 'spontaan' is ontlokt

Nu gaat het om activiteiten die zo worden samengesteld dat kinderen zeer nauw met anderen samen spelen/samenwerken, zodat er spontane sociale contacten ontstaan. Voor het kind wordt een speel-/werkgenoot gekozen die wél voldoende sociale initiatieven neemt. De kinderen krijgen de opdracht en de beide kinderen worden verder niet begeleid. Dit is nodig om de contacten zoveel mogelijk spontaan te laten ontstaan. Kenmerkend voor deze activiteiten zijn onder andere de kleine speel-/werkruimte en de om-en-omhandelingen.

Activiteiten

- Om-en-om een reeks maken met logiblokken: het kind legt een groot blok en het andere kind een klein;
- Om-en-om iets bouwen: het ene kind heeft bouwstenen en het andere tegels. Om en om bouwen ze een huis;
- Samen één tekening maken;
- Zie bijlage 8.3 op blz. 812;
- Zie Geheugentraining (Curriculum schoolrijpheid, deel 5), uitgegeven bij Malmberg in Den Bosch, vanaf blz. 113.

Type 3:

Sociale interactie waarbij het kind uitsluitend spreekt. Het initiatief gaat van anderen uit.

Activiteiten**3.1 Het kind reageert op het materiële gedrag**

van anderen

- Iemand laat in een flits memory-plaatjes zien en het kind benoemt het plaatje;
- Eén kind wijst in een prentenboek dingen aan en een ander kind zegt hoe die aangewezen dingen heten;
- Eén kind beeldt iets uit en een ander kind zegt wat er uitgebeeld wordt;
- Zie Geheugentraining (Curriculum schoolrijpheid, deel 5), Malmberg, Den Bosch, blz. 308, 310, 312, 319.

3.2 Vragen beantwoorden

- Vragen met ja-of-nee-antwoorden. Vertel het kind dat het met ja of nee mag antwoorden. Het kind kan vragen beantwoorden van de leerkracht of van klasgenoten. We kunnen dit aanvankelijk in een klein groepje doen. De kinderen mogen elkaar of het kind om de beurt een vraag stellen;
- Anderen vragen. Nu gaat het erom dat de leerkracht of de klasgenoten het kind vragen stellen die niet met ja of nee te beantwoorden zijn. De leerkracht kan (de) kinderen deze vragen eventueel ook influisteren:
 - wat heb jij gemaakt;
 - wat zullen we gaan spelen?
- Zie ook Geheugentraining (Curriculum schoolrijpheid, deel 5), bijvoorbeeld blz. 234, 298, 301.

Type 4:

Sociale interactie waarbij het kind zelf initiatief neemt tot sociale interactie. Het contact is non-verbaal

Als het spreken met anderen al wat beter gaat, kunt u de activiteiten van type 4 laten voorafgaan door de interesse-activiteiten van 5.1.

Activiteiten

- Bij spelletjes, klusjes of samenwerken, iemand aanwijzen. De beste werkwijze bij het formeren van groepjes is dat u in het geval van vijf groepjes vijf kinderen aanwijst die de groepen mogen vormen. Eerst laat u het kind met de sociale problemen zijn groep kiezen en daarna mogen de anderen hun groep samenstellen. Het kind wijst de andere kinderen aan. Ook bij tweetallen zorgt u ervoor dat het kind als (een van de) eerste(n) mag aanwijzen. Het is van belang zoveel mogelijk situaties te scheppen waarbij het kind iemand moet aanwijzen;
- Het kind stimuleren binnen te treden in het spel van anderen. Bijvoorbeeld: enkele kinderen bouwen aan iets en u leert het kind te vragen of het ook me mag doen;
- Samen aan een tafel. Stel het kind dan voor met bv. een autootje binnen te treden in de speelruimte van de andere kinderen (bespreek dit goed met die andere kinderen).

Type 5:

Sociale interactie waarbij het kind zelf initiatief neemt tot sociale interactie. Het contact is ook verbaal

5.1 Het tonen van interesse in anderen

- Het kunnen noemen van de namen van andere kinderen:
 - namen oplezen en anderen laten aanwijzen;
 - tik, tik, wie ben ik (door stemgeluid raden van de naam);
 - in de kelder is het donker (door voelen raden van de naam);
 - zie in Het kringgesprek van H. Bessell (Lemniscaat, Rotterdam) 11 BW: ik weet hoe je heet en 12 BW: ik kan je groeten;
- Het kunnen noemen van elkaars kwaliteiten:
 - tijdens spelles, gymles en werkles wijzen op positieve resultaten van kinderen;
 - negatief gedrag niet-persoonsgebonden aan de orde stellen;
- Het spreken over afwezigheid:
 - praten over wie er afwezig zijn en waarom;
 - laten vertellen aan teruggekeerden wat we tijdens hun afwezigheid hebben gedaan;
- Het kunnen uitleggen van gedrag van een ander:
 - het kind vertelt waarom iemand huilt/lacht enzovoorts;
 - zie Denken over jezelf en de ander van J.R.M. Gerris e.a. (Malmberg, Den Bosch);

5.2 Verbaal initiatief nemen

- Vragen:
 - of je mee mag doen (spelen/werken);
 - om hulp.
 - Aanbieden:
 - om mee te doen (spelen/werken);
 - van hulp (ook: zien dat iemand hulp nodig heeft. De leerkracht kan tippen).
 - Verbaal contact zoeken tijdens spelen/werken. In het begin fluistert de leerkracht het kind de vragen in. Daarna zegt de leerkracht: 'Vraag/zeg het maar.' De uitnodigingen kunnen plaatsvinden bij klusjes, samenspelen en samenwerken. Bij kleuters is het van belang zoveel mogelijk met de groep mee te spelen.
 - Stimuleer het kind om tijdens het spelen in de hoeken en aan de tafels anderen vragen te stellen ('Vraag maar aan Jaap of hij jou die auto even kan lenen.'). Ook het vragen en bieden van hulp kunt u 'voorzeggen'.
 - Zie verder ook: Het kringgesprek van H. Bessell, Lemniscaat, Rotterdam 1978: De kleuterklas (deel 2)
- Ik kan iets aardigs voor je doen, ik kan iets aanbieden. Ik kan iets aardigs tegen je zeggen:
- 11 BW - 14 BW;
 26 BW - 29 BW; 101 BW- 105 BW; 116 BW- 120 BW; en:
 18 SI - 85 SI Ik kan aanbieden iets voor je te doen;
 86 SI - 90 SI Ik kan je vragen iets voor mij te doen;

171 SI - 175 SI Ik kan je vragen of ik iets voor je zal doen;

176 SI - 180 SI Ik kan je vragen iets voor mij te doen. Klas 1-3 (deel 3) Erbij betrokken worden of buitengesloten worden;

86 SI - 90 SI; 211 SI - 215 SI; en:

178 SI - 179 SI Ik wist niet hoe ik iets moest vragen, ik heb iemand ergens bij betrokken toen dat nodig was;

191 SI - 192 SI Iemand wilde niet met mij spelen, ik wilde helpen, maar wist niet wat ik moest zeggen. Klas 4-6 (deel 4)

91 SI - 101 SI Iemand helpen.

Opmerking

Het verschil tussen type 2: 'spontaan ontlokken' en type 4: 'kind neemt zelf initiatief' is dat het bij type 2 gaat om activiteiten waarbij we hopen dat er spontaan sociaal contact ontstaat, ontlokkingsactiviteiten, terwijl het bij type 5 om begeleide sociale interacties gaat. De leerkracht is er als begeleider bij.

Type 6:

Begeleid samenspelen/samenwerken

Opmerkingen

Bij dit type activiteiten gaat het om deel-doelstellingen als:

- samen vaststellen wat er gespeeld/gewerkt gaat worden;
- samen vaststellen hoe er gewerkt/gespeeld gaat worden;
- samen spelen/werken.

Twee invalshoeken staan centraal:

- spelen/werken als groepslid;
- spelen/werken als groepsleider. Bedenk daarvoor opdrachten waarbij kinderen samen moeten spelen of werken, maar eerst moeten overleggen over het wat en het hoe. Oudere kinderen kunt u deze afspraken eventueel laten opschrijven.

Activiteiten

6.1 Groepslid zijn

Naar aanleiding van groepsactiviteiten kunt u praten over/inoefenen:

- Hoe doe je mee?
- Hoe zeg je of je het ergens mee eens bent of niet? Of, breder: conflicten oplossen.

Zie bijvoorbeeld Het kringgesprek van H. Bessell:

Deel 3 (groep 3-5)

231 - 235 SI Toen ik mocht deelnemen aan de besluitvorming; toen ik niet mocht deelnemen aan de besluitvorming; ik kon de ander niet laten meebeslissen; iemand liet mij iets doen waar ik geen zin in had; hoe ik iemand kon laten doen wat ik wilde.

Deel 4 (klas 6-8)

11 - 15 SI Toen ik mocht meebeslissen; toen ik niet mocht meebeslissen; iemand laat me iets doen wat ik niet wil; ik heb iemand iets laten doen dat hij niet wilde. 91 - 101 SI Iemand helpen.

114 - 126 SI Oplossen van conflicten.

6.2 Werken met een groepsleider

Hierbij gaat het om het oefenen van de diverse functies van een groepsleider:

- rapporteren: vertellen/laten zien wat de groep gedaan/besloten heeft;
- beslissen wat er gebeuren moet als er onenigheid is, of breder: oplossen van conflicten;
- voor materialen zorgen;
- bepalen/aangeven wie er wat mag zeggen in de groeps gesprekken.

Deze functies van het leiderschap kunt u oefenen door situaties samen te stellen waarbinnen kinderen ervaringen met deze functies kunnen opdoen. Geef een groep dus bijvoorbeeld de opdracht samen te bedenken op welke wijzen je zou kunnen vaststellen hoeveel knikkers er in een pot zitten. Vele andere groepsopdrachten zijn mogelijk. De groepsleider moet de resultaten rapporteren. Na afloop bespreekt u dit rapporteren:

- hoe kun je dit het duidelijkst aan de klas meedelen;
- vond je dat iedereen goed luisterde;
- wist je duidelijk wat je moest/wilde zeggen? Zo kunt u na het beoefenen van een bepaalde functie samen praten over de uitvoering van deze functie.

Bijlage 5

Programma 5 De bevordering van de sociale reclame bij kleuters

Vooropmerkingen

Bij sociale reclame gaat het erom dat het kind ervoor zorgt dat het wordt opgenomen in een groep. Men noemt dit ook wel affiliatie, dat wil zeggen het streven naar aansluiting bij of waardering door anderen. Een aspect hiervan is de mate waarin een kind geliefd is in de klas/groep. Sommige kinderen zijn weinig geliefd. Ze worden niet gekozen; klasgenoten, en vaak ook de ouders, uiten zich negatief over het kind. In het nu volgende geven we begeleidingsmogelijkheden voor weinig geliefde kinderen.

Stel eerst vast hoe het komt dat het kind weinig geliefd is. Soms zijn er duidelijke redenen voor. Het kan gaan om een kind met agressief gedrag of om een kind dat klasgenoten op een andere wijze bedreigt. Het kan ook gaan om een extreem (faal)angstig of weinig actief kind. In deze gevallen kunt u gebruik maken van de overige orthobeelden om het kind gericht te begeleiden. Vaak speelt ook het effect van een slechte naam een grote rol. Sommige kinderen zijn weinig geliefd doordat ze bij klasgenoten en ouders van klasgenoten een slechtere naam hebben dan ze verdienen. Bij de ouders van deze kinderen doet zich vaak ditzelfde verschijnsel voor. Door deze negatieve benadering gaat het kind zich vaak ook negatief gedragen. Het is daarom van belang het kind gedurende langere tijd positieve aandacht te schenken. Voorbeelden:

1. Ga per dagdeel minimaal viermaal naar het kind (of richt u minimaal viermaal tot het kind) en schenk het

dan positieve aandacht. Dat wil zeggen dat u het kind prijst. Het gaat erom dat u dat zo doet dat klasgenoten horen dat u het kind positieve aandacht schenkt.

2. U kunt ook werken met de 'leuk gespeeld/gewerkt-kaart'. De werkwijze daarbij is:

- kopieer bladzijde 681 met de lege hokjes. Laat ieder kind in een hokje met een zwarte stift een pasfoto van zichzelf tekenen. Kopieer deze pasfoto's;
- kopieer bladzijde 680 met de 'leuk gespeeld/gewerkt-kaart';
- u laat het niet-geliefde kind met een ander kind spelen of werken. Tijdens dit spelen of werken gaat u vaak naar de beide kinderen en wijst het andere kind op leuke dingen van het niet-geliefde kind. U uit zich zo dat het andere kind denkt/ervaart dat het leuk is om met het niet-geliefde kind te werken of spelen. Na afloop krijgen beide kinderen een 'leuk gespeeld/gewerkt-kaart'. Op deze kaart mogen de beide kinderen de desbetreffende pasfoto's plakken.
- zorg ervoor dat het andere kind een leuke herinnering heeft aan het spelen/werken met het niet-geliefde kind. Bespreek de kaart uitvoerig.

3. Leer het niet-geliefde kind op een sympathieke wijze met anderen om te gaan door middel van:

- systematische klasgenootcontacten: blz. 692. Leer het kind hoe het zich sympathiek kan gedragen;
- initiëringsspelletjes: zie het orthobeeld 'Zwijgen' blz. 812. Neem onderwerpen waarbij het kind zich niet geliefd maakte.

4. Werk met de aanpak van 'De dag van...'; zie daarover op 'Dromerigheid' blz. 468.

5. Maak een sociogram zoals weergegeven op bladzijde 37 en 561.

Bijlage 8.6

Programma 6: groepseenheid (voor de bovenbouw)

Het nu volgende programma is bedoeld voor kinderen in de bovenbouw van de basisschool en het speciaal onderwijs. Het programma is bedoeld voor een groep zonder eenheid, waarin de kinderen verdeeld zijn en elkaar niet accepteren. Als het om jonge kinderen gaat, kunt u nog overwegen er een eenheid van te maken. Bij de nu volgende aanpak gaan we ervan uit dat die eenheid niet te realiseren valt en dat de kinderen dienen te leren leven met onderlinge verschillen en dienen te leren elkaar te accepteren. Het nu volgende is dan ook niet gericht op het bewerkstelligen van de eenheid, maar op het beter leren leven met verschillen.

Fase 1: Bewustwording van de situatie

Praat eerst met de groep over de huidige situatie. Dat kan als volgt.

Werken met het interviewblad

- Maak gebruik van het interviewblad op 'Sociale ontwikkeling' 682. Op dit blad is een leerkracht aan het woord die vertelt hoe het er in zijn groep aan toe gaat. Laat de kinderen in kleine, heterogene groepjes het blad lezen en met elkaar de volgende vragen bespreken:
 - Deze groep is verdeeld in kleine groepjes. Er zijn ook groepen die meer een eenheid zijn. Wat vind je ervan als een groep niet echt een eenheid is?
 - Hoe zou het nu komen dat de ene groep een eenheid is en de andere groep bestaat uit allerlei kleine groepjes?
 - Waarom is er zoveel ruzie tussen de groepen onderling?
 - Hoe is het in jullie groep?

Nabespreken

Houd vervolgens een nagesprek, waarbij u met de hele groep de vragen bespreekt. Vooral de laatste vraag is van belang, omdat u daarbij de groep moet uitleggen dat het probleem te maken heeft met niet-accepteren van elkaar. Leg ook uit dat verschillen tussen kinderen geen grond mogen geven voor ruzies. Inventariseer bij de laatste vraag zo gedetailleerd mogelijk de situatie in de groep zelf.

Fase 2: Bespreken van het doelgedrag

Vervolgens dient u met de groep te bekijken hoe het nu verder moet. Laat de kinderen in kleine, heterogene groepen met elkaar nadenken hoe men wel met elkaar moet omgaan: hoe moet het nu verder met een groep die uit verschillende groepen bestaat? Daarbij wordt niet getracht van de subgroepen een geheel te maken; doel is het vriendschappelijk naast en met elkaar leven van de groepen in de klas. De kinderen moeten de volgende vragen beantwoorden:

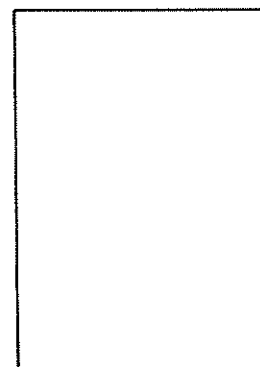
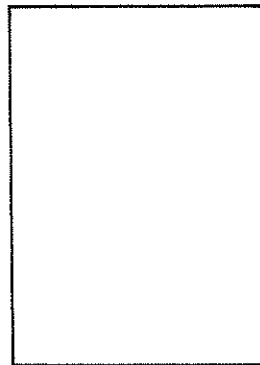
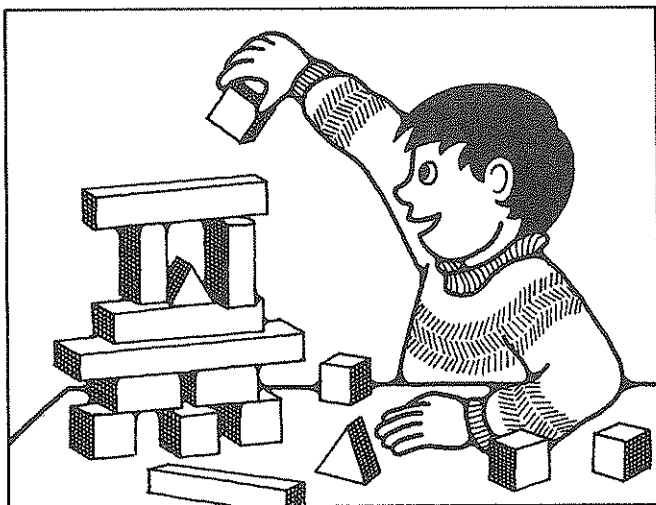
- Welke kleine groepen zijn er in onze groep (zie 2.1)?
- Hoe kunnen de groepen vriendschappelijk naast elkaar leven? Wat mag niet en wat moet wel?
- Wat is toch leuk om samen te doen?
- Hoe kunnen we ervoor zorgen dat het niet steeds gaat over de verschillen tussen de diverse groepen?
- Hoe kunnen de leden van een groep ervoor zorgen dat ze vriendelijker overkomen bij een andere groep en die niet zo irriteren?

Fase 3: Concretiseren van het doelgedrag

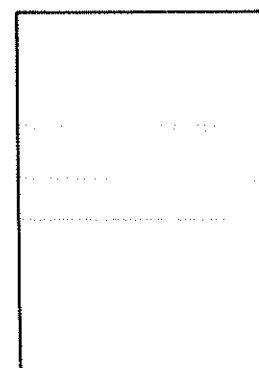
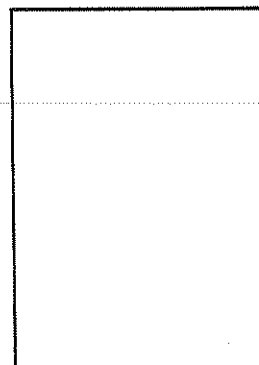
Nu gaat het erom dat de gegevens van fase 2 vertaald worden naar de dagelijkse praktijk. Bekijk met de kinderen waarmee wordt begonnen. Kies voor een bepaalde periode, bijvoorbeeld een week, een thema uit. Enkele mogelijkheden:

- deze week probeert iedereen aan het eind van de week iets leuks te zeggen over iemand uit een andere groep;
- deze week lachen we elkaar niet uit;
- deze week komt er uit iedere groep iemand aan het

leuk gespeeld/gewerkt met:

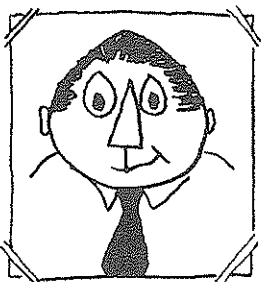

leuk gespeeld/gewerkt met:

Pasfotoblad

Interviewblad

Ik ben meester Smit en ik ben onderwijzer in groep zeven.

Ik werk al vijf jaar in het onderwijs en heb dus al vijf groepen in mijn lokaal gehad. Ik heb gezien dat al die vijf groepen verschillend waren. Sommige groepen waren druk, andere waren rustig. Sommige groepen konden erg goed werken, andere moest ik steeds aansporen.

Maar wat ik nu in mijn klas heb, daar begrijp ik niets van. In mijn klas zitten nu eigenlijk drie groepen. Het is niet te geloven, maar de groep zeven van dit jaar is verdeeld in drie groepjes.

De kinderen hebben elkaar verdeeld in drie soorten. Volgens hen is er een groep zeer stoere kinderen. Dat zijn de kinderen met de merkkleding, de meisjes die heel erg fan zijn van Madonna, de jongens die alleen maar met stoere sporten bezig zijn, zich stoer kleden en ook stoer praten en lopen.

Dan is er een groep kinderen die minder stoer zijn. Ze zijn wel fan van Madonna, maar zijn er niet de hele dag mee bezig. Ze hebben ook niet van die dure merkkleding. Het zijn kinderen die met betrekking tot de kleding ook weleens zelf wat bedenken en niet alleen maar in kant-en-klare merkkleding rondlopen.

Dan is er nog een groep niet-stoere kinderen. Dat zijn de kinderen die niet zo erg van popmuziek houden, maar wat meer van klassieke muziek. Hun kleding is niet zo opvallend en modern en ze spelen weleens spelletjes die andere kinderen kinderachtig vinden. Iedereen weet van iedereen waar hij bij hoort. Nou zou dat niet zo erg zijn als er maar niet zoveel ruzie was. Maar de kinderen schelden elkaar uit, ze zeggen steeds tegen elkaar dat ze elkaar stom vinden, komen steeds weer terug op ruzies die in het verleden hebben plaatsgevonden en lachen elkaar uit.

Alle kinderen die niet tot de eigen groep behoren, deugen niet. Ze kunnen niets van elkaar hebben.

De kinderen begrijpen elkaars geintjes niet en daar ontstaat ook weer veel ruzie uit. Ook zitten ze steeds te zeuren over elkaars kleren.

Als een kind ruzie heeft met een kind uit een andere groep, gaat iedereen er zich mee bemoeien en komen er weer grote ruzies.

Na schooltijd wachten ze elkaar op en maken ze ruzie. En als je hoort wat ze allemaal tegen elkaar zeggen, ik wordt er niet goed van.

Dat kan niet langer zo doorgaan. Zo kunnen mensen toch niet met elkaar omgaan? Ik heb ook wel mensen die me niet zo liggen, maar wij maken elkaar toch niet zo het leven zuur.

Wat moet ik ermee?

Ik heb nog nooit zoiets meegemaakt.

woord die iets over zichzelf vertelt of geïnterviewd wordt in het kader van 'bekend maakt bemind'. Kinderen leren elkaar dan beter kennen;

- deze week schelden we elkaar niet uit;
- als iemand ruzie heeft met iemand uit een andere groep, gaan de groepen zich er niet mee bemoeien;
- als iemand deze week iets doet dat we niet leuk vinden, gaan we geen ruzie maken, maar vragen we gewoon of hij wil stoppen;
- we zeggen deze week geen nare dingen over iemands kleding;
- deze week praten we helemaal niet over de nare dingen die er allemaal geweest zijn. Kies het thema dat door de kinderen als prioriteit wordt gezien;
- noteer de keuze op het bord, herinner de kinderen er iedere ochtend aan en bespreek aan het eind van de dag hoe het is gegaan;
- als het goed gaat, kunt u de kinderen een collectieve beloning in het vooruitzicht stellen. Als de problemen vooral door bepaalde kinderen worden veroorzaakt, is het van belang die kinderen individueel ernstig toe te spreken en aan te geven wat u van hen verlangt.

Bijlage 8.7

programma 7 Aanleren van sociale vaardigheden

Opzet

Veel gedragsproblemen hebben te maken met een tekort op het gebied van de sociale vaardigheden. Kinderen weten niet hoe ze op een normale manier contact moeten zoeken met anderen of hoe ze op anderen moet reageren. Dat moet dus aangeleerd worden. In deze bijlage bieden we een opsomming van sociale vaardigheden. De werkwijze is dat u iedere week een vaardigheid behandelt. U neemt een vaardigheid en introduceert die vaardigheid. Daarna moeten enkele kinderen die vaardigheid uitvoeren. Die uitvoering bespreekt u en in de rest van de week komen alle kinderen uit de groep een keer aan de beurt om die vaardigheid uit te voeren. Op die manier is de herhaling en inprenting gerealiseerd en hebben de kinderen met problemen op dit gebied ook veel beelden van andere kinderen gezien.

Basisaanpak

De basisaanpak is:

- a. De leerkracht introduceert een vaardigheid door hem aan de orde te stellen. U zegt dat de kinderen moeten laten zien hoe ze iemand een cadeautje geven;
- b. Laat twee kinderen dat spelen;
- c. Spreek dat met de groep na; wat was er goed en wat kan nog beter;
- d. Geef als leerkracht ook duidelijk aan wat er nog beter kan. Kinderen moeten ook van u duidelijk de gewenste uitvoering van die vaardigheden te horen en te zien krijgen;
- e. De volgende dag wordt gevraagd wat er de vorige dag is geoefend en andere kinderen krijgen dan een

beurt. Dat oefenen de volgende dag is heel belangrijk voor het uiteindelijke leereffect. Het oefenen hoeft maar vijf minuten te duren. Daarbij kunt u bekijken of u een lichte variant aan kunt brengen. In plaats van een cadeautje bij een verjaardag kunt u dan:

- een cadeautje geven bij een geboorte;
- een cadeautje geven bij het behalen van een diploma;
- de kinderen zelf een reden laten bedenken om een cadeautje te overhandigen;

Zorg ervoor dat alle kinderen zo die week een beurt hebben gehad.

Varianten

- ☐ Probeer steeds duidelijk aan te geven wat er gezegd moet worden. Kinderen moeten precies oefenen wat er gezegd moet worden. Doe het in twijfelgevallen voor.
- ☐ Leer kinderen wat ze terug moeten zeggen als ze aangesproken worden.
- ☐ Let er op of de kinderen duidelijk verstaanbaar spreken.
- ☐ Leer de kinderen degene waarmee ze spreken aan te kijken (Mits dat hoort bij de culturele achtergrond van het kind).
- ☐ Leer kinderen te vertellen wat anderen doen. Laat twee kinderen in de kring spelen of iets samen doen en onderbreek dat steeds en laat een ander kind vertellen wat het zag. Op die manier leren kinderen ook sociale taal.
- ☐ Bekijk samen videobanden en laat kinderen aangeven hoe men daar met elkaar omgaat. Dat kunnen videobanden zijn van kinderfilms. Neem eens een kinderserie op en bespreek de sociale contacten in die films.
- ☐ Lees een boek voor met sociale situaties en vraag de kinderen te zeggen en daarna te spelen wat zij in zo'n situatie zouden gaan doen.
- ☐ Leg bij de uitvoering van de vaardigheid eens het accent op de lichaamshouding. Hoe sta je en hoe beweeg je (rechttop, rustig, etc.).
- ☐ Leg bij de uitvoering van de vaardigheid eens het accent op de aanspreektoon.
- ☐ Leg bij de uitvoering van de vaardigheid eens het accent op de luisterhouding.
- ☐ Schenk bij de uitvoering van de vaardigheid eens extra aandacht aan het vragen stellen aan de ander.
- ☐ Schenk bij de uitvoering van de vaardigheid eens extra aandacht aan het geven van antwoorden op vragen of het reageren op anderen.

De lijst

De lijst met vaardigheden staat op pagina 684.

De lijst met de sociale vaardigheden

1. Kennismakingsvaardigheden

- iemand een hand geven en aankijken
- vragen hoe iemand heet
- je naam zeggen
- iemand groeten
- iemand vragen stellen (Waar kun je bijv. tijdens een eerste kennismaking over praten?)
- een kennismakingsproces voortzetten
- afscheid nemen (zie ook 12)
- iemand in het algemeen vragen hoe het ermee is
- iemand anders voorstellen

2. sociale initiëring

- iemand vragen of zij/hij mee wil spelen
- afspraken maken (Kun je woensdag)
- vragen of je mee mag spelen
- in een sociale groep komen (kinderen staan in een groep en iemand komt erbij)
- vragen of je iemand even kunt spreken
- vragen of iemand je vriend/vriendin wil zijn
- vragen of je met het speelgoed mag spelen
- iemand naar zijn adres vragen
- iemand vragen hoe laat het is

3. iemand een gunst vragen

- iemand vragen of zij/hij je wil helpen
- iemand vragen of je er langs mag (taal gebruiken in plaats van te duwen)
- de weg vragen (op straat, in een gebouw)
- vragen waar je je jas op kunt hangen
- vragen of je iets van iemand mag hebben
- vragen of je iets mag doen
- vragen of iemand iets voor je wil doen
- iemand bedanken als de gunst is gegeven
- vragen of iemand iets herhalen kan wat je niet begrepen of niet verstaan hebt
- vragen om informatie
- vragen of iemand positieve dingen over je wil zeggen

4. assertief zijn

- zeggen dat je iets niet leuk vindt
- zeggen dat je iets niet lust
- zeggen dat/vragen of iemand ergens mee op moet houden
- zeggen dat je iets niet wilt wat iemand doet
- zeggen dat je iets niet wilt wat iemand van je vraagt
- je spullen terugvragen
- zeggen dat je ergens over praten wilt
- zeggen dat je ergens niet over praten wilt
- voor iemand anders opkomen
- vragen of je ergens niet aan mee wilt

doen

- zeggen dat je ergens niet aan mee hoeft te doen
- zeggen dat je je niet lekker voelt
- zeggen dat je het ergens niet mee eens bent
- zeggen dat je aan de beurt bent
- zeggen dat je iets niet wilt wat een ander van je vraagt

5. bijzondere gebeurtenissen

- iemand een cadeau overhandigen en er iets bij zeggen
- een cadeau aannemen
- alsjeblieft zeggen
- dank je wel zeggen
- iemand feliciteren
- iemand condoleren
- iemand feliciteren met de geboorte van een kind
- iemand feliciteren met een jubileum
- iemand feliciteren met een diploma
- iemand bedanken voor het eten
- iemand bedanken voor een feest
- iemand bedanken voor de hulp
- even stil zijn voor het eten

6. hulp afslaan

- zeggen dat je geen hulp nodig hebt
- reageren op het niet aannemen van hulp

7. iets positiefs doen/zeggen

- iemand troosten
- iets leuks zeggen over wat iemand deed
- smakelijk eten wensen
- iemand succes toewensen
- belangstelling tonen
- iemand beterschap wensen
- zeggen dat kleding iemand leuk staat
- iemand feliciteren met een succes
- zeggen dat je het met iemand eens bent
- iemand uitnodigen
- iemand een pluimpje geven
- bedanken voor het spelen

8. kritiek

- kritiek leveren op wat iemand maakte/deed
- kritiek leveren op gedrag van iemand, afkeuren wat iemand deed
- reageren op kritiek
- zeggen dat je een fout gemaakt hebt

9. excuus

- excuus aanbieden
- reageren op excuus
- vrede sluiten

10. communicatieve vaardigheden

- iemand aankijken die iets tegen je zegt
- afscheid nemen van iemand die naar het voortgezet onderwijs gaat

- met twee woorden spreken
- iemand beschrijven
- vragen of je iets mag lenen
- afscheid nemen
- weer goed maken
- niet tussen twee mensen doorlopen die met elkaar in gesprek zijn
- op je beurt wachten
- vragen hoe het met iemand gaat.
- vragen naar een telefoonnummer
- vragen wat iemand wil
- reageren op de vraag: wat zeg je?
- vragen bij iets dringends of je voor mag gaan
- een teleurstelling uiten
- vragen om meer informatie
- iets afzeggen
- vragen wat iemand bedoelt
- zeggen dat je het niet begrepen hebt
- iemand uit laten praten
- vragen hoe het met iemand is
- telefoon aannemen
- op je beurt wachten
- luisteren naar elkaar
- het niet steeds over jezelf willen hebben, maar dingen aan anderen vragen (om meer over die ander te weten te komen, of uit belangstelling voor die ander)
- zeggen dat je zult proberen om niet meer zo ... (lelijk, brutaal, etc.) te zijn
- zeggen waarom je boos bent
- zeggen waarom je iets wel/niet deed
- zeggen waarom je blij bent
- navertellen wat iemand zojuist zei
- voorzitter zijn van een groep
- vragen of iedereen het begrepen heeft
- vragen of iemand nog meer informatie wil
- vragen wie het ermee eens is en wie niet
- vragen of iemand luider wil spreken
- vragen of iemand langzamer/zachter wil spreken
- zeggen dat je verdrietig bent
- zeggen dat je gelukkig bent
- vragen naar het mobiele nummer
- vragen naar het email-adres

11. samenwerken/samenspelen

- geven en nemen, om de beurt de zin krijgen
- samen een plan maken
- overleggen
- vertellen wat je van een samenwerking vindt
- omgaan met winst en verlies
- om en om iets doen

12. afscheid nemen

- afscheid nemen van iemand uit de klas die gaat verhuizen
- afscheid nemen na het spelen bij iemand
- afscheid nemen na een feestje

Bijlage 8.8 De DSL

Wat is de DSL?

Voor het volgen van de ontwikkeling van de kinderen m.b.t. de sociaal-emotionele ontwikkeling kan er gebruik gemaakt worden van leerlingvolgsystemen. Zie daarover pagina 10, 19. Het kan soms voorkomen dat een kind op een kaart van het leerlingvolgsysteem acceptabel scoort, maar dat er toch sprake is van gedragsproblemen. We adviseren u in de praktijk de eerst genoemde, op observatie gerichte middelen te gebruiken, omdat dat in elk geval praktisch haalbaar is. Het is immers belangrijk dat u er voor zorgt dat een leerlingvolg-systeem uitvoerbaar is door o.a. een minimum aan administratie. U kunt van ieder kind wel zeer uitgebreide vragenlijsten in willen vullen, maar dat is niet haalbaar binnen het basisonderwijs.

Aan de andere kant is het belangrijk dat u in bepaalde gevallen, naast de gedragsobservaties, gebruik kunt maken van een checklijst waarmee u meer informatie over een kind kunt verzamelen. De sbo-versie van het Pravoo-leerlingvolgsysteem voor gedrag (zie pagina 20) is zo'n checklijst, maar ook de DSL is zo'n extra checklijst.

De opzet

De DSL is een vragenlijst die aanwezig is op pagina 686 en 687. De lijst biedt vragen die weergegeven zijn in de volgende factoren:

1. zelfsturingsfactor

Hierbij gaat het om de vraag in hoeverre het kind zichzelf in de hand heeft. Het tegenovergestelde van jezelf kunnen sturen is het hebben van min of meer ernstige uitbarstingen en impulsiviteit, maar ook dwanghandelingen horen hierbij. Het spreekt vanzelf dat dit tekenen zijn van ik-zwakke. Ik-zwakke is een ik-trek en als zodanig een van de verklaringen voor gedragsproblemen. Zie hierover de schijf van zeven op blz. 15.

Hoe groter de ik-zwakke is, des te minder succes zult u hebben met uw speciale opvoeding op school.

2. gewetensfactor

De gewetensfactor heeft te maken met de mogelijkheden van het kind om normen en waarden te ontwikkelen.

Er zijn kinderen die eigenlijk maar één waarde of één norm hebben en dat is dat zij overal zelf beter van moeten worden. Daarbij gaat het om een extreme vorm van egocentrisme.

Het gaat dan om gevoelloze kinderen, zonder mededogen voor anderen en zonder een enkel schuldbesef of berouw.

3. opvoedbaarheidsfactor

Als u een kind met sociaal-emotionele problemen over een wat langere periode begeleidt, kunt u kennis ontwikkelen over de mate waarin opvoedkundig handelen effect heeft op het gedrag van dat kind. Bij

sommige kinderen zult u merken dat u weinig vooruitgang boekt. De opvoedingsmogelijkheden zijn dan erg beperkt. Daarbij zijn ook kinderen waarbij u tijdens opvoedingsgesprekken merkt, dat u niet echt tot het kind doordringt.

Het kind kan daarbij knikken om van u af te zijn, maar u kunt ook het gevoel hebben niet tot het kind door te dringen, terwijl het u wel aankijkt.

4. life-eventsfactor

Sommige kinderen hebben in hun leven ernstige dingen meegemaakt. De trauma's kunnen hun stempeel zetten op het gedrag van het kind.

Het is vanzelfsprekend dat er specialistische hulp nodig is, als kinderen trauma's hebben t.g.v. belangrijke gebeurtenissen in hun leven. In de orthotheek is vanaf blz. 747 aangegeven dat daarbij ook de veerkracht van het kind een grote rol speelt. Het ene kind kan veel meer hebben dan het andere kind. Zie voor een lijst met life-events pagina 748.

5. stemmingsfactor

Bij sommige kinderen is er sprake van bepaalde stemmingen en gevoelens die zo heftig zijn dat ze het gedrag van het kind beïnvloeden.

6. sociale factor

Hier gaat het om de sociale vaardigheden van het kind, maar ook om de sociale geneigdheid van het kind. Sommige kinderen hebben een negatieve attitude t.o.v. anderen.

7. taalfactor

Binnen de gedragsproblematiek speelt de taalvaardigheid een grote rol en dat is de reden dat deze factor in de DSL is opgenomen. Taal wordt gebruikt binnen de opvoedingscommunicatie, en is ook nodig om over jezelf na te kunnen denken en te communiceren met groepsgenoten.

8. zelfbeeldfactor

De manier waarop het kind over zichzelf denkt, is eveneens van invloed op zijn/haar gedrag. Sommige kinderen ontwikkelen vanuit de feedback van mensen om hen heen of vanuit cognitieve beperking een onjuist zelfbeeld, dat op den duur een verhard persoonlijkheidskenmerk kan worden.

9. diversen

De omvang van de DSL hebben we willen beperken tot twee A4'tjes. Het is helemaal niet moeilijk een zinvolle lijst van 4 A4'tjes te ontwikkelen. Ook hier geldt de waarde van een overzichtelijke, niet al te lange lijst. In de nu aangeboden lijst komen toch al 55 vragen aan de orde.

Bij categorie 9 kunt u eventueel andere belangrijke kenmerken van het kind invullen op 9.2 t/m 9.4.

Bij dit onderdeel is het belangrijk aan te geven of er sprake is van enigerlei vorm van mishandeling, als dat van toepassing is.

pravoo

D S L

dangerous signs lijst

ingevuld voor:.....

ingevuld op/door:.....

frequentiefactor/extremiteitsfactor

1. zelfsturingsfactor:

- ☐ 1.1 Het kind is impulsief. 1.1.....
(zonder nadenken iets doen of zeggen)
- ☐ 1.2 Het kind is veldafhankelijk. 1.2.....
(gauw afgeleid door dingen om hem heen)
- ☐ 1.3 Het kind doet wat anderen zeggen. 1.3.....
(kind volgt 'slaafs' de opdrachten van anderen)
- ☐ 1.4 Het kind vertoont dwanghandelingen. 1.4.....
(bijv. plaatsen/rechtzetten van dingen, controleren van uitgevoerde handelingen, dwangmatig herhalen van bepaalde handelingen)
- ☐ 1.5 Het kind vertoont uitbarstingen. 1.5.....
(woede-uitbarstingen)
- ☐ 1.6 Het kind persevereert psychisch. 1.6.....
(vast blijven zitten in gebeurtenissen en het daar steeds over willen hebben, bepaalde gedachten niet uit haar/zijn hoofd kunnen zetten)
- ☐ 1.7 Het kind is koppig. 1.7.....
(weigerachtigheid)
- ☐ 1.8 Het kind schreeuwt en/of gilt. 1.8.....
- ☐ 1.9 Het kind ziet/hoort dingen die er niet zijn. 1.9.....
(waanvoorstellingen, spoken, geesten, dingen onder het bed of achter gordijnen, het kind hoort stemmen)
- ☐ 1.10 Het kind is weinig weerbaar. 1.10.....
(kind is gauw van de kaart, alles moet gebeuren zoals het kind het in zijn hoofd heeft, star)
- ☐ 1.11 Het kind is wreed. (t.o.v. mensen, dieren) 1.11.....
- ☐ 1.12 Het kind is vaak in de war. (chaotisch, haalt dingen door elkaar) 1.12.....
- ☐ 1.13 Het kind is overbeweeglijk/hyperactief. 1.13.....
- ☐ 1.14 Het kind liegt vaak. 1.14.....
- ☐ 1.15 Het kind kan niet tegen kritiek. 1.15.....

2. gewetensfactor

- ☐ 2.1 Het kind houdt geen rekening met anderen. 2.1.....
(kind is egocentrisch, gedraagt zich onverantwoordelijk)
- ☐ 2.2 Het kind kent geen berouw of schuldbesef. 2.2.....
(kind is onverschillig, voelt zich niet schuldig na iets dat het heeft gedaan)
- ☐ 2.3 Het kind heeft plezier in falen, verdriet, ongeluk van anderen. 2.3.....
(uitlachen, plagen, etc.)
- ☐ 2.4 Het kind heeft een overdreven schuldgevoel. 2.4.....

3. opvoedbaarheidsfactor

- ☐ 3.1 Tijdens opvoedingsgesprekken en opvoedingscontacten is het 3.1.....
moeilijk om tot het kind door te dringen.
- ☐ 3.2 Er is geen/nauwelijks sprake van verbetering van het sociaal- 3.2.....
emotioneel functioneren van het kind.
- ☐ 3.3 Het kind spreekt u steeds tegen. 3.3.....
(kind is ongehoorzaam)
- ☐ 3.4 Het kind daagt u uit. 3.4.....

4. life-eventsfactor

- ☐ 4.1. Het kind heeft een of meer van de volgende ingrijpende 4.1.....
gebeurtenissen meegemaakt: (onderstreep wat het kind heeft meegemaakt)
- dood van één van de ouders, scheiding van de ouders, het kind raakt zichtbaar mismaakt, dood van broer of zus, hernieuwd huwelijk van één van de ouders, opname van het kind in een ziekenhuis, een ongeluk, een van de huisgenoten heeft een ongeluk gehad, opname van één der ouders in een ziekenhuis, dood van een boezemvriend (in), ontdekking van het kind dat het geadopteerd is, toename van conflicten tussen de ouders, geboorte van een broertje of zusje, verandering van school, verandering van werkring van de vader waardoor hij vaker van huis is, arrestatie van een van de ouders, moeder begint buitenshuis te werken, opname van broer of zus in het ziekenhuis, aanvulling van het gezin met een derde volwassene, verlies van de baan door één van de ouders, dood van één der

grootouders, broer of zus verlaat het huis, broer of zus heeft ernstige problemen, verslechtering van de financiële positie van de ouders, verbetering in de financiële positie van de ouders, verhuizing van het gezin, kind is slachtoffer van geweld, één der gezinsleden is slachtoffer van geweld, separatie van het gezin voor meer dan twee weken, één der ouders gaat in therapie, één der ouders denkt steeds negatiever over het leven.

5. stemmingsfactor

- ☐ 5.1 Het kind vertoont langere perioden van depressiviteit. 5.1.....
- ☐ 5.2 Het kind heeft vaak zonder directe aanleiding een verdrietig gevoel. 5.2.....
- ☐ 5.3 De stemmingen zijn onvoorspelbaar. 5.3.....
(stemming slaat zonder aanleiding om in onrust, agressie, terugtrekken)
- ☐ 5.4 Het kind uit zich explosief. 5.4.....
(driftbuien, woede-uitbarstingen)
- ☐ 5.5 Het kind voelt zich eenzaam. 5.5.....
- ☐ 5.6 Het kind voelt zich niet geaccepteerd door zijn omgeving. 5.6.....
- ☐ 5.7 Het kind is angstig. 5.7.....
- ☐ 5.8 Het kind is ontevreden over zichzelf. 5.8.....
(stelt te hoge eisen aan zichzelf, voelt zich waardeloos, minderwaardig)
- ☐ 5.9 Het kind is gespannen, nerveus, onrustig. 5.9.....
- ☐ 5.10 Het kind is dromerig. 5.10.....

6. sociale factor

- ☐ 6.1 Het kind plaagt andere kinderen. 6.1.....
- ☐ 6.2 Het kind heeft geen contact met andere kinderen. 6.2.....
(kind is vaak alleen, geen oogcontact, geen gelaatsuitdrukking)
- ☐ 6.3 Het kind heeft moeite sociale situaties te begrijpen. 6.3.....
(matig sociaal, inzicht reageert vaak niet adequaat op sociale situaties)
- ☐ 6.4 De groepsgenoten zoeken weinig contact met het kind. 6.4.....
- ☐ 6.5 Het kind vertoont agressiegedrag. 6.5.....
(slaat anderen)
- ☐ 6.6 Het kind veroorzaakt onrust in de groep. 6.6.....
(stoort andere kinderen)
- ☐ 6.7 Het kind is gesloten, uit zich niet naar anderen toe. 6.7.....
- ☐ 6.8 Het kind probeert aandacht te trekken. 6.8.....
- ☐ 6.9 Het kind steelt. 6.9.....
- ☐ 6.10 Het kind bedreigt anderen. 6.10.....
- ☐ 6.11 Het kind vernielt spullen. 6.11.....
- ☐ 6.12 Het kind wordt door anderen geplaagd. 6.12.....
- ☐ 6.13 Het kind koopt liefde/contact van anderen. 6.13.....
(wil het anderen te veel naar de zin maken)
- ☐ 6.14 Het kind heeft scheidingsangst. 6.14.....

7. taalfactor

- ☐ 7.1 Het kind reageert niet op sociale taal van anderen. 7.1.....
- ☐ 7.2 Het kind spreekt niet tegen anderen. 7.2.....
- ☐ 7.3 Het kind heeft moeite om de opvoedingstaal te begrijpen. 7.3.....
- ☐ 7.4 Het kind vloekt, uit schuttingtaal. 7.4.....

8. zelfbeeldfactor

- ☐ 8.1 Het kind heeft een diffuus zelfbeeld. 8.1.....
(weet niet wat het wil, wat het leuk/makkelijk/moeilijk, etc. vindt)
- ☐ 8.2 Het kind heeft een verondersteld vermogen. 8.2.....
(denkt te goed over zichzelf)
- ☐ 8.3 Het kind heeft een verondersteld onvermogen. 8.3.....
(denkt te slecht over zichzelf)

9. diversen

- ☐ 9.1 Het kind heeft lichamelijke problemen. 9.1.....
- ☐ 9.2 Het kind heeft problemen op het gebied van de seksualiteit. 9.2.....
- ☐ 9.3 Er is sprake van MIS (zie de toelichting op bijlage 81) 9.3.....
- ☐ 9.4 9.4.....
- ☐ 9.5 9.5.....

Aanvullende gegevens:

Daarnaast is het aan te bevelen hier aan te geven of er lichamelijke problemen zijn. Denk ook aan de vraag of het kind wel voldoende slaapt, nachtmerries heeft, etc.

Het gebruik van de DSL

Er zijn vier gebruiksmogelijkheden voor de DSL, namelijk:

- a. bij twijfelgevallen: als u twijfelt aan het functioneren van het kind n.a.v. het invullen van een leerlingvolgkaart, dan kunt u de DSL gebruiken om nog meer zicht op het kind te krijgen;
- b. bij kinderen waarbij u zelf het vermoeden hebt dat er, ondanks het gewenste scoren op een bepaalde lijst, toch iets mee aan de hand is. Vaak gaat het om een vaag vermoeden en een gevoel, maar meestal zal blijken dat u gelijk hebt. Vul voor deze kinderen de DSL in;
- c. bij alle kinderen in het speciaal onderwijs. Voor alle kinderen in het speciaal onderwijs is het aan te bevelen de DSL in te vullen;
- d. als aanvulling op diagnoseactiviteiten;
- U kunt de DSL ook gebruiken als informatieverschaffer in het kader van diagnostisch onderzoek. Zie over het diagnosticeren pagina 21-40.

De werkwijze

Vul alleen of samen met anderen die het kind kennen de Dangerous Signs Lijst in op pagina 686 en 687. Vul een hokje als iets van toepassing is en geef op de stippellijn de ernst aan. In de kolom met de stip-

pellijnen gaat het om twee factoren, nl. de frequentiefactor en de extremitetsfactor.

De ernst van een gedragsvorm wordt o.a. bepaald door de frequentie waarin het gedrag voorkomt. Als richtlijn kunt u hanteren:

- ieder dagdeel een keer of vaker: zeer ernstig;
- eenmaal per dag: ernstig;
- eenmaal per week: licht ernstig.

Daarnaast kunt u op de stippellijn aangeven hoe extreem het voorkomt. Een kind kan wat koppig zijn, maar het kan ook een woede-uitbarsting van drift hebben. De ingevulde DSL en de onderstaande matrix kunnen u helpen de ernst te omschrijven. Bij de DSL is er vanuit gegaan dat u naast deze lijst ook nog een andere vorm van signalering of diagnosticering hebt gehanteerd.

Hoe verder na de DSL?

Als u geen pedagoog/psycholoog bent, is het aan te bevelen om de resultaten van de DSL te bespreken met een externe deskundige om te bepalen of het kind nog enige tijd ontwikkelingsgelegenheid moet krijgen of dat er diagnostische steun nodig is van die externe deskundige. Binnen de schoolsituatie is het aan te bevelen om naar een schoolbegeleider te vragen die zich heeft gespecialiseerd in gedragsproblemen. Bekijk ook wat het speciaal onderwijs u te bieden heeft. Veel zal daarbij afhangen van de mate waarin men vermoedt dat een bepaald DSL-aspect een rol speelt binnen het huidige gedrag van het kind, waarbij de

overzichtsmatrix van:.....

1. zelfsturingsfactor:	2. gewetensfactor	3. Opvoedbaarheidsfactor	4. life-events-factor	5. stemmingsfactor	6. sociale factor	7. taal-factor	8 zelf-beeld-factor	9. diversen	Toelichting
15									Vul/kleur/arceer steeds de hoeveelheid hokjes die van toepassing is. Als bij de zelfsturingsfactor drie aspecten gelden voor het kind, vult u drie vakjes. Zo is in deze matrix in een oogopslag de hoeveelheid aspecten te zien die een indicatie voor de ernst van het functioneren van het kind aangeven. Bij 4 vult u voor iedere life-event die van toepassing is een vakje.
14									
13									
12									
11									
10									
9									
8									
7									
6									
5									
4									
3									
2									
1									

weerbaarheid van het kind ook een bepalende factor is.

Zie ook de korte toelichting die straks zal volgen. Daar worden alle onderdelen van de DSL kort toegelicht en enkele mogelijke achtergronden van de problemen aangegeven. Meestal worden daar de vaktermen voor de achtergronden van het probleemgedrag weergegeven. Die termen komen uit de Diagnostische criteria van DSM-IV, een uitgave van Swets & Zeitlinger. Met externe deskundigen kunt u deze aanduidingen bespreken en samen zoeken naar vervolgonderzoeksmogelijkheden. Daarbij kunt u gebruik maken van de diagnosemiddelen uit deze orthotheek. In leer- en handboeken over kinder- en jeugdpsychiatrie worden deze termen toegelicht.

Zie bijvoorbeeld:

- Het *Leerboek kinder- en jeugdpsychiatrie* van J.A.R. Sanders-Woudstra, uitgegeven bij Van Gorcum in Assen;
- Het *Praktijkboek persoonlijkheidsstoornis* van S. Sprey, in 2002 uitgegeven bij Bohn Stafleu en Van Loghum, in Houten.

Toelichting

Onderstaand komen de 55 aspecten van de DSL aan de orde. Steeds wordt kort een anduiding van de achtergronden gegeven. Bepaal met behulp van deze toelichting wat u verwacht van de externe deskundige. Pas op grond van verder onderzoek zal de externe deskundige aan u uiteen kunnen zetten hoe u het kind in de groep moet begeleiden, wat er verder nog op school moet gebeuren (bijv. remedial education) en welke externe hulpverlening er nodig is. U mag ook van de externe deskundigen verwachten, dat deze aangeven wat u uit deze orthotheek of het Handboek voor Gedrag & gedragsproblemen kunt gebruiken.

1. zelfsturingsfactor

Deze factor is opgenomen omdat de beperking die kinderen hebben om zichzelf te sturen van invloed kan zijn op uw opvoedingsactiviteiten. Als kinderen moeite hebben om zichzelf in de hand te houden, dan bestaat de kans dat u het gevoel krijgt dat het kind het nooit zal leren. Een tekort aan zelfcontrole betekent dat het kind ook moeite zal hebben uw gedragsadviezen zelfstandig toe te passen. Het kind weet het wel, maar denkt er niet aan.

1.1 Het kind is impulsief:

Hierbij kan het gaan om ADHD-kinderen. Hoe groter de impulsiviteit, des te minder mogelijkheden om door middel van opdrachten het gedrag te veranderen. Er zullen dan trainingen nodig zijn om het kind te leren zichzelf te sturen.

1.2 Het kind is veldafhankelijk:

Impulsiviteit en veldafhankelijkheid hebben eenzelfde bron, nl. een tekort aan reflectief handelen in de zin van nadenken voordat je iets

doet. Bij impulsiviteit gaat het meer om wat uit het kind zelf komt. Het kind doet iets zonder erbij na te denken. Dat kan te maken hebben met wat het kind om zich heen ziet, maar kan ook 'zomaar' spontaan uit het kind komen. Bij veldafhankelijkheid gaat het om het afgeleid worden door dingen om je heen. Dat is vooral tijdens het werkgedrag te zien, maar komt ook voor in de vorm van het zich mee laten slepen door het ongewenste gedrag van anderen. Het kan ook gaan om ADD-kinderen.

1.3 Het kind doet wat anderen zeggen:

Het kan gaan om ik-zwakke of het kind als meeloper. Het kind kan ook in de macht van anderen zijn.

1.4 Het kind vertoont dwanghandelingen:

Dwanghandelingen zijn nadelig voor het huidige functioneren van het kind en voor de behandeling daarvan moet u externe deskundigen inschakelen. Het kan hier gaan om een obsessieve-compulsieve stoornis (dwanggedachten/dwanghandelingen). De achtergrond kan ook een angststoornis zijn.

1.5 Het kind vertoont uitbarstingen:

Hier is specialistische begeleiding voor nodig in de vorm van medicijnen of drift-regulatie-therapie.

1.6 Het kind persevereert psychisch:

Voor deze kinderen is een vorm van speciale begeleiding nodig om een gebeurtenis te verwerken. Zie daarover ook de Pravoo-nota: *Drie basistechnieken voor de gedragsbegeleiding*.

1.7 Het kind is koppig:

Het is belangrijk dat onderzocht wordt wat hier achter zit: een ik-trek, een machtsstrijd, weinig doortastende ouders, een psychische perseveratie, een gedragsstoornis, etc.

1.8 Het kind schreeuwt en/of gilt:

Hier is verder onderzoek nodig naar de achtergronden. Het kan gaan om aandacht vragen en een zgn. theatrale persoonlijkheidsstoornis.

1.9 Het kind ziet/hoort dingen die er niet zijn:

Dit kan duiden op een ernstige persoonlijkheidsstoornis als een waanstoornis of een psychotische stoornis of een voorloper van de volwassenenschizofrenie.

1.10 Het kind is weinig weerbaar:

Bekijk waar het gebrek aan assertiviteit en veerkracht vandaan komt. Het zou te maken kunnen hebben met een ik-zwakke, maar ook met pedagogische verwaarlozing.

1.11 Het kind is wreed: (t.o.v. mensen, dieren)

Wreedheid kan een symptoom zijn van een ernstige gedragsstoornis (conduct disorder).

1.12 Het kind is vaak in de war (chaotisch, haalt dingen door elkaar):

Ernstige vormen van chaotisch gedrag kunnen te maken hebben met een psychotische stoornis.

1.13 Het kind is overbeweeglijk/hyperactief:

Hierbij kan het gaan om een ADHD-kind.

1.14 Het kind liegt vaak:

Veelvuldig liegen kan duiden op een gedragsstoornis (conduct disorder).

1.15 Het kind kan niet tegen kritiek:

Er zijn kinderen die er niet tegen kunnen als ze zelf ter discussie staan. Dat maakt het evalueren van het gedrag van het kind en het leren vanuit het eigen gedrag moeilijk. Soms ligt er een narcistische persoonlijkheidsstoornis aan ten grondslag.

2. gewetensfactor

Handelen wordt geleid door een geheel van waarden en normen, dat aangesproken en aangeduid kan worden als het geweten. Kinderen die niet zo'n controlerend systeem bezitten zullen onherroepelijk grote sociale problemen krijgen.

2.1 Het kind houdt geen rekening met anderen:

Dit kan duiden op een persoonlijkheidsstoornis in de zin van verhard egocentrisme, maar ook een narcistische persoonlijkheidsstoornis.

2.2 Het kind kent geen berouw of schuldbesef:

Dit kan wijzen op een ernstige gedragsstoornis.

2.3 Het kind heeft plezier in falen, verdriet, ongeluk van anderen:

Achter sadisme kunnen allerlei persoonlijkheidsproblemen zitten, zoals stoornissen in de gewetensontwikkeling, maar ook dwangneurosen en een antisociale persoonlijkheidsstoornis.

2.4 Het kind heeft een overdreven schuldgevoel:

Dit aspect is bij de gewetensfactor geplaatst, omdat dit vaak naar voren komt vanuit het denken over het geweten, maar vaak gaat het hier om stemmingsstoornissen, zoals depressieve stemmingen.

3. opvoedbaarheidsfactor

Dit is per definitie ernstig, omdat uw opvoedingshandelingen dan weinig effect hebben. Als u gedurende een half schooljaar geen ontwikkeling ziet, is het aan te bevelen externe deskundigen in te schakelen.

3.1 Tijdens opvoedingsgesprekken en opvoedingscontacten is het moeilijk om tot het kind door te dringen:

Er kan sprake zijn van een communicatiestoornis, maar het kan ook een teken zijn van een slechte relatie tussen het kind en u.

3.2 Er is geen/nauwelijks sprake van verbetering van het sociaal-emotioneel functioneren van het kind:

Soms dringt u bij contacten wel tot het kind door, maar is het effect van het opvoedkundig handelen toch gering. Laat onderzoeken waar dat door komt. Het kan samenhangen met de zelfsturingsfactor, maar ook met een stoornis op het gebied van het sociaal leren en de sociale cognitie.

3.3 Het kind spreekt u steeds tegen:

Een oppositioneel-opstandige gedragsstoornis kan hier achter zitten.

3.4 Het kind daagt u uit:

Hierbij kan het gaan om een oppositioneel-opstandige gedragsstoornis.

4. life-eventsfactor

Het spreekt vanzelf dat bepaalde gebeurtenissen in het leven van invloed kunnen zijn op het gedrag van het kind.

4.1 Het kind heeft een of meer ingrijpende gebeurtenissen meegemaakt:

Op de DSL zijn die gebeurtenissen aangegeven. Het is belangrijk te inventariseren of er trauma's zijn die een rol kunnen spelen in het gedrag van het kind. Het gevolg hiervan kunnen allerlei problemen zijn die lange tijd een rol spelen in het leven van het kind, maar het gevolg kan ook een acute stressstoornis zijn of een posttraumatische stressstoornis.

5. stemmingsfactor

Ook het emotioneel functioneren bepaalt het gedrag.

5.1 Het kind vertoont langere perioden van depressiviteit:

Voor de behandeling van depressiviteit is specialistische begeleiding nodig.

5.2 Het kind heeft vaak zonder directe aanleiding een verdrietig gevoel:

Dit kan een symptoom zijn van depressiviteit.

5.3 De stemmingen zijn onvoorspelbaar (stemming slaat zonder aanleiding om in onrust, agressie, terugtrekken):

Stemmingswisselingen kunnen te maken hebben met allerlei problemen; ze kunnen voorafgaan aan een epileptische aanval, of voorkomen bij autisme, depressie, een kenmerk van puberteit zijn, etc.

5.4 Het kind uit zich explosief (driftbuien, woede-uitbarstingen):

Een oppositioneel-opstandige gedragsstoornis kan hier achter zitten.

5.5 Het kind voelt zich eenzaam:

Dit kan te maken hebben met pedagogische verwaarlozing, maar ook met depressiviteit of aanpassingsproblemen.

5.6 Het kind voelt zich niet geaccepteerd door zijn omgeving:

Dit kan te maken hebben met pedagogische verwaarlozing, maar ook met depressiviteit.

5.7 Het kind is angstig:

Bekijk of het kind angstig is voor iets speciaals of dat er sprake is van een algemeen angstig gevoel (de gegeneraliseerde angststoornis). Sommige kinderen hebben zelfs last van paniekaanvallen.

5.8 Het kind is ontevreden over zichzelf (stelt te hoge eisen aan zichzelf, voelt zich waardeloos, minderwaardig):

Dit kan te maken hebben met de feedback die het kind vanuit zijn omgeving krijgt, maar ook met een cognitieve stoornis in de zin van een tekort om kennis over zichzelf te ontwikkelen, of depressiviteit. Bij sommige kinderen is er zelfs sprake van een doodswens.

5.9 Het kind is gespannen, nerveus, onrustig:

Dit komt voor bij kinderen met het ADHD-syndroom, maar ook bij kinderen met problemen op het gebied

van de ontwikkeling van het zelfbeeld en kinderen met stemmingsproblemen zoals depressiviteit.

5.10 *Het kind is dromerig:*

Hierbij kan er sprake zijn van apathie ten gevolge van depressiviteit. Andere achtergronden zijn: slaapgebrek, lichamelijke problemen als bloedarmoede, inadequate schildklierfunctie, etc.

6. sociale factor

Het spreekt vanzelf dat de sociale factor een rol speelt in het sociaal-emotioneel gedrag.

6.1 *Het kind plaagt andere kinderen:*

Achter de plaaggeest kan het kind zitten dat zelf ook geplaagd wordt, compensatiegedrag, maar ook een antisociale persoonlijkheidsstoornis.

6.2 *Het kind heeft geen contact met andere kinderen (kind is vaak alleen, geen oogcontact, geen gelaatsuitdrukking):*

Mogelijke achtergronden zijn een sociale fobie, een pervasieve ontwikkelingsstoornis (autisme) of een desintegratiestoornis.

6.3 *Het kind heeft moeite sociale situaties te begrijpen: (matig sociaal inzicht, reageert vaak niet adequaat op sociale situaties)*

Dit kan duiden op een stoornis op het gebied van het sociaal leren of op een pedagogische verwaarlozing.

6.4 *De groepsgenoten zoeken weinig contact met het kind:*

Het kind kan problemen hebben op het gebied van de sociale vaardigheden en /de sociale reclame (jezelf aan anderen kunnen 'verkopen'). Het kan ook te maken hebben met een aanpassingsstoornis.

6.5 *Het kind vertoont agressiegedrag: (slaat anderen)*

Hier kan sprake zijn van een van de vele gedragsstoornissen die met agressie te maken hebben zoals een gedragsstoornis (conduct disorder) of een oppositioneel-opstandige gedragsstoornis.

6.6 *Het kind veroorzaakt onrust in de groep: (stoort andere kinderen):*

Mogelijke achtergronden zijn het niet geaccepteerd zijn in de groep of een oppositioneel-opstandige gedragsstoornis.

6.7 *Het kind is gesloten, uit zich niet naar anderen toe:*

Mogelijke achtergronden zijn een sociale fobie, een pervasieve ontwikkelingsstoornis (autisme) of een desintegratiestoornis, maar ook een expressieve taalstoornis.

6.8 *Het kind probeert aandacht te trekken:*

Hierbij kan het gaan om pedagogische verwaarlozing, maar ook om een kind met een theatrale persoonlijkheidsstoornis.

6.9 *Het kind steelt:*

Dit kan te maken hebben met een reactie op sociale verwaarlozing met een gewetensstoornis of met een conduct-disorder. Het kan ook gaan om kleptomanie of ODD.

6.10 *Het kind bedreigt anderen:*

Dit kan duiden op een gedragsstoornis (conduct

disorder) of een oppositioneel-opstandige gedragsstoornis (ODD).

6.11 *Het kind vernielt spullen:*

Dit kan duiden een gedragsstoornis (conduct disorder).

6.12 *Het kind wordt door anderen geplaagd:*

Laat de kenmerken van de plaaggeest onderzoeken en breng de persoonlijkheidskenmerken van de geplaagde in kaart.

6.13 *Het kind koopt liefde/contact van anderen (wil het anderen te veel naar de zin maken):*

Dit gedrag kan te maken hebben met een afhankelijke persoonlijkheidsstoornis.

6.14 *Het kind heeft scheidingsangst:*

Soms heeft een kind een symbiotische relatie met de moeder of is er sprake van een separatieangststoornis.

7. taalfactor

In het Handboek voor gedrag & gedragsproblemen is als een van de verklarende factoren voor gedragsproblemen de taal aangegeven. In de DSL laten we het taalaspect vanwege zijn betekenis terugkomen.

7.1 *Het kind reageert niet op sociale taal van anderen:*

Hier kan het gaan om een expressieve taalstoornis of om een gemengd receptieve-expressieve taalstoornis, maar ook om een sociale fobie, een pervasieve ontwikkelingsstoornis (autisme) of een desintegratiestoornis.

7.2 *Het kind spreekt niet tegen anderen:*

Zie 7.1.

7.3 *Het kind heeft moeite om de opvoedingstaal te begrijpen:*

Er kan sprake zijn van een taalbegripsstoornis of pedagogische verwaarlozing.

7.4 *Het kind vloekt, uit schuttingtaal:*

Dit kan duiden op een oppositioneel-opstandige gedragsstoornis of een antisociale persoonlijkheidsstoornis.

8. zelfbeeldfactor

Een belangrijke bepalende factor is het zelfbeeld van het kind. Daarom is het belangrijk het zelfbeeld in kaart te brengen. Onderstaand zijn drie van de vijf typen zelfbeelden weergegeven. Zie verder over de zelfbeelden blz. 365, 370.

8.1 *Het kind heeft een diffuus zelfbeeld:*

(weet niet wat het wil, wat het leuk/makkelijk/moeilijk, etc. vindt)

Dit duidt op een ernstige ik-zwakke en daarbij is per definitie vaak sprake van een ernstig persoonlijkheidsprobleem.

8.2 *Het kind heeft een verondersteld vermogen: (denkt te goed over zichzelf):*

Soms ligt hier een waanstoornis aan ten grondslag, maar soms gaat het ook om ouders die zich te positief over het kind uiten.

8.3 *Het kind heeft een verondersteld onvermogen: (denkt te slecht over zichzelf)*

Als achtergronden zijn mogelijk: depressiviteit, faalervaringen, pedagogische verwaarlozing.

9. diversen

Probeer hier aan te geven waar u verder nog achter gekomen bent. Drie topics zijn al aangegeven:

9.1 Het kind heeft lichamelijke problemen:

Er kan sprake zijn van een somatisatiestoornis. Dat is een gedragsprobleem ten gevolge van lichamelijke factoren.

9.2 Het kind heeft problemen op het gebied van de seksualiteit:

Bij kinderen kan men stoornissen tegenkomen als fixatie op seksualiteit, exhibitionisme, seksualiteit en het daarbijbehorende gedrag van ouders vertonen, zichzelf verliezen in zelfbevredigende handelingen waar anderen bij zijn, sadisme, etc.

9.3 Er is sprake van MIS :

Mishandeling, Incest, Seksueel misbruik.

Bijlage 8.9**De systematische klasgenootbegeleiding**

Bij de systematische klasgenootbegeleiding gaat het om een eenvoudige maar effectieve manier van sociaal integreren van kinderen.

De werkwijze is dat u het kind met problemen systematisch met alle klasgenoten in contact brengt door het met die klasgenoten te laten spelen of werken. Op uw leerlingenlijst houdt u bij met wie het kind wat gedaan heeft.

Als het kind met die klasgenoot aan het spelen/werken is gaat u er naar toe en:

- geeft u het tips bij het omgaan met die klasgenoot;
- u vraagt het kind of het weet hoe die klasgenoot heet;
- u vraagt het kind of het nog meer van die klasgenoot weet te vertellen;
- u wijst het kind er vooral op hoe leuk is het is/was om iets met die klasgenoot te doen;
- als de speel-/werktijd voorbij is dan bespreekt u het samenspelen/samenwerken van dit probleemkind ook even met de gehele groep, zodat alle kinderen horen hoe leuk het met dat kind was. Op die manier maakt u reclame voor het kind en stijgt tevens de eigenwaarde van het kind. Op die manier ontwikkelt u positieve gevoelens bij het kind t.o.v. de klasgenoten, doet het veel sociale ervaringen op door de tips van u en raakt het geïntegreerd in de groep.

Bijlage 8.10**Sociale belangstelling (i.v.m. verminderen van de egocentrische houding)**

Hierbij is het aan te bevelen de volgende invalshoeken te hanteren:

- Leer het kind vragen aan anderen te stellen. Door vragen te stellen gaat het niet over jou, maar over de ander. 'Neem' een klasgenoot en doe het kind voor welke vragen je aan een ander kunt stellen en dat laat het kind dat dan weer bij een ander kind doen. Zo kunt u het leren om zich te richten op anderen;
- Voer de systematische klasgenootbegeleiding van blz. 692 (linkerkolom) uit en leg bij die contacten de nadruk op het luisteren naar anderen en het reageren

op anderen in plaats van het alleen maar doen wat jezelf wilt doen en zeggen;

- Houd een klassengesprek waarin kinderen ook alleen maar vragen aan anderen mogen stellen en niets over zichzelf mogen vertellen;
- Leer het kind dat het niet altijd zijn zin kan krijgen. Pas daartoe de directe begeleidingsperiode toe van orthotechniek 3-11 op blz. 100 en waarbij de invalshoek vooral is het niet altijd je zin krijgen, maar ook eens toegeven aan wat anderen willen.

Bijlage 8.11**Flink zijn en weerbaar zijn**

Sommige kinderen zijn niet weerbaar en huilen bijna om niets. Leer kinderen dat ze tegen een stootje moeten kunnen. Mogelijkheden zijn:

- Visualiseer eerst hoe ze zich nu gedragen. Laat in plaatjes de situaties zien waarvan u vindt dat het kind niet flink was en te gauw hilde of zich terugtrok. Zie ook het visualiseren vanaf blz. 51;
- Neem het verhaal: *Ik laat me niet op mijn kop zitten*, op blz. 655, punt 5.1.8 op blz. 653;
- Neem een concrete situatie waarin het kind niet weerbaar was en gauw hilde. Bekijk eerst wat de achtergrond daarvan is/was, bijv:
 - angst: zie dan blz. 225 en verder;
 - een gebrek aan assertiviteit: zie blz. 168, de vaardigheden op blz. 684;
- Pas ook de RET-methode toe en laat het kind zien welke onzinnige gedachten het hanteert waardoor het niet flink is. Zie blz. 80 t/m 82 en blz. 234

Bijlage 8.12**Oogcontact**

Een belangrijk communicatiemiddel is de uitdrukingsmogelijkheid van de ogen. Het is belangrijk kinderen daar naar te laten kijken. Oogcontact is in de westerse samenleving gewoon ook een teken van fatsoen bij de onderlinge communicatie. Sommige kinderen doen, willen of kunnen dat niet en dan is het belangrijk om dat aan te leren. De opbouw is:

1. Even naar de ogen van een pop kijken en daarna naar de ogen van een klasgenoot;
2. Gewoon iemand aankijken zonder dat één van de beiden wat zegt;
3. Aankijken en vertellen wat je bij de ander ziet;
4. Aankijken en luisteren naar wat de ander vertelt;
5. Aankijken en zelf wat tegen die ander zeggen of wat vertellen aan die ander;
6. Aankijken en met elkaar praten;
7. Bespreek ook het oogcontact met alle kinderen en bekijk hoe de kinderen dat beleven. Spreek er ook over hoe je dat doet en dat dan geen starre blik mag worden. Leg de kinderen uit dat het ook een teken van betrokkenheid op elkaar is en een interesse voor elkaar. Laat ze ook zien wat ogen allemaal kunnen zeggen door een blinddoek over neus en mond te bevestigen en dan allerlei uitdrukkingen met de ogen te maken.